

1905.

РІЧНИК VIII. ТОМ XXXI.
КНИЖКА IX. ЗА ВЕРЕСЕНЬ

ЗМІСТ.

Із поезій Надії Кибальчич 197

НАДІЯ КОЗАК:
Вороги 201

Я. ЖАРКО:
Бідолаха..... 205

СТЕФАН ГАНУЩАК:
Доля жартує (кон. буде) 219

АНДРІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ:
З ласки родини (далі
буде)..... 231

ФРАНК НОРРІС:
Вир..... 265

Р. ЗАКЛИНСЬКИЙ:
За слідами Федьковича 205

О. ВИШНЕВСЬКИЙ:
На переломі (кон. буде) 235

С. ПЕТЛЮРА:
Галицькі відносини
в світлі „Церковного
Вістника“ 245

С. ЄФРЕМОВ:
Наука темних людей . 251

В.:
Україна мовить 261

Хроніка і бібліографія... 268



Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

ДР. ІВАН ФРАНКО.

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN



ІЗ ПОЕЗІЙ НАДІЇ КИВАЛЬЧИЧ.

I.

Вже червоні ті зелені віти
І палають ніби у огні.
Як огнище догоріло літо
І осінні тихо тліють дні.
Вишні пишно по садах убралі,
Та далеко гень бринять вони.
І жевріють, золотом багаті,
Скрізь широколисті клени.
Чисте небо, поховались хмари.
Швидко поле і той ліс засне;
Мов повітря напоїли чари
Й все голубить сонечко ясне.
Листе в лісі стиха облітає
Та на землю темную спада.
Всіх природа приязно витає,
Хто про неї тепера згада,
Хто полюбить вроду тиху й бліду —
Цім хороша нічняя пора...
Згасло літо, згнуло без сліду;
Все навколо вяне, замира.

II. ПРИСЬВЯТА.

Осудили її, чим доганить знайшли...
Та недбало й тепер поуз неї всі йшли,
Неуважні в питанні тяжкому.
Що-ж, ну, винна вона, так страждає сама,
Та до лиха її і турботи нема
На всім сьвіті нікому, нікому.

Чи розмислили ви, що то думалось їй,
Як вся віра в людей, як окраса тих мрій,

Наче листє сухе облїтали?
 А як знати те їй, що життє молоде
 Без щасливих хвилин марно так їй пропаде,
 Ви ніколи себе не спитали?

Вам знайома нудьга, як по вік і що дня
 Все одно та одно сум страшнийй наганя
 А як ночі від гадок не спати?
 А чи знаєте ви, як їй тяжко робить,
 І на праці чужій все здоровля губить,
 І надїї на краще не знати?...

ІІІ. НАЙКРАЦА НІЧ.

Спить-дрімає місто...
 Пізня пора.
 Згряя зір огниста
 Гасне, умира...

І приносять хмари
 З півдня-сторони,
 Всї принадні чари
 Ранньої весни.

Небо все вбирає
 Тїнь перлових хмар, --
 Буйний вітер грає
 В царствї снів, примар.

Ледві промінь сьвітить
 Та крїзь млу рїдку
 Плачуть голї віти
 В темному садку.

Шепче давнє листє,
 Мов сумная річ...
 У малому місті
 Се найкраща ніч.

ІV. ГОЛОСИ.

Ми Богу служили, ми Бога хвалили...
 За віру Христову людей ми палили,
 Без ліку конало тоді їх в огні.
 За волю сьвятую у полон ми брали;
 В кайдання закуті ті бранці вмрвали,
 Далеко від рідних, в чужій сторонї.

Ми кровю невірних річки розливали,
 Руїнами землю ворожу вкривали.
 Що мали, на церкву ми все віддали.
 Чи нам у ту пору що очи слїпило?
 Чи в море безодне ми розум втопили?
 Чи ми вже ї не люди були?!

V.

То могила... Там вітер лиш вєть ся
 Сиві крила там ніч простягла.

Хрест високий марою здаєть ся
 Й хуртовина серпанком лягла.
 І з могили до вікон кімнати
 Зимний вітер що хвилі летить.
 Білим снігом гилля все убрата,
 Та що хвилі йому шелестить :
 „Тиха, тиха маленька хатина!
 Бач, нікого там вже і нема.
 Там не вгледити сумної людини,
 Котра в горем була все сама“...

 Видно впину нема хуртовині
 І розваги ця ніч теж не зна.
 Там під снігом в тісній домовині
 Одинока й тепера вона...

VI. НІЧ.

Темно — не темно... тихо — не тихо...
 Ледви примітно природа вся лиха,
 Дивна задума її проняла.
 Не чути розмови зеленого листу.
 В чарах німіє і поле і місто;
 Землю вже ніч обняла.

Шлях із далеку сріблить ся рікою,
 Шовком здаєть ся трава під рукою,
 Зорями роси блискучі, рясні,
 Білим туманом сади у розцвітті...
 Ночи весняні, найкращії в сьвітї,
 Казка чи мрії у сні...

Тихо, так тихо... Неначе хто грає?
 Серце забилося, тремтить, замирає.
 Серцю без суму так хочеть ся жить,
 Хочеть ся нічці тепер покорить ся.
 Нічка весняна всевладна цариця,
 Нічка як мить пробіжить.

VII.

Ніч. Вода в покрівлі все збігає-леть ся,
 Місто стало тихе і ніхто не йде.
 І ніхто не спить ще — так мені здаєть ся,
 А чогось все пильно і давно вже жде.
 Ніби то все плаче, мить ся сльозами;
 Стриманим риданням повная земля.

Щось неначе каже : „Царює над нами
Лиш одна безкрайність!“ Сумно розмовля
Дужий, грізний вітер з віттем о півночі
І шепчуть чудно і брящать вони.
В небі чорні хмари і не бачуть очі
Ані зірки... Темно... Все одні то сні,
Все оте, чим люди у журбі, в одчаю
Розум свій дурманяць. Та все, все одно,
Тільки ту безкрайність думка зустрічає,
А життя коротке і страшне воно...
Буйний вітер рветь ся, над містом гуляє.
Одалік ще чути як вода гуде.
Сумно, сумно вітер з віттям розмовляє
Й стримане риданє над землею йде.

VIII.

Ой мабуть той вечір не прийде ніколи!
Здасть ся, що сонце стоїть непорушно.
Так ясно навколо, так людно навколо
І разом так тихо, так душно...

Ой, мабуть той вечір не прийде до віку!
Та певне і він те-ж нічого не вдіє.
Він те-ж не розважить цю тугу велику
І дійсність тієї події!...



Надія Козак.

В О Р О Г И.

Панна Наталка Каренко приїхала перший раз на село. Доси вона проживала в місті, та знала село і селян хиба з книжок. В тих книжках начитала ся багато про народ, про працю над народом, про братане з ним, і їй здавало ся, що вона легко і скоро зможе прийти до себе тих „меньших братів“, двигнути їх просвітно, сповнити ту велику задачу, про яку стільки начитала ся. Ось вона тепер на селі. Мале, бідне галицьке село. Люди в ній якісь тихі, покірливі...

Розглянувши ся троха по хаті панна Наталка почала порядкувати свої книжки, коли в хату ввійшла молода, гарна, чорнява дівчина Горпина.

Побачивши панну вона підійшла та хотіла поцілувати її в руку. Застиджена Наталка чим скорше сховала руки, нахилила ся і поцілувала дівчину в уста. Трохи здивована і врадувана глянула дівчина на Наталку, та щоб скрити своє змішане, почала порядкувати в покоях. І Наталці було троха ніяково, та вона роздумувала над тим, як би то почати розмову. От, хиба найліпше розпитати її про родину, про хату, то може найскорше розговорить ся, — подумала, таї питає голосно :

- Ти звідки, Горпинко?
- Із Мшанівки.
- А ти вже давно на службі?
- Пять літ.
- Така молода... А кілька тобі літ?
- Вісімнадцять.

— А твої батько таї мати таки там у Мшанівці живуть?

— Ба ні, я сирота.

Наталі стало важко на душі; вона почула якийсь стид за те, що їй самій так добре, а отся дівчина сирота і наймичка.

— А у вас має бути якесь весіле нині, — сказала Наталя по хвили, не знаючи, про щоб їй уже говорити.

Дівчина нічого не відповіла, лише почала завзято порати ся коло лямпи, а Наталі причуло ся, що вона важко зітхнула. По хвили вийшла.

— Отсе така гарна дівчина, а така дика! — подумала Наталка. До кімнати вбігла вічно запрацьована, рухлива мимо своєї старости бабка Наталі і сквалливо почала чогось шукати.

— Бабуню, що се нині за весіле на селі? Я питала Горпини, та вона не хоче розказати.

— А бо той молодий перше з нею обіцявав женити ся, а тепер другу бере. Дівка весь день плаче таї як не своя ходить.

— Бабцю, а якже так можна.

— Е, та чому ні, чи се раз діє ся. Та в мене нема часу, дитино, я мушу йти вечерю варити. — І вибігла, поспішаючись.

— От що за нетактовність була питати ся її про те весіле! — подумала Наталя. — Сирота, наймичка, таї ще обдурена тим, кого любила!

Знеохочена неповодженєм панна Наталка сиділа і переглядала книжку. Не таке читала вона про братане з народом. Там студент або студентка перебирали ся в хлопську одіж, згромаджували парубків та дівчат у читальні, читали їм „Кобзаря“ і казки, та все здавало ся і гарне і легке.

Наталя сиділа сама. По хвилі ввійшов у хату сильний, дужий парубок, зняв ключі зі стіни і відвертаючи ся промовив:

— Най пані дивлять ся, що я тільки ключі беру, аби потому не казали, що я що більше взяв.

І зігнувши свою високу стать, аби не вдарити ся головою об одвірок, він ввійшов. Наталя стрепенула ся. Який він страшний! — подумала. — Такий великий і сильний. І чого се він так ворожо глянув на мене? Ану піду попробую привітно заговорити до нього.

Вона вийшла в пекарню. Там була стара жінка, господиня, що здавна вже служила у бабки. Коли побачила панну, вона під-

бігла і так само як перед тим Горпина хотіла поцілувати її в руку. Наталка не дала, а з пошаною привитала ся зі старою жінкою.

— Боятъ ся, аби не вкусила — почувла за собою острый голос парубка Панька, бо так називав ся сей дужий парубок. — Вона оглянулася і знов стрінула той сам ворожий, похмурий погляд. Та вона не знала, як боронити ся, і вийшла мовчки з пекарні. — Чого се вони такі ворожі до мене? — думалось їй. — Правда, се інакше хіба й бути не може. Між ними і мною пропасть, яку тяжко завалити, бо вони уважають мене за паню... Я пані, а вони слуги; я богата, а вони бідні; я жию в достатках і вигоді, а вони гірко працюють. От тому й чують неохоту до мене. Отсе та пропасть, що ділить панів і людей. От, коби хоть трохи не так ворожо і похмуро дивив ся на мене сей дужий парубок Панько. Та як я зможу приєднати його? Хіба піду і скажу йому: Ви помиляєте ся, се не тому я не дала руки поцілувати, аби не вкусила, а тому, що вона стара, се не годить ся.

Вона рішилась і пішла. Та в дорозі знов зупинила ся. Як се я так, ні з того ні з сього піду до нього? В нього певно робота і він здивує ся, чого я від нього хочу.

Аж ось впала їй щаслива думка до голови. Він певне курить. Хіба попрошу взяти папіроску тай може тоді й скажу. Побігла, взяла мерщій папіроски і почала шукати Панька. Побачила його, як носив сіно.

— А як він не курить, що тоді? Та попробую конче. — І вона несміло підійшла та кликнула:

— Паньку!

Високій парубок оглянув ся, зараз кинув сіно і прибіг до неї

— А що пані прикажуть?

— Ви курите? — запитала вона вже сміліїше.

— А я, курю.

Наталя відітхнула свобідно.

— Прошу, візьміть папіроски, — промовила вона. — Видите Паньку, ви зле думали про мене. А я тому не хотіла, аби стара жінка цілувала мене в руку, бо се не годить ся. Се радше вже хіба я повинна її в руку цілувати.

— Ну так, я не знав. Ріжні пани бувають. Деякі кажуть, що їм се належить ся.

— Ні, Паньку, не належить ся, хіба старшому або якому добродієви, а мені за що?

Панько ласкаво подивив ся на Наталку і усміхнув ся. Тепер він їй зовсім не видав ся таким страшним, як перед тим, противно побачила, що в нього гарне і сьміливе лице.

— Тепер уже не будемо собі ворогами? що? — запитала. Парубок знов усміхнув ся.

— Та чого ворогами? Дякую вам красно за папіроски. Вони стиснули собі дружно руки і розійшли ся.



Я. Жарко.

БІДОЛАХА.

I.

— Надумав я оце, жінко, іти у місто... Чи не зароблю хоч на хліб...

— Як знаєш, чоловіче, — зітхнувши одмовила молодиця.

— У місті наймають нашого брата дрова рубати, то що... Візьму сокиру та вранці й рушу... Все-ж якого може четвертака зароблю у день, бо до чого ми доживемось — я й сам не знаю... Хліба обмаль... топлива нема...

— Ох, обмаль! Я й сама не раз і не два вже гадала, чим годувати-мем дітей, як поїмо увесь? Хоч попід вікнами з торбиною йди!...

— Піду! — рішуче промовив чоловік.

— Господь тобі у поміч, — втираючи сьози проказала молодиця.

Так розмовляли поміж собою в убогій хатині чоловік та жінка. Чоловік сидів долі біля порога і гострив сокиру, а жінка на лаві біля столу латала сорочки. Маленька лампа з надбитим склом чадила на столі, розкидаючи по хаті неясний сьвіт. У хаті було холодно і якоесь сумно. Четверо дрібних діток вабили ся на піч у теплий куток і покотом спали солодким, тихим сном. Чоловіка звали Карпо Луговий, а жінка його Домаха. Карпо зупинив ся гострити сокиру і спитав жінку:

— Чи в тебе є печений хліб?

— Є.

— Поклади мені шматок у торбину на дорогу.

— Зараз.

Домаха покинула латати сорочки і почала шукати торбину. Знайшовши вона поклала в торбину хліб, дві цибулі, дрібок соли, завязала міцно мотузкою і поклала її на лаву. Потім знов сіла біля столу і знов почала латати сорочки. Нізащо-б у світі — мислила вона, — не пустила-б я свого чоловіка так далеко... Що-ж поробиш, коли нужда та злидні женуть його у місто, у те місто, де вона, Домаха, двічі з роду тільки й була: раз ще дівкою, а вдруге молодницею. А треба йти, бо в кого заробиш на селі, коли кругом голода? Кому тут треба робітника, як у кожній хаті є свої? Чи знайдець ся-ж робота?... Ох!...

— Гостра! — промовив Карпо, торкнувшись пальцем об жало сокири. Він підвів ся і став на ноги.

Це був високий та сухий як хворостина чоловік. На довгій, тонкій його шиї теліпала ся здорова голова, що здавала ся ще більшою від буйного, скуйовданого волосся. Тонкий та довгий ніс сидів на сухому, темному та довгому обличчю і мов би похилив ся від горя у низ, а добрі очи глибоко позападали йому у лоба і здавали ся ще більшими від тих чорних смуг, що обвели їх навколо. Товсті, довгі вуса прикривали сині, поренані губи і трохи закривали його худі щоки.

— Кидай латати та нумо лягати, бо досвіта рушати-му в дорогу.

— Ось дошню...

Домаха незабаром дошла, склала роботу і помолившись Богови полізла до дитий на піч. Карпо погасив лампу і ліг на лаві, поклавши під голову свитину. Йому не спало ся... Важкі думи роєм крутили ся в його голові і далеко відганяли від нього сон. А як не знайду роботи, тоді що?... Це питання важким каменем давило його груди і мов горяче залізо пекло його мозок. Ні! — втішав сам себе Карпо. У місті є багато панів, купців.. Хіба у них не можна буде заробити? О Господи, Тебе молю й благаю, щоб Ти поміг знайти мені роботу!.. Щоб жінка та діти не сиділи голодні у холодній хаті... Щоб не довело ся іменем Твоїм просити у людей насущний... Ні!... Господь милосердний, Він зглянець ся на нас пригнічених нуждою та горем і допоможе нам. І вповаючи на Бога Карпо заснув, як геть звернуло вже з півночи.

II.

Ранком білий мороз покрив чорну землю. Карпо встав рано і почав збирати ся в дорогу. Він перехрестив дїтий, що спали ще на печі, попрощав ся з жінкою, перекинув через плече торбину, заткнув за пояса сокиру і вийшов із хати.

— Коли-ж тебе сподівати ся до дому? — питала Карпа Домаха.

— Та певно на неділю буду. Прощавай!...

— Щасливо...

Карпо пішов. Домаха втерла сльозину, що покотила ся по її щоці, набрала соломи, внесла у хату, підпалила в печі і почала поратись біля сніданку. Діти трохи згодом почали підводитись, весело щebetали одно до другого і просили у матери хліба.

А Карпо йшов. Високий, трохи зігнутий та сухий він робив чималі ступні і швидко подавав ся вперед. Аж на кряжі зустріло його сонце, весело глянуло у вічі, наче всьміхнуло ся до його, і облило всего червоним сьвітом. У степу було тихо та гарно. Накочений колесами шлях виблискував насупроти сонця скалочками морозу. Іти було рівно, легко. Коли-ж сонце почало підбивати ся у гору і пригрівати, білі скалочки брали ся водою, швидко розтавали, земля чорїла і до підошов почала чіпляти ся грязя. Карпо чимало вже увійшов верстов, як сірою конячкою, запряженою у невеличкий візок, вшитий лубками, нагнав його сивий дід, що сидів на возі. Дідусь порівняв ся з Карпом.

— Здрастуйте! — зкинувши шапку привітав ся Карпо.

— Здоров — одмовив старий. — Куди Бог несе?

— У місто...

— З далека?

— З за Диканьки... з хуторів.

— Сїдай, підвезу до Жуків.

— Спасибі. А вам в Жуки?

— Я звідтіля.

Конячка тюпала. Карпо взяв ся за люшню, поставив ногу на кілочок і не зупиняючи коняки сїв на воза. Довгі його ноги звисали з воза і за малим не черкали ся об землю.

— Чого йдеш?

— На заробітки.

— І... і, сину мій, які тепер там заробітки?

— Невже погані?

— Кепські!... Мій хлопець на тім тижні ходив у місто; взяв з собою, як і ти оце, сокиру, хліба у торбину... Що-б же ти думав? Простояв, казав, з ранку до півдня на базарі поміж полденними, а їх там, каже, хоч греблю гати, потім до вечера ходив, каже, з двору та у двір — усе питав роботи — нема!... Та в тим і до дому повернув ся у ночі. А думка була хоч трохи заробити.

— Ох, діду! Та ви цими словами на шматки краєте моє серце... Тут тільки й надії на заробітки.

— Та люди заробляють, як кому трапить ся.

— Я жінку, дітий покинув, щоб їм на хліб що заробить. Цеґо року, усім відомо, який був урожай.

— Ось через те й роботи трудно де добути, бо нас багато таких, що треба заробити.

— Бог не без милости...

— Козак не без щастя! — додав дід.

Розмовляючи дідусь з Карпом в'їхали у село.

— Вставай, синку, бо мені треба звертати цабе, а тобі шлях прямий лежить. Щастя тобі Боже!

— Спасибі вам, дідусю, що підвезли. Дай вам Боже всього того, чого ви бажаєте...

Карпо скинув шапку, низенько уклонив ся дідови і пішов своїм шляхом. Дід сів на скапу, — вона взяла цабе і візок покотив ся, відкидаючи колесами шматки вохкої землі.

Невесело було йти Карпови у місто після розмови з дідом. Його й так турбувала думка, чи знайде він роботу; а дідове оповідання про сина так його вразило, що Карпо, як кажуть, і руки опустив... І чим ближше підходив він до міста, тим дужше било ся його серце, тим страшнійше ставало питання: що буде, як не знайду роботи?

Ось перед Карпом забованіли здалека хрести двініниць та церков Полтави; далі високі димарі парових млинів; зелені та червоні дахи камяниць, хоч і не великого, та красивого міста. Карпо припустив і незабаром ішов серединою вузької вулиці, побіля невеликих хоромів, що рівно під ряд стоять одні супроти других, весело дивлячись ясними шибками вікон. Чим далі йшов Карпо, тим хороми ставали вищі і кращі, а вікон у них так було

багато, що й не перелічиш. Він подавав ся до базарю... Коли це вискочила з одного двору дівчина тай почала гукати:

— Дядьку!... А дядьку!.. Чуєте?!..

Карпо зупинив ся і повернув голову. Дівчина махала йому рукою. Карпо підійшов.

— Чи ви, дядьку, не порубали-б нам дровець?

У Карпа радісно тьохнуло серце і він спитав:

— А де-ж вони?

— Ідіть у двір тай подивитесь, а тоді скажете, скільки візьмете за те, що порубаєте?

Карпо увійшов у двір, подивив ся на дрова тай каже дівчині:

— Дасте семигривенника?

— Тривайте-ж, а я побіжу та скажу пані. — І дівчина хутко побігла в хороми.

— Що не давати-муть — рубати-му, — подумав Карпо. — Він скинув з плечий торбину і витягнувши з за пояса сокиру, поклав своє збіжжа долі, а сам сів на дривітні.

— Як злот, казали, то рубайте, — повернувшись сказала Карпови дівчина.

— Добре — рубати-му. А чи не можна у вас напити ся води?

— Чом не можна? Зараз принесу.

— Робітниця, — подумав Карпо, дивлячись у слід дівці.

— А по чому служиш? — спитав Карпо дівчину, як вона повернула ся до нього, несучи кухоль води.

— По чотири з половиною у місяць...

— На своїй одежі?

— Ну, так.

— А звідкіля?

— З Тахтаулова.

— Давно наняла ся?

— Після жнив.

— Маруся! — почув ся жіночий голос із кімнати.

— Гукають... Треба бігти... Рубайте-ж та гаразд.

— Про це не турбуйтеся.

Карпо як рушив з дому, то ще нічого не їв, а вже була обідня доба. Він достав хліб, одломив чималий шматок, скинув шапку, перехрестив ся і почав його уминати, запиваючи водою.

З горниць вийшов молоденький панич у синьому каптанку з срібними гудзиками і в синьому картузі з двома срібними листиками вище козирька, саме над лобом; він підійшов до Карпа, пильно подивився на його, а далі спитав:

— То ви завжди їсте такий хліб?

— Бува, що й такого нема, — одмовив Карпо.

— А ви здалека?

— З за Диканьки...

— Скільки-ж ви тут заробите у день?

— Як Бог дасть.

— А у вас дітей багато?

— Четверо та пята жінка, — зітхнувши промовив Карпо.

— Хиба у вас не має землі, що ви прийшли у Полтаву заробляти?

— Ні, в. Наділу пів десятини та хата похила на бік.

— Пів десятини?! — скрикнув панич. — Хиба-ж можливо прожити з сім'єю на пів десятини?

— Живемо... Заробляємо по людях, у кочубеївській економії... Та цей рік хліб не вродив — заробили мало, то злидні й женуть у місто на заробітки, щоб діти не подубли в холод та в голоду...

Панич похитав головою і пішов із двору. Карпо почав рубати дрова. Видно Господь зглянув ся над моїми дітьми, думав він, що післав мені відразу роботу. Карпо працював щиро і над вечір скінчив рубати дрова. Дівчина винесла йому семигривенника.

— У мене не має вдачі.

— Казали пані, щоб усі вам віддали.

— Спасибі. Буде на гостинець дітям.

Карпо попрощався і вийшов з двору. Ноги у нього дуже боліли і він сів на пішоходах, спустивши ноги у ривчак. Де-б його переночувати — мислив він? Темніло. Пішоходами йшла старенька жінка. Карпо запитав її:

— Чи ви, тіточко, не знаєте, де-б тут переночувати?

— Чом не знаю? Іди, чоловіче, цєю вулицею прямо, потім візьми праворуч, а потім — ліворуч і п'яті ворота від поворотки будуть жовті, навсяж відчинені, — ото й „постоялий“. Там копійки за три і переночуєш.

Старенька подибала далі, а Карпо посидівши ще трохи пішов шукати постоялого.

III.

Спитавши ще двох-трьох чоловіків, що трапили ся Карпови на зустріч, де постійний, і знайшовши ворота розмальовані жовтою фарбою, Карпо увійшов у двір.

— Це постійний? — спитав він ситого чоловіка, що стояв серед двору.

— Тобі переночувати?

— Еге.

— Пятачок...

— А мені казали — за гривню переночуєш.

— Пятачок...

— Змилуйтесь, хазяїн, візьміть з мене гривню... Я чоловік убогий...

— Пятачок, — одно провадив гладкий, увзявшись у боки і важко дихаючи.

Карпо почував потилицю... Він побачив, що хазяїн був не-вмолимий — треба було давати пятака. Він витяг з кишені хустку, розв'язав узлика і доставши того семигривенника, що зараз заробив, подав хазяїну постійного. Гладкий покрутив семигривенника у пальцях, цокнув ним по зубах і сховав у гаман; потім витяг злата і віддав Карпови. Карпо те-ж покрутив злата у пальцях, а потім туго зав'язав його у край хустки і сховав хустку за халяву.

— Іди ген у ту хату, — промовив гладкий.

Карпо пішов. Увійшовши у хату, він поздоровкав ся, бо так ведеть ся між народом, та йому ніхто нічого не одмовив на його витання, хоч у хаті й були люди. Горниця була простора та велика. По середині стояв довгий деревляний стіл, а кругом нього дзиглик та ослони. Над столом на залізоному гаку, що спускав ся з стелі, висіла лампа. Лампа горіла ясним сьвітом і освічувала всю горницю. Попід стінами стояли „нари“. Біля столу сиділо троє: двоє селян, а третє щось таке, мов би й на пана схоже. Селяни перед себе на столі поклали хліб та два оселедці і вбирали ся їсти; а пан, тулячи ся до сьвіту, читав надірвану здорову газету і курив цигарку. На нарах лежало двоє: старий дід хлопець років шіснацяти. Дід спав, а хлопець стукав ногою об ногу своїми драними, що аж пальці повилазили, чобітьми. Карпо несміливо сів на нарах біля дверей.

— Випємо, дядьку Іване, — казав молодший до старшого віком чоловіка, що сиділи біля столу. — Я пару цуценяток узяв.

— Про мене...

Молодший витяг з кишені пару маленьких пляшечок казенної і поставив їх на столі. Пан усміхнувся і промовив:

— Так оці соточки ви звете „цуценята“?

— Так люди прозвали. Біжи, кажуть, притягни цуценя похмелити ся.

Пан зареготав ся ще дужче

— А як четвертину, то звуть у нас „журавель“, — додав чоловік.

Пан регочучись казав:

— Це дуже гарно, „цуценя“ і „журавель!“

— Як же його виколюпати?

— Нате ножик...

І пан подав селянинові невеличкий ножик, яким той і повитягав корки з цуценят.

— Чи не завгодно й вам повечеряти з нами? — промовили ласкаво чоловіки до пана.

— Звольтесь, — проказав дядько Іван, — чарки нема, то хильніть з пляшечки...

— Пожалуй, — знехотя промовив пан.

Вів узяв цуценя і хильнувся... Воно мов би заскавучало, забулькотіло і замерло у шлункови пана.

— Закусіть, — припрошували селяни.

— Спасибі. Зараз закусував у Європейській гостинниці, — брехав пан перед селянами. — А в тім... після горілочки слід закусити.

Пан сплюнув на бік і на увесь рот почав уминати оселедця з хлібом.

— А матері його ковінька, саме роз'їв ся, а випити чорта! — проказав з запалом дядько Іван. — Треба ще побігти та взяти пляшечку.

Пан витяг з кишені семигривенника і промовив до дядьків:

— Доставайте й ви такого тай пошлемо взяти півкварти.

— Добре. — І дядько Іван поліз у гаман доставати гроші.

— Стюпка! — крикнув пан.

Хлопець, що лежав на нарах, миттю схопив ся і як вкопанний став перед паном.

— На гроші... Духом збігай і принеси дві півпляшки!

Хлопець стрімголов, без шапки, побіг з хати.

У хату увійшло декільки чоловіків і кожен з них займав собі місце на нарах. Через хвилину знов двері відчинилися і в горницю з криком та з гиком увійшло троє городських обірванців. Вони здоровкались за руку з паном і сідали біля нього. Це були дуже обшарпані постаті: одна у салдацькій латаній шинелі, друга у парусовому поджаку з жіночим платком на сухих плечах, а третя у куценькому каптанку. Карпо подивився на них і подумав: „Такі-ж убогі як і я, а може й того гірше“.

— Та тутечки випивка, — сказала радісно „салдацька шинеля!“

— Послали, — одмовив пан. — А як діла?

— Погані! — промовив крізь зуби „парусовий поджак“. — Трусимося від холоду, а заробити трудно...

Хлопець засалавшись приніс дві пляшки; дець достав щербату чарку і усі почали випивати.

— Так таки ніхто нічого за цілий день і не заробив? — дивуючись спитав пан.

— Я трохи. — І салдацька шинеля витягла маленький гаманець. — Трицять копійок тільки й було у йому.

— Брешеш! — гримнув пан. — У таких гаманцях завжди бува більше... Против?

— Против!... Ви все: против та против... А пішли-б самі на роботу, — знали-б, як гірко заробляти...

— А ти-б без мене що робив? Я всьому голова!... Зараз би опинився перед очима Краковського у „части“, — додав пан тихо.

Трохи підпили. Дядько Іван розійшовся і двічі ще посилав Стьопку по горілку. Пан з кишені витяг карти і почали гуляти у „хвильки“. Карпо дивувався дивлячись на городських бідолах. Він думав: певно усі нежонаті — бурлаки. Заробить тай пропе... Що йому? Дітий нема... Кого йому годувати?... Одна душа...

Карпо послався на нарах, ліг і почав під гомін куняти, а далі й зовсім заснув. О півночі він прокинувся, бо йому здалося, наче чиясь рука маца у нього поза пазухою... Карпо липнув очима і побачив, як біля нього мелькнула чоловіча постать у парусовому

поджаку. Прикручена лямна ледви миготіла. Карпо повернув ся на другий бік і стомлений далекою дорогою та важкою працею знов міцно заснув.

IV.

Карпо прокинув ся рано, зараз пішов на базар і став поміж поденними, яких на базарі було чимало. Тут незабаром Карпо побачив і тих бідолах, що ночували разом з ним на постоялому. Чого-ж вони, — міркував Карпо, — вийшли на роботу з голими руками і ні в одного не має ні сокири, ні заступа, ні лопати?... Може це халамидники?... Та яке мені до них діло? — І Карпо підійшов до чоловіка, що наймав поденних.

— Трицять копійок даю у день рубати дрова, — казав поденним старенький міщанин у довгому сірому суртуці. — Як хто хоче, йдїть зо мною.

Де-хто з поденних казав, що трицять копійок мало і правив сорок. Трохи згодом один з гурту сказав міщанинови:

— Я піду за трицять за пять...

— Не дам більше як трицять, — держав ся своєї ціни міщанин. — Постоїш до півдня, тоді й за гривеника підеш робити; а ні, то тільки день прогавиш, а заробить нічого й не заробиш. А їсти-ж треба?

— Я йду за трицять, — обізвав ся Карпо.

Міщанин глянув на Карпа і одмовив:

— Добре. Іди-ж за мною.

— Ходїмо.

Поденні почали лаяти Карпа за те, що він не держав їхньої ціни, а згодив ся йти робити цілісїнький день за трицять копійок. Лайте, думає Карпо, а я краще робити-му дешевше, та мати-му роботу, аніж дурно стояти-му поміж вами... І він пішов слідком за міщанином. Чотири дні Карпо проробив у міщанина. Добрий чоловік дозволив йому у себе й ночувати, а почувши від Карпа, що у нього дома зістало ся четверо дітей та жінка, а хліба дасть Біг, почав його кликати до пекарні обідати разом з наймичкою. Карпо мало не до ніг кланяв ся, дякуючи доброму чоловікови; а як у неділю вранці віддав йому хазяїн гроші, то неказано радів, що заробив за пять день карбованець ще й сорок копійок і то тільки пятака з них довело ся віддати за нічліг. Буде тепер — думає Карпо, — за що купити борошна, не сидїти-муть

голодні діти... Ще й гостинця понесу малятам. Відпочину який день дома, тай знов верну ся у місто... та сьак так і перетягнемо виму. Тут можна заробити, аби хіть. Карпо завязав гроші у хустину і поклав їх за халяву чобота; а шматок хліба, що дав добрий господар, поклав у торбину. До торбини він привязав сокиру, перекинув через плече, попрощав ся з міщанином і пішов на торг, щоб купити гостинця дітям тай поспішати до дому. Ходивши по базарю, Карпо знов бачив і того, що у салдацький шинелі і того, що у парусовому поджаку. Людий було багато, — базар великий. Карпо підійшов до перекупки, що торгувала бубликами та пряниками — червоними кониками та півнями з золотими гребінцями, і скинувши з плечий торбину з сокирою, поклав її долі біля ніг своїх, а сам почав вибирати пряники.

— По чому? — спитав він перекупку.

— Два на копійку!... Два на копійку! — залящала перекупка. — Там такі хорші та солодкі, аж губи злипають ся!...

Карпо взяв чотири коники і два бублики, а далі нагнув ся, щоб витягти з за халяви хустину з грішми і — обімлів — хустини за халявою не було...

— Ой лишенько! — несамовито скрикнув Карпо.

— Що? вкрали? — спитала перекупка.

— Не має!...

Карпо зблід, у очіх у нього пожовкло... руки та ноги потерпли... усе перед ним закрутило ся і він трохи не впав... Бідний чоловік дивив ся навкруги мов божевільний.

— Багато вкрадено? — цікавила ся перекупка.

— Увесь мій заробіток... — глухо проказав Карпо.

Підходили люди, розпитували, що скоїлось, хитали головами, жалкували, а деякі казали, що так і треба роззяві, і розходили ся куди кому треба. Не швидко підійшов десятник і поважно, надувшись як гиндик спитав:

— Що тут таке скоїлось?

— Тут ось поклав і вкрали!... і сокиру, і гроші з за халяви вкрали... Ох, ратуйте мене! — трохи не з плачем благав десятника Карпо.

— Було-б тобі глядіти, а не ловити гави, — суворо проказав десятник. — Хиба тут мало халамидників швендяє? За ними не надивиш ся. А ви чого тут зібрали ся? Розходь ся!... Розходь ся!... Дива тут ніякого нема! Ач яка юрба зібрала ся!...

Чого вам тут треба? Що ви тут не бачили? Розходь ся!... Розходь ся!... — кричав десятник на людей, що зібрали ся біля Карпа і ждали, що буде далі.

— Ой, Боже-ж, мій Боже!... Що-ж я вам тепер, діточки мої, принесу? — і слъози сипнули з очий у Карпа.

Десятник крутнув свого напів сивого здоровенного вуса і промовив до Карпа:

— Коли хоч — напишемо протокола, а ні, то йди геть... а не то у часть поведу... Ну, а ви чого тут стоїте, роти пороззявляли? Розходь ся!... Розходь ся! — і десятник почав штовхати людей поїд боки, щоб швидше розходились.

Карпо поклав перекупці на столик бублики та червоні коники, що мав дітям понести гостинцем і злякавшись, щоб не потягли його у часть, пішов... Куди він ішов? Він і сам не знав, куди. Багато кругом себе він бачив людей; у кожного було своє діло, кожне поспішало туди, куди йому було треба, і нікому не було діла до Карпового бідкання, до його тяжкого горя. Як до дому йти? Що нести? Там може останній шматок хліба діти доїдають, тільки й надії на те, що він принесе... а тут обікрали!... О Господи! Руки й ноги у Карпа затрусили ся... перед очима усе захитало ся і він заледви переступаючи пішов вулицею. На перехресті вулиць під барканом сиділо двоє старців, каліка і сліпий. Сліпий грав на лірі і разом з калікою співали:

Уже тепер правда — правда помирає,
А щира неправда весь сьвіт пожирає!...

Карпо не здолав далі йти і сів біля старців...

— Що, занедужав? — спитав Карпа каліка.

Сліпий покинув грати на лірі і перепитав:

— Хто занедужав?

— Та ось біля нас сів якийсь чоловік...

— Чого?

— Мене обікрали...

— Хто?... Коли?... — разом похапцем спитали старці.

— На торгу... Прийшов за трицять верстов... проробив п'ять день... заробив рубля, ще й сорок копійок, і оце зараз викрали...

— Тут, чоловіче, треба бути обережному — це город! — проказав сліпий і знов почав грати на лірі, приспівуючи старечини голосом :

Уже тепер правда — правда вже померла,
А щира неправда увесь сьвіт зажерла!...

А Карпо бідкаючись мовив :

— Дома хліба не має... діти голодні... хата не топлена...

— То приставай до нас! — проказав каліка до Карпа.

— Чого?

— Старцювати...

— Так я-ж не каліка?

— То що?

— Усяк же скаже : ач який лобуряка, робити не хоче та по дворах тільки ходить, виглядає, щоб де-що вкрасти.

— Одні скажуть може й так, а другі: гірко йому, мабуть, довело ся жити у сьвіті, коли пішов старцювати.

— Ні, не пристану...

— Як знаєш...

— Ох! — важко зітхнув Карпо.

— Павле! — промовив сліпий.

— Га! — озвав ся каліка.

— Дай в торбини цьому чоловікови декільки шматків хліба задля дітей...

— Що це ви, діду!... Ніколи в сьвіті не візьму від старця!

— Та я не тобі даю, а дітям... Хиба тобі краще, як діти попухнуть в голоду?... Візьми, добрий чоловіче, та неси дітям...

Мов живі перед Карпом стояли його діти і йому навіть чуло ся, наче вони просять у нього хліба, простягаючи свої маленькі рученята... Карпо й собі простягнув руку і взяв від сліпого старця декільки шматків хліба, встав і хитаючись мов п'яний потяг шляхом до дому...

А в вечері на постоялому „пан“, „салдацька шинеля“ та „парусовий поджак“, сидючи біля столу гуляли у карти і смакуючи тягли червоне вино.

— Ні в кого легше не заробиш, як у хахла, — казав „парусовий поджак“. Стоїть сьогодні на базарі один, гави ловить та

червоні коники у перекупки купує... Ну, і оддав мені за те усі свої гроші, ще й сокиру...

— Випємо-ж за розяз — від них нам найбільша пожива!
— мовив „пан“.

— Випємо!

— Краля взяла! — радісно скрикнула „салдацька шинеля“.

— Хлюст!...

— Вино світить!...

І далеко за північ на постоялому чула ся жіноча пісня і п'яні голоси вигукували: Вино світить!... Краля взяла!... Хлюст!...



Стефан Ганущак.

ДОЛЯ ЖАРТУЄ.

Драма в пяти діях.

ІІІ.

Та сама кімната, що в першій дії.

Маня (прибирає ся коло зеркала, до входячої Любіни). Мамо, чи мені до
лица та сукня?

Любіна. Тобі все гарно, моя кіточко.

Маня. А може взяти голубу сукню? Мені, здаєть ся, ліпше в го-
лубій?

Любіна. А може ясну нову?

Маня. Ей ні, мамочко, не випадає в будний день та ще коло дому
вбирати нову сукню. Се буде сьмішно, я таки зістану так, як
тепер.

Любіна. Як гадаєш. Ну, будь здорова, кіточко, я вже мушу їхати.

Маня. А чого ви так спішите ся? ще час.

Любіна. Ні, дитинко, нема часу. Скорше поїду, скорше й верну.
Маю много справунків, усе повиходило. Як прийде пан Сьві-
тільський, то забавляй його, може тим часом татко встануть.
От можете грати в шахи, ти так любиш. Він певно та-
кож грає.

Маня. Але-ж певно, що грає. Він усе вміє і ще як. Як він круглі
грає! Ах, який то жвавий хлопець до всього.

Любіна. Ну, бачиш, будете мати забаву, при тім так добре розмо-
вляти, так свобідно, не будете нудити ся.

Маня. Але-ж де при нім можна нудити ся! Він усе щось має сказати, а таке займаюче; здасть ся, цілий вік би слухала і не переслухала. То Липка поки вимовить слово, то так як би купив. Як він мене нудить, не маєте поняття.

Любіна. Та що ти Липку порівнуєш. Де він мав навчити ся говорити? Він з хлопами то може вміє. Ліпше не згадуй його, він уже певно не прийде до нас. Тим ліпше, а то треба стидати ся перед людьми. Я не знаю, чого він вліз до нас. А все через татка. Ще би й старого Липку спровадив, а потім цілу родину. Але я заговорила ся. Будь здорова, Манусю! (Виходить.)

(Маня приглядає ся в зеркалі. Опісля біжить до вікна.)

Сьвітільський (біля вікна). Добрий день, панно Маню!

Маня. А, пан Сьвітільський! Прецінь ви прийшли.

Сьвітільський. А ви думали, що не прийду? Як ви могли таке подумати?

Маня. Я не могла знати, чи ви прийдете, чи ні.

Сьвітільський. О, ви могли се напевно знати. Але про що ви думали, заки я прийшов, коли вільно знати?

Маня. Ану вгадайте!

Сьвітільський. З мене лихий ворожбит.

Маня. Ану, прецінь!

Сьвітільський. Та чоловік кожний самолюбний. Я би хотів, аби ви про мене думали.

Маня. А видите, що ви згадали.

Сьвітільський. Чи дійсно? А що ви про мене думали?

Маня. Чи ви прийдете до нас нині. А що ви думали, як ішли сюди?

Сьвітільський. Я знов думав про вас.

Маня. Чи так? Ану що?

Сьвітільський. Чи ви думаете про мене?

Маня. Ну, і ви вгадали.

Сьвітільський. Видно наші думки мають щось спільного.

Маня. А видно! Але як ви тут бавите ся?

Сьвітільський. Як я бавлю ся? Я бавлю ся тоді, коли при вас. Без вас нема мені забави, нема житя.

Маня. Ей, ви пересаджуєте.

Сьвітільський. Цілком ні. Впрочім я знаю, що ви не повірите. Я навіть не стараюся вас переконати, бо се надармо.

Маня. А чому-ж ви до нас частійше не заходите?

Сьвітільський. Коли пані дозволять. (Входить дверима.) Та-ж я у вас що днини, коли тільки пора відповідна.

Маня. Але-ж ви можете до нас прийти в кожній хвили, у нас нема церемонії великої. Як би ви знали, як ми вам раді, особливо мамця так вас люблять.

Сьвітільський. Чи тільки мамця? А ви, панно Маню?

Маня. Ей, табо... що ви говорите?

Сьвітільський. Значить ся, ви ні?

Маня. Та дайте спокій, як я вам скажу? Ог може заграємо в шахи; ви граєте?

Сьвітільський. Граю; я граю на всіх інструментах.

Маня. Так? То з вас такий музик?

Сьвітільський. Неалий.

Маня. А ви граєте на фортепяні?

Сьвітільський. Граю досить добре.

Маня. О, ви певно знаменито граєте, я знаю, певно так як круглі. Ви мусите мені щось гарного заграти.

Сьвітільський. Але-ж для вас я готов цілий вік грати, навіть по смерті.

Маня. Колись заграєте, иньшим разом, бо нині татко сплять. Ну, граймо шахи! Які ваші, білі, чи чорні?

Сьвітільський. Вибір до вас належить.

Маня. Я білі.

Сьвітільський. То для мене лишають ся чорні, демонічна краса.

Маня. А хто зачинає?

Сьвітільський. Очевидно, що ви. Прошу. А ще одна справа! О що граємо?

Маня. Як то о що?

Сьвітільський. Ну, що можна виграти, а що програти?

Маня. Ви хочете о гроші грати? Коли я не маю.

Сьвітільський. О гроші? Ніколи! Я хотів би ціннішої ставки ніж гроші.

Маня. А що-ж я можу поставити? Я не маю нічого такого.

Сьвітільський. Ах, ви самі не знаєте, які у вас скарби. Вони цінніші золота, діamentів.

Маня. Не може бути! А то що таке?

Сьвітільський. Ваш один поцілуй ціннійший усіх скарбів. Чи згода?

Маня. Ей во, говорите. Ну, а як ви програєте?

Сьвітільський. Тоді робіть зі мною, що хочете. Я ваш вічний раб. Можете мене вбити або продати, коли хто купить, або для себе затримати. Я ставлю все що маю, свою особу, своє жите.

Маня. Ви все щось таке видумаете. Ну, граймо, я починаю.

Сьвітільський. Прошу.

Маня. Я так!

Сьвітільський. А я так!

Маня. А я так!

Сьвітільський. То я так!

Маня. А я так! Ой ні, ні! То вле, вле!

Сьвітільський. Даруйте, але ходів не вертає ся, тут ходить о таку цінну ставку як моє жите, та о ще ціннійший ваш поцілуй.

Маня. Ну то добре, стоїть так.

Сьвітільський. То я вас зашахую.

Маня. А я забю королем.

Сьвітільський. А я знов забю вашого короля.

Маня. А де-ж я піду?

Сьвітільський. Туди можете йти, маєте одно місце.

Маня. Ну добре. А що далше?

Сьвітільський. Далше буде так.

Маня. Ой, ой, ой! Та я програю!

Сьвітільський. Чому-ж ви в такій розпуді? Чи вам так дуже жаль поцілуя?

Маня. Табо дайте спокій, я мата дістану.

Сьвітільський. А я поцілуй після умови. Прошу!

Маня. Ах, уже мат! Ану ще раз!

Сьвітільський. То потім, а тепер я візьму нагороду.

Маня. Що ви хочете, пане Сьвітільський? Ні, ні! (Утікає довкола стола, Сьвітільський за нею.)

Сьвітільський. Так, ви цофаете свій заклад?

Маня. Але-ж то був жарт.

Сьвітільський. Так, ви зажартували собі з мене? А я брав по-важно. То ви виграли, а я програв.

Маня. Що ви програли?

Сьвітільський. Свою ставку.

Маня. Яку ставку?

Сьвітільський. Своє житє. Прощайте!

Маня. Але-ж, пане Сьвітільський, ви жартуєте!

Сьвітільський. Ні, я не маю звичаю жартувати.

Маня. Але-ж прошу вас, пане Сьвітільський, я... я... я нічого не цофаю.

Сьвітільський. Не цофаете? То можна? (Обнимає її і цілує. Вона не боронить ся ополомлена.)

Василько (входить і стає мов скаменілий). Ах!

Маня (вириває ся з обіймів Сьвітільського і утікає). Ой, ой, ой!

Сьвітільський (сідає на канапу). А то балван!

Василько. Даруй, що я не в пору прийшов.

Сьвітільський. Не дивниця. Се твоя спеціальність робити все не в пору.

Василько. Я був у тебе, мені сказали, що ти тут, от я й прийшов сюди. Хочу з тобою поговорити.

Сьвітільський. Я рад служити. Тільки ти міг собі знайти иньший час на розмову.

Василько. Ти мав милійшу розмову.

Сьвітільський. Сподіваю ся. Ну, але чого ти властиво хочеш від мене?

Василько. Слухай, Сьвітільський, які ти мавш заміри зглядом неї?

Сьвітільський. Зглядом кого?

Василько. Зглядом неї... ти знаєш, о кого ходить.

Сьвітільський. Я можу мати ріжні заміри, але не потребую сповідати ся з них, а тим більше не потребує ніхто питати ся мене про се.

Василько. Так! Але я питаю тебе як товариш товариша і гадаю, що ти будеш щирій.

Сьвітільський. Чи тільки як товариш? Се зовсім не товариська справа.

Василько. А коли я тебе запитаю в иньшій характері? Коли я скажу, що я її люблю?

Сьвітільський. Чи-ж я тобі бороню любити її?

Василько. Але ти її баламутиш.

Сьвітільський. І ти можеш те саме робити. Я тобі не спиваю, вільна дорога.

Василько. Я не вчився цього.

Сьвітільський. То що-ж я тобі пораджу? Ти вчився за те права, маєш докторат, може будеш незабаром професором університету, то досить з тебе. А дівчата лиш для мене, се вже моя спеціальність.

Василько. Я знаю, що ти спеціаліст до дівчат.

Сьвітільський. Правда! Ліпший ніж ти до прав. Мені належав би ся докторат скорше ніж тобі.

Василько. Я не перечу, але-ж хіба мало дівчат? Чому ти як раз до неї вчепився?

Сьвітільський. Чому до неї? Я до кожної пристаю, що мені подобає ся.

Василько. Чи ти маєш замір женити ся з нею?

Сьвітільський. Що, женити ся? Коли-б я хотів з кожною женити ся, то мусів би бути що найменше Турком.

Василько. Так чого-ж властиво хочеш від неї?

Сьвітільський. Чого хочу? От так, полюбувати ся, потішити ся, так по кавалерськи.

Василько. І для цього тільки ти готов зломити мое життя?

Сьвітільський. Я? Твоє життя? Ані мені в гадці.

Василько. Ти зловиш мое життя, а може й її, і ти би мав совість?

Сьвітільський. Е, совість, то для дітей добре. Слухай но, Липка, чи ти її справді так любиш?

Василько. Ти питаєш? Коли що можна любити на землі, то я її люблю.

Сьвітільський. То се бачу ідеальна любов, ще ідеали не перевели ся на землі.

Василько. Чи ти знаєш, що значить пристрасть, така звичайна пристрасть до якої дрібниці? А від неї не так легко втекти. А пристрасть до особи, чи ти знаєш, що се значить? Я лиш при ній щасливий, без неї ходжу, мов світа не бачу. Я подумати не можу, щоб її утратити, щоб не бути коло неї. Чи ти розумієш се? Ти назвеш мене божевільним, може се рід божевілья, але цього не завернеш.

Сьвітільський. А чим може скінчити ся та любов? Подружннм ярмом у престола!

Василько. Ну так! Инакше не може.

Сьвітільський. Чому не може? Тепер вільна любов в моді, а не пута подружжя.

Василько. Вільна любов? Але-ж вільна любов можлива лиш з вільною женщиною, а у нас вільних жінок нема. Коли женщина стане вільною як мущина, коли буде невідвiчальною за наслідки такої любови, тоді буде можлива вільна любов. А так як нині, то вільна любов, се просте розбишацтво. Скажи їй приміром, як ти розумієш любов, чи вона згодить ся.

Сьвітільський. А по що я маю се говорити?

Василько. Так се просте ошуканство!

Сьвітільський. А ти що думав? Ошуканством сьвіт стоїть. Той виграв хто ошукав, а той програв, хто дасть ся ошукати. А я волю все виграти, як програти.

Василько. Але-ж то все таки за много чатувати на долю а може й на жите дівчини! Чи ти маєш совість?

Сьвітільський. Е, як би так вовк на совість брав, тоби ніколи вівці не з'їв.

Василько. Хйба-ж ти вовк? Але правда, між звiрами є вовки, чому-ж не має їх бути між людьми?

Сьвітільський. І є також вівці і барани, аби вовки мали що їсти.

Василько. Правда! Але вовків гонять, нищать, де попадуть, а вовки в людській шкурі бушують безкарно і руйнують чуже добре.

Сьвітільський. А тобі не до вподоби. Ти хотів би їх нищити.

Василько. Так, я хотів би нищити всіх тих егоїстів без серця, без чутя для другої людини, що для своєї примхи, забаганки руйнують щастє і жите людини. Я нищив би і тих вовків-доктрiнерів, тих самолюбів думки, що нагинають людське жите до своєї доктрини, що не узнають иньшої думки, тільки свою як вiчну правду. Коли-б не те, то панувала-б вільна думка, а з тих її мiлiонiв iскор росла-б велика будова поступу, вiльного як вільна думка, з якої вирiс. А ту будiвлю окривала-б найкрасша iдея гуманности. Тоді не потребували-б люди їсти себе гiрше диких звiрів, тоді не потре-

бували-б боронити свого істнованя з крайнім напруженем сил.
Взаїмна любов і співчутє вирівнювали-б усе.

Сьвітільський. Фантазії, братку, фантазії! Ти бачу поет, Липка!

Василько. Я не поет, я не пишу поезій.

Сьвітільський. Хиба тому, що не пишеш. А ти думав, що се лиш поети пишуть вірші, або ті, що не пишуть, то вже не поети? Нераз пишуть вірші такі, що з поезією не мають нічого спільного, але так, одні обдурюють себе самі, мов то вони вірші пишуть, а другі як я обдурюють легковірних. Що я маю з поезією спільного, а кожній панночці в альбум випису оригінальний віршик. І вони мене уважають великим поетом, мало не Шевченком, бо я вмю їм усе до смаку дібрати. Спробуй і ти, Липка, дещо написати, може в тобі справді сидить який великий поет.

Василько. Дай мені спокій з поезією.

Сьвітільський. Та я знаю, що ти змарнував би, хоть би написав. Всі поети великі нездари в житю. От приміром дівчата як на вудку ловлять ся на поезії, а який поет не мав якоїсь нещасливої любови, яку опісля оплакував? Треба передовсім уміти грати ролю поета.

Василько. Лиши вже поезію, мусимо з собою поговорити поважно.

Сьвітільський. Чого ти властиво хочеш?

Василько. Хочу знати, що ти властиво задумуєш з нею робити? Женити ся не будеш.

Сьвітільський. Ну, сподію ся, що ні.

Василько. То ти хочеш управляти вільну любов?

Сьвітільський. А хоть би! Не вільно?

Василько. На її згубу!

Сьвітільський. Менше з тим, що ти собі думаєш.

Василько. Але я не допущу до сього!

Сьвітільський. Хто, ти?

Василько. Так, я. Я її остережу, все розповім. Коли вона згодить ся на твою любов, то я не маю нічого против того, але сього хиба не буде ніколи.

Сьвітільський. Слухай, Липка, се буде на твою шкоду.

Василько. На мою?

Сьвітільський. А так! По перше, вона тебе не буде слухати, а як вислухає, то не повірить. Ти і так в її очах не високо стоїш,

бо ти хлопський син, та ще з того самого села. А то все щось низьке в її очах і твій докторат сього не закрий. Коли ти будеш мене обмовляти, то вона ще більше злегковажить тебе як клеветника. Ти ліпше дай собі з нею спокій, а пошукай собі иньшої, коли хочеш конче мати жінку. Кілько їх знайдеш, підуть в підскоки!

Василько. Ні, не можу її покинути, не можу її віддати на згубу.

Сьвітільський. То знаєш що? Як я побавлю ся з нею, тоді тобі лишу. Зробиш з нею, що схочеш, ожениш ся, або будеш любити по моїй методі, як тобі подобає ся, тоді вона буде тебе любити. Можу тебе письменно повідомити, коли буде вільна.

Василько. Що ти говориш!

Сьвітільський. Даю тобі найліпшу раду, коли хочеш мати її жінкою.

Василько. Геть проч від мене!

Сьвітільський. Таак?

Василько. Ти не діждеш сього!

Сьвітільський. Нії? Ну побачимо. Піду радше на сьвіже повітря.
(Виходить до городу.)

Маня (вибігає з бічних дверей і хоче бігти за Сьвітільським. Побачивши Василька). Ви тут!

Василько. Так, я тут! А ви хотіли там! (Показує на огород.)

Маня. Я випрашаю собі такі уваги! Прошу до мене так не говорити!

Василько. Але я мушу з вами поговорити.

Маня. Не треба! (Вертає назад, відки вийшла.)

Василько (забігає дорогу і держить двері за клямку). Але-ж ви мусите мене вислухати!

Маня (кричить що сили). Що се? Пустіть! Пустіть, кажу!

О. Антоній. Що се? Хто гвалтує? Не можна ока важмурити спокійно!

Маня. То він! Замкнув двері, не пускає.

(Василько пускає клямку, що її держав доси несвідомо, Маня виходить тими дверми.)

О. Антоній. Що се значить, пане Липка?

Василько. Се значить, що я мушу опустити на все ваш дім. Прощайте! (Відходить.)

Сьвітільський (що підчас того стояв коло дверей і усміхає ся іронічно, кланяє ся з гримасом). Моє почитеніє!

О. Антоній. То ви тут, пане Сьвітільський?

Сьвітільський. На ваші услуги, отче добродію.

О. Антоній. Я хочу з вами поговорити.

Сьвітільський. З найбільшою приємністю буду слухати.

О. Антоній. Прикро мені, що мушу говорити те, що може не буде приємним.

Сьвітільський. Навіть в тім разі буду слухати охотно.

О. Антоній. Я вас мушу просити о одну річ.

Сьвітільський Прошу дуже.

О. Антоній. Сподію ся, що мені сього не відмовите. Сього вимагає спокій мого дому і моєї доньки. Ви будете ласкаві забути ваш дім і не відвідувати нас бодай до якогось часу. Я думаю, що ви зрозумієте мене і зрозумієте причину, що мене зневолює до того так прикрого кроку. Я вас поважаю яко гостя і знайомого мого колятора і се подвійна прикрість для мене. Коли я на се рішаю ся, то можете зрозуміти, що маю дуже важну причину до того.

Сьвітільський. Але-ж успокойте ся, отче! Не потребуєте оправдувати ся передімною, я вас цілком розумію. Ви в повнім праві мені се сказати, а моїм обовязком послухати вас. Я шаную спокій вашого дому і щастю вашої доньки не буду ніколи стояти на перешкодї. Зроблю все те, чого від мене жадаєте, а навіть ще більше, бо виїду відси на завсїди і то в найкоротшій часі, може навіть завтра.

О. Антоній. Спасибі вам, пане Сьвітільський. Я вас починаю що раз більше цїнити. З вас, бачу, благородна людина.

Сьвітільський. А вам видала ся вона зразу зовсім неблагородною, неправда-ж?

О. Антоній. О! ні! будьте певні, що ні. Впрочім людий тяжко цїзнати в короткім часі, а я вас знаю від кількох днів заледво.

Сьвітільський. Ну, так, се тяжко. Не сумніваю ся, що ви й мене ліпше пізнаєте.

О. Антоній. Про се нема що говорити, се покаже ся на будуче. Так ви услухаєте моїх горячих просьб, пане Сьвітільський?

Сьвітільський. Будьте сього певні. Ваш дім опускаю зараз, а не забаром опушу і ваші сторони.

О. Антоній. Та спасибіг вам ще раз, що ви мене зрозуміли і пожалували. Не знаю, як вам за се віддячу ся.

Сьвітільський. О, се зайве, се ще покаже ся. Але признасте самі, отче, що я не можу так опустити вашого дому, мушу попрощати ся з панями.

О. Антоній. Так, але даруєте, жени нема дома, бо виїхала до міста за справунками. А з дочкою можете і зараз попрощати ся, я жені передам ваші ласкаві уклони. Ну, прощайте! (Виходить.)

Маня (вибігає). Ви самі, пане Сьвітільський?

Сьвітільський. Сам! хочу з вами попрощати ся.

Маня. Як то?

Сьвітільський. Так, на завсїгди.

Маня. На завсїгди? Ей, такі жарти!

Сьвітільський. Але-ж ні, панно Маню, се не жарти, се сумна правда.

Маня. Як то? Що се значить ся?

Сьвітільський. Мені вимовили ваш дім, я тут не можу більше поступити.

Маня. Наш дім? Хто вам вимовив?

Сьвітільський. Ваш батько.

Маня. Се не може бути!

Сьвітільський. Видно, що може, коли вже є.

Маня. А що-ж, ви виїжджаєте?

Сьвітільський. Може й виїду. В кождім разі не маю до вашого дому вступу і не можу з вами бачити ся. Тому хочу з вами ще в останнє попрощати ся.

Маня. Ні, ні, се не може бути!

Сьвітільський. Мусить бути. Я не можу робити нападу на ваш дім, а то ще мене викинуть з соромом.

Маня. Але-ж так не може бути, треба щось порадити.

Сьвітільський. Я тут не виджу ради.

Маня. І я вас не побачу ніколи, кажіть?

Сьвітільський. Ні! (по хвили) Хиба самі схочете.

Маня. Чи я хочу? Але-ж я хочу, я мушу вас бачити.

Сьвітільський (тихше). То вийдїть в ночи до садку.

Маня. О ні, ні! се ні! Що тато сказали-б.

Сьвітільський. Маню, ти мусиш вийти!

Маня. Ні, не можу, бою ся!

Сьвітільський. Мусиш вийти, мусиш, а ні, диви ся! (Виймає револьвер.)

Маня. Ой, що ви робите?

Сьвітільський. Вийдеш? Мусиш вийти! До побаченя! (Вибігає.)

(Маня хоче бігти за ним, зупиняє ся коло дверей, опирає голову і плаче.)

Заслона паде.

[Конець буде].



Андрій Чайківський.

З ЛАСКИ РОДИНИ.

П О В І С Т Ь.

XIII.

Журавський знав, що така протекція, як шляхоцка, дуже може. Галецький поїхав і справді походив за справою так, що скінчило ся на нагані за недопильоване актів, які хтось там, — розуміє ся, що винувника не можна було знайти, — закинув і перемінив дату на реверсі... Галецький хоч як ненавидів Журавського і гордував ним, як лише гербовий шляхтич таким кавзипердою гордувати може, а таки признав йому рацію, що чорт знає який буде його наступник, то й заняв ся його справою щиро, порушив усе, аужиткував усі свої знайомства, поки не доконав свого. За те Журавський дав йому урочисте слово, що всі шляхоцько-хлопські справи сам судити-ме і Коначеви не дасть навіть понюхати...

Отже справа стояла по давньому. Копач ніколи в Журавським не стикав ся, не говорив, і лише чудував ся, як ся важна справа могла так на сухо перейти...

Галецький переболівши сю одну провізорку, за яку мусів ще хлопови заплатити кошти, тріумфував і робив своє дальше, а хлопці знов програвали.

Галецький, хоч йому все вело ся по давньому, не міг забути дізнаного сорому. Він був лютий в першій лінії на Копача і хотів навіть приставити йому стільця, як ходив за справою Журавського, але тодішній президент апеляції, коли йому стали підшпигувати на Копача, сказав лише: „Дайте мені фактів, бо я не вірю. Шмід не міг його нахвалити ся“. Отже не вдіявши нічого, Галецький звер-

нув свою лютість на Свердана і на того, хто його до того міг намовити. Копач чейже за ним не їздив, то був хтось домашній і звернув своє підозрінє на Павла Гладкого. Се одинокий письменний чоловік у селі. Він зайда, вештав ся по світу, набрав ся революційних кличів і тепер бунтує народ. І справді сей Гладкий прийшов сюди перед двадцятьма роками. Купив поля за готівку, оженив ся тут з хлопською дівчиною богачкою, і що незвичайне, навчив її читати. Він вправді сидів смирно, випрошував ся при виборах на радного, не хотів ніяких почестий, але коли який мужик прийшов порадити ся, то радив охотно. З дідичем не заходив собі ніколи. Хоч як Галецький мав на нього око і його служба, не могли його ні на чім прилапати. Сам отже не міг проти нього виступити, але шукав нагоди, аби підставити кого другого. І знайшов. Слуги довідали ся, що Гладкий десь колись там сказав одному сільському п'яниці: ти п'янице! Пан прикликав мужика до двора, дав фіру дров за те лише, аби Гладкого заскаржив за зневагу чести. Сам же поговорив з Журавським: „Того Гладкого треба навчити, бо то небезпечний бунтар і вся біда в селі з нього походить. Коби не він, то иньші хлопцї були-б як вівці“. Журавський вишукав жалобу на Гладкого і зробив собі свій знак...

Прийшов день розправи. Гладкий не міг собі ніяк нагадати, чого від нього хотять, бо з вівзваня, яке задля ощадности писало ся на шматку паперу завбільшки почтового реценіса, не міг нічого зрозуміти. Але побачивши підпис Журавського прочував якесь лихо, і взяв з собою гроші, а жінці наказав, аби не дуже розпадала ся, як би ниці вечір, або й завтра не вернув...

Журавський кавав писареві викликати всі справи, а потім поставив на першому місці справу Гладкого...

— Називаєш ся?

— Павло Гладкий.

— Вицен єсь?

— Не знаю, о що ходить...

— Ти назвав Микиту Набережного п'яницею...

— Не тямлю, чи я з ним коли балакав, а як би й назвав п'яницею, то не помилив ся, бо він таки п'яниця є...

— Мовчати! Як сьмієш, ти хамуте, так відзивати ся?

— За позволенєм, пане начальнику, передівсім я не хамут, лише обиватель австрійський, і зневажати себе не позволю нікому.

А далі прошу мені не тикати.

— Ах, ти драбе, бунтарю! — заверещав Журавський і заки Гладкий отямив ся, прискочив і вдарив його в лице, але ще скорше відскочив і сховав ся за стіл...

— За зухвале поведене в суді 7 днів арешту, а за зневагу Набережного три місяці арешту, йдеш зараз на кару...

Гладкий не міг прийти до себе. Що стало ся? Його в суді зневажають і бють при людях по лиці? Його, вислуженого вахмайстра з великою медалею за мужество... Се хіба якийсь прикрий сон... Він ще не стямив ся, як Журавський крикнув на возного:

— Зараз замкнути!

Возний узяв Гладкого непритомного за плече і вивів до сінний. Тут були люди і з Гайворонки і не могли з дива вийти, що такого статочного і письменного господаря публично зневажено...

А Журавський був рад, немов його хто на сто коний посадив. Вже тепер Галецький повинен бути задоволений і повинен те-ж знати ся на чемности... Йому то не раз приходило ся бити мужиків у лице, але такого проводиря вдарити, то називає ся сатисфакція. Він вправді посьмів би пожалувати ся висше, але заки висидить три місяці і сім днів, то все задавнить ся, а задоволене таки є. Вдарити звичайного мужика, то йно рука болить, але вдарити проводиря, то те саме, що вибити цілу громаду інтелігентних мужиків. А тих Журавський страшенно ненавидів. У нього інтелігентний мужик, то така аномалія в природі, як пр. таньцюристий віл... Хлоп сотворений до плуга, до вилий, але як вивчить ся, то стає небезпечним чоловіком. Сей недочений мужик, коли справді щось уміє, най іде на писаря, на возного, най ходить у сурдугі, а коли ходить таки в опанчи, то се дуже небезпечна птиця...

Так міркував Журавський, заки викликав слідуючу справу. Веї обжалувані тремтіли побачивши такий злий початок. Вони з сльозами просили у своїх обжалувателів прощення, і мало таких було твердих сердець, що мимо просьби не уступили. Іншим стало страшно жаль і повиходили з канцелярії.

Та на диво Журавський зараз при другій справі показав ся таким лагідним як вівця. Він уже одним заспокоїв себе на цілий тиждень...

Коли Гладкий вийшов до сінний, його овіяло сьвіже повітре і він отямив ся.

— Перепрашаю, — каже до возного, — але я верну ся зголосити рекурс...

— Не можна, — крикнув возний заступаючи своєю особою двері до канцелярії. — Пан презес казали замкнути, то так і мусить бути...

— Рекурс кождому дозволений, — каже Гладкий і вже брався усунути возного від дверей.

— Кажуть: не можна, махай до арешту...

Гладкий не спирався більше і вийшов на подвір'я, та замість іти через подвір'я до арештів, попростував до брами.

— Гей чоловіче, не туди, ні, от там на право, та де йдеш?

Але Гладкий буцім то не розумів і йшов далі, а коли відійшов кусник від возного, побіг бігцем. Возний зміркував і побіг за ним. Але вже було за пізно. За ворітьми стояв осідланий кінь Гладкого, на яким він приїхав сюди (він їдучи де сам, любив їздити не фірою, а верхом). Кінь був прип'ятий до якоїсь гайворонської фіри. Гладкий відв'язав узденицю і скочив на коня як молодий, заки возний прибіг до нього..

— Чоловіче, не трудися даремно, бо ти чейже пішки не зловиш вислуженого вахмайстра на коня, — крикнув возному. А відїхавши троха пристанув і каже:

— Кланийся пану начальникови і таки заповідж від мене рекурс і жалобу за мою зневагу, якої я не дарую...

Возний крикнув на людей:

— Тримай в імени права!

Але ніхто на те не зважав. Усі були раді, що бодай один чоловік не дав ся...

Гладкий пігнав вихром до Гайворонки.

Возний постояв хвильку і вернув в довгим носом до суду. Війшов до канцелярії і замельдував „покорне“ пану презесови, що арештант утік.

Журавський аж підскочив:

— Возний за то відповідає. Я вас навчу! Аби мені арештант був... Що, виломив кату, чи що?

— Та ні, то той, що його пан презес нині засудили... втік мені на дорожі...

— Зараз пошукати його в яким шинку і привести...

— Ого! сів на коня і пігнав вихром до Гайворонки. То, прошу пана, вислужений вахмайстер і вмів їздити. Ще сказав мені, що заповідає рекурс проти вироку.

Журавському забігали мурашки поза спину. Такий готов не дарувати, та ще як буде оставати на волі.

— Зараз видам наказ до жандармерії, аби його спровадити. Таке зголошенє рекурсу нічого не значить, він повинен був сказати се до протоколу... Пиши до жандармерії на друку! — каже до писаря.

За десять хвиль мандрував возний до постерунку жандармерії з наказом спровадити безпроводочно Павла Гладкого на кару.

— Щось тому старому злодієви зачинає не вести ся, — думав собі возний ідучи — О сей справді може йому наварити пива!

На постерунку був усього на всього один жандарм. Він узяв наказ і став його записувати до протоколу.

— Пан презес казали, аби зараз спровадити, — каже возний.

— А кого я пішлю? Хиба кухарку, бо мені не вільно постерунку лишити... Впрочім то нічого наглого... Можна й завтра, він не втече. І так мої товариші вернуть з патрулі може аж вечером, а може і в ночи. Впрочім як верне командант, то най робить що хоче...

А Гладкий уже давно був дома. Він велів синові запрягати до воза, а сам збрав ся в дорогу. Видобув із скрині свої грамоти військові, три ордери, взяв гроші і сьвяточний одяг, запакував усе в скринчину і виніс на двір.

— А ти куди, Павле? — питає зачудувана жінка.

— Тихо ша! нікому ані слова! Я їду до Тернополя, а з відтам просто до Відня до самого цісаря. Той воловокий грубань зневажив мене ударивши мене в лице і засудив на три місяці до арешту і я йому покажу, по чому локоть. Поки мене не зачіпав, я сидів тихо, а тепер най вибачить. Так мені Боже допоможи! Слухай Марто, як би хто за мною питає, то скажи, що я поїхав до Бучача до адвоката, чуєш?

— Та де-ж так нагло? Може би підіждати до завтра, я не маю нічого на дорогу для тебе.

— Ага! За годину може тут бути жандарм за мною, а як мене той злодій візьме під ключ, то пиши пропало... Їду зараз Нині ще даси собі сама ради без мене, а в ночи верне Петрусь, то тобі розповість, як і що робити...

В тій хвилі станув на порозі хати молодий, плечистий парубок з батоном у руці.

— Їдемо, тату?

— Їдемо!

Він поцілував жінку і діти і вийшов на подвір'є. Два добрі коники запряжені до залізного легкого воза порпали нетерпливо землю. Гладкий скочив на віз. Петрусь зробив перед кіньми бичівном хрест, поправив упряж і скочив на віз...

— Коли вернеш? — питає з порога жінка.

— Як Бог дасть...

Молодший синок отворив ворота. Рушили в містя, а Марина перехрестила їх на дорогу...

Петрусь як виправний фірман пускав зразу коний поволи, поки не розійдуться.

— Петрусю, — каже Гладкий, — у мене жандарми на п'яті. Петрусь не сказав ані слова, лише рушив віжками і цмокнув, а коні рушили як вихор лишаючи за собою туман пороху.

На перехресній дорозі гукнув Гладкий:

— До Тернополя! — і Петрусь завернув вісьта.

Петрусь ні одним словечком не сьмів спитати батька, за чим так нагло виїхали з дому. Гладкий дуже любив свої діти і поводився з ними по людяному, але держав їх по військовому і коротко. А син знав добре, що як можна йому се знати, то батько певно скаже.

— Здержи вже коні, — каже батько, коли в'їхали в тернопільський повіт. І тоді розповів йому до чиста, яка йому сьогодні трафила ся пригода і чого їде.

— Лиш ти синку держи язик за зубами і нікому не говори, хіба лиш матері... До дому вертай осторожно, бо туди крутять ся конокради. Особливо нікого не бери на фіру, бо то різні люди бувають... Дома газдуйте як знаєте. Я там довго сидіти не буду і верну найдальше за тиждень. До тебе напишу, то виїдеш до колії до Тернополя. А всім кажи, що я поїхав до Бучача робити рекурс...

У Тернополи заїхали до заїзду і Гладкий пішов до міста. Зайшов просто до адвоката і розповів йому все до чиста...

— Ну, ну, я вже трохи знаю. Тут був у мене один гайворонецький з рекурсом — ну, ну, файний у вас суд, нічого казати...

— То певно Свердан.

— А так, так, Свердан, ну і що?

— А що-ж, відібрав у пана поле, а пан лютить ся.
 — Що-ж жєні тепер робити?
 — Треба зараз зголосити рекурс, бо потому буде пізно і жандарм стягне вас на кару.

— А як рекурс зголосить ся, то вже не стягне?
 — Тоді вже ви безпечні. Зараз мусите вертати домів...
 — Ні, я верну аж за тиждень... Я їду просто до цісаря...
 — Та чого? На те ще час. Як би і в Тернополи при апелляції засудили, то що иньшого, а тепер не треба...

— Я свої зневаги не дарую. Я служив дванацять літ при уланах і вийшов вахмайстром, у мене на грудях три медалі. Я беру 20 кр. на днину за мою медалю, то-ж не позволю зневажати себе.

— За вашу зневагу можна те ж скажити, я й се вам зроблю.

Гладкий попрощав ся і вийшов. Зайшов до заїзду, попрощав ся з синєм, узяв скрипку і потяг на дворець. Найбільше його тішило, що по зголошенім рекурсі ніхто не сьміє його чіпати, а він що другий день ходити-ме до Журавського і питати-ме, коли його термін. Аж на другий день пополудни, як уже Петрусь вернув із Тернополя, зайшов на обійсть жандарм.

— Де ваш чоловік? — питає Марини.
 — Поїхав до Бучача до адвоката...
 — Ага! певно зробить рекурс. Та певно, де-ж таку йому кару вліпив... а за що то?

— Сама не знаю. Дістав чоловік ф орлядку, з якої не можна було зрозуміти, чого хотять... А по тому не знаю що стало ся. Приїхав з Вишнівця і зараз поїхав...

— Ну, коли так, то будьте здорові... А коли чоловік верне?
 — Не знаю.

Гладкий вернув аж за тиждень, так як сказав. Був дуже рад із своєї поїздки. Був у цісаря на авдієнції і розповів усе до чиста, та ще й письмо передав, яке йому в Відни написали. Цісар був з ним дуже ласкавий, розпитував за його медалі, за що їх йому дали і дуже се вподобало ся всім, що Гладкий, хоч у хлопськїй опанчи, а так ще по німецьки говорить... Цісар узяв від нього письмо, і казав їхати спокійно до дому...

З цілого села сходили ся люди і допитували ся. Вони всі робили собі великі надії з тої поїздки, бо все-ж таки Гладкий не

той чоловік, щоб говорив лише за себе, а не сказав і за інших, а їм також кривда.

За кілька днів випало Гладкому поїхати до Вишнівчика. Та коли лише показався коло заїзду на ринку, приступив до нього жандарм і приарештував.

— Вибачайте, пане Гладкий, але у нас є наказ спроводити вас на кару...

— Нічого з того не буде, бо я зголосив рекурс, і вирок ще не правосильний.

— Того я не знаю, бо наказ не був відкликаний. Ходіть до суду, най вас там випустять...

Пішли. Гладкий жадав, аби його поведи до пана начальника, але ані канцеліст ані возний не хотіли йти, бо пан начальник мав гості: була то звичайна лібація, яку ми вже бачили...

Канцеліст не знав, що робити. Він знав, що з Тернополя надійшло зголошене відклику, але він сам не хотів розпоряджати ся, отже коли був наказ привести його силою до арешту, а начальник мимо зголошеного відклику наказу не завернув, то видно, що то нічого не значить. А що не мав його на разі де подіти, то казав возному замкнути Гладкого до арешту...

Був то день терміновий і багато народа товпило ся коло суду. Між ними були і гайворонецькі. Коли побачили, що Гладкого привів жандарм, а потім його замкнули до арешту, всім моторошило на серці... Ото-ж то, і до цісаря їздив, і обіцяли йому, а таки лихо його не минуло. Та вже як такий ордеровий чоловік як Гладкий не міг собі поради, то що-ж їм бідним, темним мужикам робити? Людям огорнув жах. Вони не так жалували за Гладким, бо вони сиділи цілими місяцями, хай і він посидить, але їм жаль було того, що всі їх надії розвіяли ся як мрака, що нічого їм сподівати ся, бо хлоп ніколи не знайде правди...

А тимчасом Гладкого замкнули в смердючій, нехарній казні, в якій він ще з роду не сидів. Гладкий був сердитий, хоч не знав на кого сердити ся. Адже-ж жандарм нічого не винен, бо він лише зробив свою службу. Канцеліст не винен, отже лише той паниця так над ним збиткує ся... Ну, то треба потерпіти. Аби прийшло ся сидіти і цілі три місяці, то й слова не писне, аж потім упігне ся за своєю кривдою, бо він вірив у те, що йому сказав адвокат, що перед правосильністю засуду замкати нікого не вільно.

XIV.

Жалоба Гладкого внесена до трону пішла звичайною дорогою. З кабінетової канцелярії пішла яко „пильна“ до міністерства справедливости, а звідси до львівської апеляції, з порученням розслідити справу і предложити зараз

Президент апеляції аж скакав з лютоści прочитавши поміщені там зажаленя і замісь вислати їх до суду вишнівчицького до справозданя, він рішив ся скрутити вязи Журавському. Прикликав отже старшого радника і не кажучи нічого подав йому письмо. Сей прочитав уважно і питає :

— Що мені з тим робити ?

— Ще питаєте ? Зараз їхати до Вишнівчика, перевести строгу контролю суду, і коли що найменше покаже ся з того, що тут написано, зараз суспендувати, а акти віддати прокураторови... Досить мені того ! — тупотів ногами президент. — Панове все його обороняли, але я давно знав, що там погано. І те самовбійство адюнкта, і та афера з тим провізорієм дає багато до думаня... А тепер треба мені того, щоб жалоби йшли аж через цісарську канцелярію ? Як я виправдаю ся, що таке цілими літами діяло ся в моїм окрузі ? Скандаль... Засуспендувати, а веденє суду віддати авскультантови на разі..

Раднак уклонив ся і вийшов лагодити ся в дорогу... Він поїхав до Тернополя, поступив до президента суду окружного, розповів йому, зачим приїхав, а потім фіякром пігнав до Вишнівчика.

Було вже з полудня. Люди все ще ждали на розправи, а пан презес усе ще не мав часу... Того дня було якесь сцеціяльне торжество і тому лібація продовжила ся... Забавляли ся так весело, що й не почувли, як на подвірє суду заїхав фіякер, а з нього виліз незнайомий пан і пішов просто до бюро начальника. Війшовши до середини, аж онімів з дива над тим, що тут побачив. Звичайна компанія Журавського п'яна до нестяму гуторила голосно, а дехто співав. Ніхто нікого не слухав, а хотів, щоб його лише всі слухали. По помості повно поперевертаних порожних пляшок, кусників хліба і костей з печені. На бюрку начальника на паперах стояли порожні тарелі, полумиски, чарки... Журавський стояв зі склянкою вина на середині кімнати і ладив ся говорити тоаст. Побачивши незнайомого собі чоловіка він гукнув сердито :

— Чекати там, аж покличу, тепер не маю часу...

Радник закипів гнівом, але здержав ся...

— Чи тут бюро начальника суду? Я Н., радник апеляції, маю до пана начальника маленьке діло...

Журавський задеревів... Він хитав ся на своїх тоненьких ніжках, завертав очима на всі боки, аж сьвітлив білками, шукаючи у своїх приятелів поради і помочи... Рука його дрожала і вино розливало ся по помості. Не в силі був промовити слова. Піятка і така несподіванка відняли йому мову і корч давив за горло. Йому почорніло в очах, зашуміло в голові і він почував, що за хвилию зімліє...

— Панове будуть ласкаві лишити нас самих, — каже радник до присутних, — ми будемо трохи урядувати. Перепрашаю панів, що я сьмів перешкодити веселій забаві, але я дуже спішу ся, бо мені далеко до дому...

Журавський трохи прийшов до себе і не знав нічого мудрішого сказати як: — Може лямпочку вина з нами?

— Перше урядованє. Прошу! — сказав радник до збентежених гостей показуючи на двері.

Пани вийшли колихаючи ся на ногах і тепер остали самі Журавський і непрошений гість зі Львова...

— То ви так урядуете, пане начальнику?...

— От, прошу мені вибачити, так по праці задля віддиху, — буркотів опянілим язиком Журавський.

— А ті люди чого там ждуть?

— Не знаю, далєбі не знаю, те хлопство все облягає суд, тут нема адвокатів, лише покутні писарі, то-ж я, пане добродію, аби такий визиск спинити, навчив їх робити скарги протоколярно.

Радник розсьміяв ся в голос:

— А се нині списані протоколи? — і показав на порожні бутельки. — Возний!

Возний явив ся і випрямив ся при дверех:

— Попросити сюди пана авскульптанта!

Возний пішов.

— Ми тут страшно працюємо, — говорив як у горячці Журавський. — Воно так здає ся, що суд малий, а на правду суд великий, а лише дві сили концептові.

Радник відчинив двері і прикликав мужика з краю.

— Ви чого тут чекаєте?

— Термін, прошу пана комісаря, ждемо від ранку.

Радник узяв з рук мужика візванє. Воно було на 8. рано.

— Добре, відійдіть... Кілько ви нині справ перевели від рана?

Журавський не знав що сказати. Він вибаранив на радника очи, а потім став лебедіти крізь плач:

— Ласки, милосердя, далєбі лише нині так забув ся...

На се надійшов Копач. Він не знав ані чого його кличе, ані хто.

— Радник апеляції Н., мило мені вас пізнати... Я просив вас сюди в урядовій справі... Ви обнимаєте зараз в тій хвилі ведене суду, бо пана начальника в тій хвилі суспендую в урядованю...

Журавський зомлів і повалив ся на землю. Копач кинув ся тверезити його. Прибіг і возний і в двійку підвели його на софу. Зробив ся галас. Прибігла пані радникова і стала бідкати ся коло мужа. Тимчасом радник пішов до реєстратури і став переглядати реферати Журавського. В одній вязанці актів знайшов два то-тожні реферати. Один був писаний рукою Копача, другий рукою Журавського. Радник слїдив за причиною того і остаточно дізнав ся, що коли справа Копача мала йти до апеляції, то він брав його еляборат, переписував на чисто, а Копачів поки що ховав. Тому то останніми часами в апеляції не могли начудувати ся, що робота Журавського така солїдна, бездоганна. Коли-ж акти вернули зі Львова, то він ховав своє, а вкладав натомість роботу Копача. В тїм однім випадку зайшла якась помилка і в актах були оба реферати. Тимчасом у тих справах, які переводив сам Журавський, були або самі засуди заочні, або угоди. В карних справах лежали цілі купиці не предложених до апеляції справ від кількох лїт, хоча люди і повідсиджували свої карі...

Сеї днини полишив радник Журавського в спокою, а що вже була пізна пора, то перервав дальше урядованє. Йому товаришив усюди Копач, як новий управитель суду.

— Мій пане товаришу, порадьте, де би я тут примістив ся на ніч... Чорти най візьмуть таку комісію! Я в корчмі хіба спати не буду, бо я дуже дразливий на низшого сорта зоольогію... Може гут буде яка хата у якого міщанина?

— Тут міщан нема, самі селяни, але коли не погордуєте, то прошу до мене, я маю дві кімнати...

— Хіба-ж ви самі?

— Ні, я маю стареньку маму при собі, але се не шкодить. У мене буде пану радникови так вигідно, як лише в Вишнівчику може бути.

— Я вам дуже зобов'язаний. Вірте мені, що не люблю нікому докучати, але мус то великий пан...

П. радник, львівський родич, не мав поняття і не міг собі уявити, як концептовий урядник може мешкати в селянській хаті. Насамперед дуже цікаво оглядав її зверху, а коли йшов до середини, то зігнув ся, хоча не був надто високого росту. Йому здавало ся, що вступаючи сюди, мусить завадити головою об одвірок. Перейшов сіни з глиняним помостом і ввійшов у хату знов згинаючись. Порозглядав ся всюди і сів на дерев'яне крісло.

— Я таки трохи нині змахав ся, — заговорив він — мене дорога дуже мучить...

— Зараз по вечери підемо спати, пане раднику, а вже завтра підемо трохи перейти ся і я покажу вам усе, що тут варто видіти.

— Ой, не згадуйте мені про завтрашній день. Буде тут робота, буде. Я лиш трохи перетряс реєстратуру, то вже аж мені голова крутить ся. А що буде в депозитах?

В тій хвилі ввійшла з кухні Копачиха. Вона була одягнена трохи з міщанська.

Радник не знав хто се, гадав, що то гавдця. Копач поспішив ся представити її.

— Се моя мама, а се, мамо, великий гість зі Львова з високого суду...

— Вітайте нам, пановьку, в нашій хаті. Та чим ми вас приймемо як слід, такого знатного гостя?

— Нічого, пані-матко, нічого. От спасибі, що в хату прийняли, а то прийшлося би спати десь на жидівській лаві.

— Забавляйте ся як самі знаєте, а моє діло в кухні.

— Чому ви не жените ся пане судіє?

— Ще не наспів час. Стану адюнктом, тоді оженю ся конечно, а поки що треба самому бідувати.

— Маєте рацію! Воно би можна і тепер знайти вам таку грошовиту партію, що могли би жити достатно, але хвалю вас за те, що не хочете бути залежним від жінки.. Адюнктом і так невдовзі вістанете, бо ви у нас так записані, що лише вам їратулювати... Та я вертаю до нашої прикрої теми... Скажіть мені, чи сей

Журавський справді такий шельма, чи лише так його взяли на язика?

— З сього, що пан радник нині мали нагоду доконати ся, можна мати понятє, що то за чоловік. Скажу коротко, що то пятно, ганьба для нашого судівництва. Хоч як я люблю судівництво, хоч я втратив для нього найкращі дні свого життя, пняв ся сюди о голоді і холоді, а таки приходило мені на гадку виступити ві суду, бо мені соромно було служити враз із такою огидою...

— І ви все те знали давнійше?

— Знав і то не з оповіданя, але з власного досьвіду...

— Чому-ж ви не зробили з того ужитку?

— І про се я думав, але здержав ся, хоч сам себе картав за те, що супротивляю ся сам собі, своїм принципам. Я мусів против своїх засад піддати ся нездоровим поглядам нашої суспільности на квестію денунціяторства...

— Се правда, взяли би вам се за зле, що доносите на свого настоятеля... Се у нас не уходить. Иньша річ як би в своїм урядованю попали на щось...

— І таке трафляло ся. — Він оповів історію провізоріяльного процесу Свердана.

— І сього вам не випадало робити. Хлоп зробив рекурс і виграв...

— А коли-б був не зробив рекурсу, як водилось в тисячних випадках? Була-б ще одна пляма на наших судівництві.

— Ну, що-ж — жовив усміхнувши ся радник. — Не зробили ви, то виручив вас простий хлоп...

— Який хлоп?

— Го го, то довга історія. Якогось тут Гладкого засудив на три місяці арешту і навіть не дав йому зголосити відклику. Хлоп утік возному з під руки в дорозі до арешту і поїхав просто до Відня до цісаря. Там він жалобу на цілий аршин, ну, а звідтам як впаде до нашої апеляції який камінчик, то він дуже важкий. Наш старий був лютий страх, що під його режимом таке водить ся, і що про се аж у Відні довідали ся. Тих кількох непотребів треба було давно попенсіонувати, та знаєте... ошадність, то його девіз. Іменувати би нових, а тут шкода грошей.. То, бачите, така аномалія, що де-хто хоче авансувати, збирати похвали, ордери за те, що підвладних морить голодом... Гадаєте, що він не знав, який

Журавський і що таких реманентів мандаторських є ще декілька? Знав, але дивився крізь пальці...

— Отже, добродію, щоб з того вийшло, коли-б я був доніс? І так про се всі знали, а ніхто не робив з того ужитку... Наша бюрократія не може забути того девізу: *quod non est in actis, non est in mundo*. Отже коли-б злодій таки крутився прокураторови поміж ноги, він його не вхопить за чуприну, поки не має донесення означеного номером ексгібіту... А з донесеннями ми дуже обережні. Доносимо лиш в наших личних справах, коли нам наступлять ногою на карк. І то ще беруть нам за зле... Коли-ж би хто видачи, як злодій окрадає сусідів, доніс влади, тоді назвуть його денунціантом. Такого гірше будуть оминати, як самого злодія, на якого він саме доніс... Се наша недуга моральна. Поки в неї не вилічимося, не поступимо ані кроку вперед... Є падлюки в суспільности, ошуканець на великий камінь, судія хабарник... Ті злочини не допікають одній одиниці, але загалом. Ба що більше. Ті, що хотіли би уходити за чесних людей і такими суть, живуть мирно з тим падлюкою, приймають його у себе, подають йому руку... Чи се не дивно і сумно?

— Певно, що сумно, а однак...

— Зі всіх теорій кари я признаю раціональною лише теорію превенційну. Злочинну одиницю треба по prostu в інтересі публичнім зробити нешкідливою для загалу, усунути небезпеку, яка всім гровить... До того повинна причинити ся кожда одиниця тої суспільности, бо то її інтерес також. Коли-б усі так на річ дивилися, не було-б ошуканців, хабарників.

— Ви ще на одну річ не звернули уваги, мій друже. Не все можна комусь доказати, що він злочинець, а не доказавши можна наробити собі біди, се особливо трапляє ся при хабарстві: на те, що хтось дає а хтось другий бере, звичайно нема свідків.

— А добродію, то вже друга річ, тут винно наше законодавство...

— Як?

— Ось як. У нас є параграф, що не лише той підпадає карі, хто хабарі бере, але і той, хто дає...

— В тім рація... Треба відстрашити тих, що хотять урядника звести в простої дороги, спокусити...

— Ха! ха! ха! — засміяв ся Копач, — в тім власне не рація... Ми маємо такі постанови, що певна категорія людей має

більшу охорону правну, як хто иньший серед таких самісїнських обставин. До такої спеціальної охорони спонукав законодавця пр. брак досьвіду дотичної одиниці. Скажу один примір: уведене малолітньої дівчини, рознюване недолітка буває гострійше каране, як уведене повнолітньої жінки і т. д. Але ми караючи того, хто дає хабарі, беремо урядника в оборону перед покусою... Хто з них свідомійший того, що робить: чи той юридичний анальфает, якому здає ся, що можна урядника купити, чи той юридично-образований чоловік, що вчив ся того §. на память: хабарів брати не вільно, а як вступав у службу, то присягав, що законів (отже і того §.) берегти буде? Чи урядник то дівчина, яку треба перед спокусою огорожувати параграфами? Пане раднику, знесім той другий §, а тоді побачимо стільки хабарників, що всім праведним урядникам волосє стане на голові. Всім здавати-меть ся, що се Содома і Гомора, і крикнуть в один голос: Господи спаси град сей і помилуй!...

— Ви се дуже цікаво представляєте... Але забуваєте, які то вийшли би надужитя з того. Даючий вийшов би безкарно, хоч він брав участь у злочині...

— Правда! А чи не можна би зробити так: лише той даючий хабаря вийде безкарно, хто видасть того, що взяв?

— А ratio legis?

— Така сама, як шпр. при газардовій грі в карти, або і при головній зраді: хто хоч би і брав участь у тім, донесе власти, той безпечний від карі. Законодавець уважав, що меньша вийде небезпека, коли-б один винуватець уйшов карі, ніж коли-б сам злочин був невідкригий. Ото-ж порівняймо тепер одно з другим: чи не шкідлившій для суспільного добра судія хабарник, ніж головний зрадник?

— Справді товаришу, ви мені імпонуєте своїми висновками поглядами...

— Прошу послухати дальше. Друга причина, задля якої іу нас стільки урядників ледачих, се закон пенсійний... Ото-ж так: пенсія, то рід убезпеченя, асекурації на ренту... Урядник платить із своєї пенсії місячно премію асекураційну на те, аби як стане ся нездібним до служби, мав забезпечену старість, а також його родина. Буде він жив сто літ, то втратив на тім фонд пенсійний, а вмере він у сороковім році служби таки в бюрі, то

фонд пенсійний вискає, бо нікому не зверне того, що вплачене... Питаюсь, яка рація, щоб урядник, якого засудять за злочин, трапив усі права до тої ренти, яку платив готовими грішми? Та ще як би він сам, чорт його бери, але чому має терпіти на тім його рідня, жінка, діти, чому вони мають іти під пліт, коли їх батько платив, поки міг, на те, щоб їм забезпечити долю?

— Така постанова має на цілі охоронити урядника від преступів. Се меч Дамокля, який може кожної хвилі впасти на голову його самого і його рідні. Значить: бережись голубчику...

— Паве раднику, цілком противно. Такому драбузі нерав стілько залежить на дітях і на жінці, як на торічнім снігу. Ледви чи який урядник бере хабарі для жінки або дітей. То хіба рідкі випадки, як марнотратство жінки, недуга. Правило таке, що такий добродій потребує дрібних на забави, карточки, випице, дівчата... І він з того принесе пенсійного користає, бо знає, що неодн уйде йому безкарно задля того..

— Та як? Що ви говорите?

— Ось як! Ви, добродію, нерав чули про таку справу. Судили по закону карному урядника-хабарника і його виправдали. Народ дивує ся, бо вина доказана. Де-хто інгервелює судію, як се могло стати ся. А сей судія скрививши ся як середа на п'ятницю каже: „Шельма, бо шельма, повинен висіти, але бідна жінка і діти, що зроблять, як сього драба всадять у тюрму? Чи їм під пліт іти?“ То так було при розправі. А кільки то таких випадків не дійде навіть до розправи, бо той, хто забрав ся вже вистроїти акт обжалування, подумає собі: „Ей бо! Бідні безвинні жінка, діти. Чорт його бери, хай іде на иньші руки“. Такий урядник се чує, і з того користає, за безвинністю жінки й дітей сидить як за муром, і воює дальше...

— Цікаве, як би ви се устроїли?...

— Цілком просто. Урядник засуджений за злочин, то як би вмер... але жінка і діти дістають пенсію.. Тоді з одного боку всякі голоси совісти устали би раз на все, сю погавь нищили-б карні суди, як блощині, тоді-б жінка й діти не були перешкодою, а дотичний добродій тямив би: треба берегти ся, бо не пожалують...

— Славно, — говорив урадуваний радник. — Знаєте, як би ви мені були понали при судейськїм іспиті, а розбалакали ся на сю тему, о, то був би празник...

За той час Копачиха поставила вечерю. Накрила стіл чистою скатертю, поклала тарелі і що треба. Поналивала борщику в вудженою ковбасою, а потім принесла сиряних пирогів, що, мовляв, аж плавали в маслі. Пан радник уплітав, аж любо, а Копачиха все ще припрошувала та підсувала, та раділа, що її вариво так смакує пану зі Львова...

— Пані-матко, ви мене славно угостили.. спасибі вам, та коли мене так годувати-мете, то я тут з місяць посплджу..

— А хоч би й рік, прошу пана, якось би ми собі дали ради...

— Пан радник вибачать за наші прості страви, — докинув Копач.

— А добродію, хочете, аби вашу маму ще похвалити? Ото-ж добре. За таку вечерю я вам проміняю львівського Людвіка, Пфінка, Жоржа, кого хочете...

По вечері полягали. Копачиха пішла спати до кухні, а на її місці поклався в алькіри Копач. Парадну кімнату відступили радникови.

XVI.

Журавський хоч і отямився з зомліня, такий був прибитий своєю суспензією, що не міг ще тепер рушити ся з софи, на якій його поклали. Біля нього порала ся пані Клявдія, натираючи йому лисину і виски кольонською водою, а пан аптикар підсував йому під ніс якісь пахощі, щоб його поставити на ноги... Вони потішали його як могли, що справа вияснить ся, що в найгіршім разі скінчить ся на тім, що його пішлють на пенсію і дадуть емеритуру... Журавський постогнуючи дав себе перевести до спальні, і післав зараз за почтмайстром, до якого мав найбільше довіря.

Однак почтмайстер наслідком няїшної біби так твердо заснув, що годі було його добудити ся. Аж десь коло десятої вечером повело ся отямити його і тоді розповіли, яке нещастє трафило ся у Журавських, та що його кличуть туди... Він зараз пішов.

— Приятелю, — каже Журавський, — бачим, на що я зійшов? Я осоромлений, потоптаний, звівчений, засуспендований...

— Ну, не журись, усьо буде гаразд, що в тім великого? Хтось там доніс, ну, тай що? Тай за ту бібку, яку ми собі сьогодні устроїли, тебе не повісять. А скінчить ся на нагані...

— Пусте, приступи ближше. Скажу тобі щось таке, що лише тобі одному можу сказати...

Почтмайстер наблизився до постелі, а Журавський прошептав: — Я рушив судовий депозит...

Почтмайстер відскочив від нього, мов би його гадюка вкусила. Він, що мав діло з чужими грішми, розумів добре, що воно значить: сором, кримінальний процес, тюрма і дідівська торба...

— Бійся Бога! а кілько?

— Близько дві тисячі...

— Господи! Що-ж ти зробиш тепер?

— Не я, а ти щось роби, ратуй, бо ти мій одинокий приятель...

Почтар став бігати по хаті держачи себе за голову.

— Дві тисячі, дві тисячі, дві тисячі!...

— Вони завтра рано мусять бути в касі, бо інакше мене жде тюрма, а мою жінку торба... Завтра... розумієш? То чорт на мою загибель надіє того... зі Львова... Цікавий я, хто мені такого стільця приставив...

— Дві тисячі, дві тисячі, звідки-ж я їх візьму?

— Кілька сот буде мати моя Клявдзя, а решту зложить ви, мої приятелі, не дайте загинати...

— Попробую, — сказав почтмайстер і вийшов.

Побіг до антикаря і розповів йому. Урадили збирати, що дасться. Антикляр мав бігати по Жидах, а почтмайстер (для того, що мав коні) по околиці... Рано мали зійтися і врахувати, що вибрали...

Антикарови ліпше повелося живи. Жиди зложили п'ятьсот зол. на руку без ніяких застережень. Почтар вернув з довгим носом, бо зібрав заледво двісті. Всюди приймали його нерадо. Раз тому, що се було нічю, вже всі спали, по друге тому, що ніхто не хотів позбуватися готівки. А найпоганіше прийняв почтаря Галецький: він сказав просто, що на такого злодія не дасть жмінки полови, не то гроший, що вже досить він його коштує. Почтар благав, аж плакав, а Галецький кричав заєдно: чорт його бери, не велика шкода. Другий обиватель обіцяв дати, коли збереся вже показніша сума, а деякі мов змовилися і жадали від почтаря поруки, що їм гроші будуть звернені. Але почтар такої поруки не міг дати, бо знав, що ніхто тих гроший не зверне і він, бідний чоловік, мусів би заплатити Бог знає чим...

Він бідняка зажурений так, як коли-б йому в депозиті гроші бракували, вібрав 700 зл., доложив свою п'ятьдесятку і пішов рано до Журавського. Намучивши ся цілу ніч їздою на поштовім візку, він був блідий як стіна. Вже по його лиці пізнав Журавський, що не приносить нічого доброго...

— Правда, яка нині приязнь!

— Та чому? Я вібрав 750 зл. може пані добродійка...

— Вона витрясла всі скритки і вібрала двісті п'ятьдесят...

а що-ж Жиди?

— Вони дали найбільше.

— А обивателі...

Почтар махнув рукою...

— Того я не надіяв ся. Злодії, я їм стільки добра наробив ся! Ну, ну, будуть вони мене ще згадувати...

— Що-ж буде, приятелю? — питає несміло почтар.

— Дай сюди гроші, зрештою дам собі сам раду...

Почтар подав не рахуючи, а він сховав не рахуючи.

— Остав мене, — сказав Журавський, — хай образую ся.

Почтар хотів відходити.

— Ну, друже мій, ти один був мені вірний, спасибі! — Він обняв його і поцілував кріпко. Почтар прочував, що сей поцілуй то не як би подяка, а прощаньє. Так йому і мелькнуло в думці, але не хотів питати поясненя, лише вийшов з сльозою в очах.

Журавський метнув ся до свого бюро. Поотвирав шуфляди бюрока і повибирав деякі папери. Посортував їх і одну часть кинув у піч та зараз і підпалив. Постояв над ватрою, та ще перемішав палицею. Решту забрав із собою до спальні і сюди прикликав жінку і зачинив двері.

Пані Клявдія була страх налякана.

— Моя Клявдзю, ми мусимо розлучити ся. Ось тобі гроші, які ще на перші потреби тобі лишити можу.

— Хиба-ж ти кудись виїжджаєш? — запитала жінка ще більше налякана.

— Н... так. Се для твого добра... Коли-б я остав ся, мене жде кримінал, бо я нарушив судовий депозит. Там не стає мені щось двох тисяч, і ні звідки їх узяти... Уважай, я до криміналу, а ти під пліт.. Ні на кого мені числити... Мої приятелі не хотять мене знати, бо я їм непотрібний, а тим менше не схотять

знати тебе... Коли-ж я вступлю ся перед тим, заки наведуть против мене судові кроки, то ти дістанеш пенсію...

— Чоловіче, що ти задумуєш?

— Ти ще не догадуєш ся? Я нині ще перестану жити...

— Господи! Що ти робиш? Чи справді нема ратунку нї звідки? Я маю там кілька зол., продам свої преціози...

— Я їх уже давно заставив...

Клявдзя була близька омліня. Вона хапала себе то за серце, то за голову і важко дихала.

— Ти жінко не вдавай ся в рознуку! До нині рана я ще мав надію, тепер усе пропало. Не кричи, бо як почує той львівський смок, то зараз візьме ся до депозитів, а тоді все пропало. Я так рішив, і ти мене не спиниш.

Жінка впала зомліла на землю... Журавський підніс її і поклав на ліжку. Не чув її зовсім... Коли вмере, то тим ліпше для неї... Як отямить ся, буде йому перепиняти в виконаню його наміру. Так мусить бути... Жило ся добре, тепер треба спокувати. На такий кінець він був давно приготований. Тамтого разу вдало ся раз викрутити ся і звалити цілу біду на адюкнта, а коли він рішив ся піти на той сьвіт, то не було потреби признавати ся до гріха... Але штука раз лише вдає ся... Розуміє ся, що не треба життя вкорочувати на одну мінуту поза потребу... Ще в тій хвилі ніщо не грозить... Аж о пів до девятої рано. Радник ще так зарав не прийде урядувати...

Журавський підійшов до вікна і поглянув на подвірє. Як усе так і тепер товпив ся народ. Вони гупорили і показували головами на вікно, де стояв Журавський. Він виглядав з поза фіранок. Тепер його хлопн нічого не обходили... Сонце сьвітило з поза сірих облаків... було душно на дворі... на лицах перед судом цвірінькали воробці. Журавський не міг собі нагадати, аби тут коли літали воробці, а може не звертав на них ураги. Він тепер хотів про все думати, лише не про теперішність. Тому звертав увагу на найменьшу річ і думав про неї. На хресті костела, що стояв на против суду, сіла ворона. Вона розглядала ся на всі боки і відлетіла, а хрест лишив ся. Журавський дивив ся тепер на сам хрест, що пняв ся в гору високо. І він нагадав собі, що в такі сторчачі, та ще металеві предмети найчастійше бе грім. Чому на костелі поставили хрест, хоч то так небезпечно задля грому?..

Нагадав собі, що хрест — знак перемоги, панування християнства... Що се значить? Він ходив до костела, але так для форми, аби люди не держали його за фармазона. Се могло би йому пошкодити, могло-б звернути на нього увагу... Тому удавав віруючого і ходив. Про віру говорив перед людьми з пошаною, завертав очі мов у екстазі, парівав на упадок релігії і вважав се за причину всього лиха... Але сам не вірив ні в що. Віра була добра для хлопа, бо вона поборювала його звіврячі інстинкти. Його Богом було добре, вигідне життя. Ходив і до сповіді що року, але сьміявся з науки і упімнень сьвященика. Впрочім не дурний говорити те, що він робив задля своєї вигоди, а що вважало ся за гріх. По смерті нема нічого, отже поки живемо, то існуємо і треба те життя вихиснувати до дна... А може на тім є щось правди? Може справді треба буде на тім сьвітї робити рахунок із свого життя? Таке питання мелькнуло йому тепер через голову. Його поняла тривога, що не мав часу тепер сього питання розібрати... Чому йому се не прийшло перше на гадку? Журавський став непокоїти ся. Чув, як кров напливала йому до голови і в висках било молотом. А як там справді єсть Бог, то що тоді? Він в нього давно-давно перестав вірити і сьміявся з його заповідий.

Йому ставало що раз страшнійше, серце било що раз сильнійше... Він держав руку в кишені, а в ній стискав судорожно флящинку з отруєю. Тепер флящинка пекла його і хотів би її не мати, а боявся її пустити... Може би змінити плян? А як там справді карають за те, що люди називають гріхами? Він пропащий. І тут пропащий, коли остане при житю, і там пропащий, проклятий, коли поновить самоубійство, без покаяня... Самоубійство також влочи... Розпука змагала ся. Він хотів кричати, кликати рятунку у людей, просити у них прощення, в тих усіх хлопів, що там стоять на подвірю і котрих він ціле своє життя страшенно кривдив. Ломив закони, на які присягав, лише задля своєї користі. Він тямив, як на нього люди плакали, як його проклинали і тепер ще проклинають. Йому здавало ся тепер, що ті всі сльози надають на його серце топленим оловом...

Страшно було глянути на нього. Волосє, яке ще мав на голові, стало йому дубом, очі завернули ся в стовп, дрожав на цілім тілі. То знов ставало йому душно, нічим було дихати... Він бігав як скажений по кімнаті, а далі отвираючи вікно збив шибу. Від того брязкоту розбитого скла він аж затряс ся на цілому тілі.

Відскочив від вікна і знов став ходити по хаті. На постели лежала все ще без пам'яті його дружина. Він тепер хотів, аби вона встала, отямилась, заговорила до нього якимсь відрядне слово, бо вже не мав нікого на світі, нікого щирого... Він забув про свій первісний намір, забув про отрую, яку все ще держав у кулаці... Йому товпились у голові всі злі вчинки, кривди людські і він називав їх своїми гріхами. Був певний, що наблизила ся послідня година... що мусить умерти... а що там його жде? Прискочив до жінки і став її шарпати і термосити, але не міг промовити слова. Вона справді отворила очи, та побачивши його таким страшним, знов замкнула їх... Журавський кинув її і знов став бігати по хаті. Якась невідома сила, прочуте тягло його до вікна і він побачив... як львівський радник в товаристві Копача йшли через подвір'я від брами просто до суду... Ось його смерть! Він почув, як кров цілою струвю вдарила на мозок, як там щось стукнуло, немов трісло, а потім здавалось йому, що він під млиновими лотками, що вода ллє ся і ллє ся на голову, шумить. Йому потемніло в очах і всім тілом він упав на поміст...

— Насамперед, пане судіє, — каже радник, як увійшли до бюра, — я сплишу з вами протокол як зі свідком. Не потребую пригадувати вам, які обов'язки вкладає на вас закон і взиваю вас говорити правду...

Копач розумів свій обов'язок. Тепер устають усі товариські зносини між ним і радником, бо він стоїть перед судією слідчим. І Копач розповів усе, що знав з власного досвідку і що чув від людей... Між иньшими розповів і про арешти і про те, що минулої зими один чоловік замерз...

— Випадало би піти до депозитів, але нехай ще. Може Журавський ще спить, а може зможе упорядкувати депозити... нехай там. Я не хочу його нищити, аби потім його жінка пішла під пліт... Я хотів би лише виправити його на пенсію, а впрочім нехай його Бог милує...

— Пане раднику! Не на те-ж воно виходить, що я вчора говорив?

— Ага! Правда, коли бачите, я розміркував ся та заспокоїв ся. Нехай там! Аби лише депозити були в порядку, а решта вистарчить до спенсіювання... То-ж даймо йому ще трохи часу, а самі поки що ходім оглянути ті славні арешти...

Тут застали переповнені казні. Се було літом і Журавський змобілізував усіх здорових людей до своїх польових робіт. Наслідком метушні, яка тепер настала, нікому було видати диспозиції до полевої роботи і все душило ся в малих, вонючих казнях. Радник велів возному отворити одну казню, в яку вступив, але зараз вибіг на двір, задля памороки, духоти і смороду. Людий було тут стільки, що не то лежати, але й сидіти не було де...

— Чого так багато арештантів? — питає возного...

— Бо нині не йшли на роботу на фільварок...

— Ага! випустити всіх на повітря... Маєте реєстр арештантів?

— Тут ніяких реєстрів не водить ся...

— А якже знаєте, хто коли вступив до кари і коли його випустити?

— То знає пан секретар...

В тій хвилі приступив до радника Гладкий. Він переспавши одну ніч у таких пеклі ледви стояв на ногах.

— Пане судіє, не дайте мене так мучити! Я зголосив рекурс проти засуду, а мене про те жандарм спровадив і сюди мене замкнули...

— А як ви називаєтесь?

— Гладкий.

— А! То сей, що їздив до цїсаря, — каже радник, звертаючи ся до Копача...

— Як воно стало ся, що він зголосив рекурс і про те сидить? — питає радник возного.

Той не знав що сказати.

— Покличте сюди канцелїста.

Сей прибіг задиханий і розповів, що наказ спровадження не був відкликаний, його спровадили, а він не знав, що з ним зробити. Потім став ся заколот і всі забули...

— Ви підете зараз до дому. . Може ще хто такий сидить, що зголосив рекурс?

Цїлий гурт арештантів заворушив ся. Кождий зголосив рекурс. Радник усміхнув ся.

— Як вони вміють швидко орієнтувати ся. Тепер годі мені справджувати, котрий правду каже, а знову противить ся зако-

нови, аби хтось відбував кару перед правосильністю вироку. Всіх крім інквізитів випустити. Тут і так переповнене і могла би кинути ся яка пошесть...

Арештанти почувши се страшенно зраділи. Вони стали так товпити ся, що трохи не перевернули і радника і Копача. Ледво їх возний уговкав.

— Ходім звідси, бо тут можна зомліти, — каже радник. — Ходім тепер до депозитів... моє милосердіє знов пішло в дубину. Як той лайдак міг так людей мучити, аби мати дешевого робітника!...

На дворі зароїло ся від людей, так що в бідою могли пропхати ся крізь натовп.

А в тій хвилі, не вважаючи на гамір, почув ся в будинку судовім страшений жіночий крик. За хвилю вибігла на подвірє жінка Журавського як божевільна, в помятій одежі і з розчіханим волосєм. Вона стала ломити руки, рвати на собі волосє і вищати в істериці.

Радник і Копач побігли до суду, а за ними юрба народа. Двері були відчинені. На помості лежав неживий Журавський. Він був синій на лиці як боз. Очи витріщені страшно, губи скривив від болю, а вуса так нашпорчив, що здавало ся, немов рушав ними...

Всі заїміли з переляку і стало тихо. Лише з надвору доходив істеричний зойк нещасної жінки.

— То за людську кривду, — сказав Гладкий.

— Тихо! — обізвав ся радник. — Він тепер перед судом Божим, а кого Бог судить, то чоловік не має права судити. Ліпше помоліть ся за його нещасну душу...

— Самовбійство, чи смерть природна? — питає радник Копача по німецьки.

Копач, що вже мав практику як судія слідчий, оглянув Журавського ближше. Він держав одну руку в кишені. Копач вийняв її з кишені і побачив закорковану флящину. Приглянув ся їй ближше і сказав: знаю се.. то ціянкалі. Але від сього він не вмєр, бо флящинка заткана, а коли-б він тим отроїв ся, не мав би часу заткати її і ховати до кишені... Значить ся, мав намір отроїти ся, але перебив йому в сам раз удар мізковий. Дивіть, як лице посніло..

— І мені так здає ся. Та ходім звідси, треба тій бідній жінці яку раду давати...

Радник переглянувши цілий суд післав справозданє до Львова з тим, що треба конечно назначити сюди ще когось, бо один чоловік, хочби і такий працювитий як Копач, не дасть собі з тим ради. І зі Львова призначили одного старшого адюкнта з тернопільського суду на керманича. Радник віддавши йому управу суду від'їхав прощаючись сердечно з Копачами.

— Коли ви, пане судіє, будучи коли у Львові не вступите до мене так, щоб перепочувати, аби я міг зрванжувати ся вам, то не знать, що вам зроблю.. Прикажу вас укаменувати на новім ринку, тямте собі.. Та жарт на бік, але сохрани мене Господи від такої комісії на будуче... І суд шконтрувати і похорон відправляти, то трохи за багато на мої нерви..

Новий керманич суду походив те-ж з бідного роду. Сам дряпав ся в гору і мав такі самі погляди на суд і його призначенє, як і Копач..

— Суспільність взорує своє жите і відносили на звіврях. Є пр. коні парадієри, що лише возять десь-колись на прогульку гарний повіз, а є бороняки, і такі що возять сьміте, поки їх на на сьміте не вивезуть..

— Даруйте, добродію, але се порівнанє ні причім. Коли-б ми коням полишили їх автономію, то не було би між ними ані парадієрів, ані водовозів... То чоловік припоровив кіньскі відносини до своїх...

— Ну, нехай там. Але візьмім пчолу. Вже до їх автономії ніхто не мішає ся. А у них є трутві і робітницї, а так само між муравлями... А муравлі мають ще те у себе, що держать невідьників і вживають їх, силуючи до тяжкої роботи... Ого ж товаришу нам припала роля тих робітницї і на тім становищи мусило видержати usque ad finem...

— А дамо ми тому ради? Ви не знаєте, в яку стайню ми тут влізли. Тут треба літами працювати, аби все вичистити... Тут діяли ся страшні річи..

— Будемо працювати, доки нашого жия. По нас нехай працюють иньші, бо ідея, якій ми служимо, має що раз більше прихильників..

— Дивно, — каже Копач, — що я, хоч молодший від вас, не дивлюся на рiч так оптимiстично, як ви. I менi так перше здавалося, ваки я був деінде. Від коли ж я прийшов сюди i дiткнув ся власними руками тої гнилі, я мусiв змiнити свої погляди. Знаєте, чого я боюся? Я завважив одну недугу суспiльну, яка готова заволодiти нашою чиновничою клясою. Iменно заходить небезпека, бо вже показують ся прояви, що у нас виступає маразм почуття права... Нам здає ся, що ми так високо поступили, що можемо стати висше писаного закона, що наш розум бiльший як писаний закон, що нам вiльно в деяких оглядiв, якi видають ся нам надто важними, поминути закон. Слiдно се на урядниках полiтичних, i я боюся, що воно заразить i урядникiв судових, бо всяка пошесть небезпечна... А тi огляди саме такi маловажнi, що на них i уваги звертати не варто.

— Як ви се розумiєте?

— Подумайте вiсi тi оргiї, якi вiдграють ся за для полiтики. Кiлько там дiє ся неправди, кривди, потоптаня найпрiмiтивнiйших приписiв закона, ломить ся присяг службових, а чому? Для одного марного мандату посольського, для осягнення одної такої дурної амбiтної цiли, що людству в того не прийде найменша користь...

— Е! то для полiтики, а суд в полiтикою не має нiчого спiльного...

— Дав би Бог, щоб се була правда, але воно так не є. Полiтика має часто свої прольogi або епiльogi в судi. Тодi полiтика каже так: я хочу мати санкцiю судову, що те, що я намирю робити, або те, що я зробила, було добре. Ви мене розумiєте. Кiлько то процесiв кримiнальних викликала полiтика на те лише, аби когось застрашити, стероризувати, аби перепинити розвiй чи то якоїсь не вигiдної нацiональностi, чи якоїсь класи суспiльної, а кiлько то процесiв кримiнальних було на те, аби одобрити якесь дiло полiтики, на яке увесь гуманний свiт став кричати...

— Я таких случаiв не знаю.

— Тому, що ви по народности Поляк. Перекиньте ся лише на часок в Русина, i почувте се так, як чуває ся студiнь, коли скинеш iз себе одежу. Я як Русин вiдчуваю се на шкiрi свого народа...

Такi розговори однак не псували мiж ними товариської гармонiї... Вони розумiли оба свою цiль i прямували до неї всiми силами.

Робота була тяжка, односпайна, але результати її показали ся в коротці наглядно.

Перше було те, що судовий арешт майже випорожнив ся. Ті, яких треба було засудити, діставали дуже малі кари, а й то можна було відложити спокутуване на догіднійшу пору. Всі позви робили ся в суді, до чого був визначений окремий день в тижни. Про те вислав новий начальник суду повідомленє до громад і до урядів парафіяльних. Тим способом багато справ, що не мали ніякої рації, не прийшли зовсім перед суд, багато ошадило ся кошту і страти часу. Тим способом покляло ся конець визискови покутних писарів.

Жиди-пьявки перестали напастувати мужиків, бо тепер розсліджувано кожду дрібницю докладно. Лихварів відсилали до тернопільської прокураторії. Між лихварами настав жах, а мужики раділи. Тепер приходив до суду мужик сміло, бо знав, що тут ніхто нікого не скривдить.

Оба судії працювали пізно поза урядові години. Важійші або сумнівні справи обговорювали в купі і се затіснявало між ними ще дужше звязок дружби...

Теперішній пачальник суду був жонатий і мав кількоро дрібних дітей. Копач заходив сюди часто і був домашнім. Діти його дуже полюбили і звали вуйком. Копачеви дуже подобало ся семейне жите і любо було йому подумати, як воно буде у нього дома, де царювати-ме його дорога Марійка. Він нераз жалувал, що дав слово Марійці не писати до неї листів. Йому так дуже бракувало того, що не було перед ким виговорити ся зі своїми почуваннями. Та дарма. Слово словом і треба терпіти до якогось часу...

Аж раз, якось в осени, коло Чесного Хреста влетів до його бюро новий шеф як бомба, з сіяючим лицем, і обнимаючи його ледви проговорив в радість:

— Ну, товаришу, ґратулюймо собі взаїмно: я іменованний пачальником, а ви адюнктом, оба для Вишиївчика.

Копач аж підскочив. Невже-ж? Він і не надіяв ся так хутко.

— Хиба ж се правда?

— Маю телеграму з Відня, ось дивіть. — І він виймив з кишені помітану денешу з підписом одного знаменитого урядника в міністерстві.

— Коли так, начальнику, то дайте у а тиждень відпустку, бо довше не видержу.

— Хочете їхати між своїх? Ага, то певно сердечна справа. Я щось догадував ся з вашого говореня.. Ну, помагайбіг, їдьте здорові, а коли вже одружитесь, то заживемо тут як у Бога за дверми... Моїй жінці страх навтямлю ся без жіночого товариства. Коли хочете їхати?

— Та хочби й зараз, але годі, бо на завтра і позавтру маю розправи...

— Про мене їдьте, якось собі порадимо. Я саме хотів вас просити, щоб мене трохи заступили. Хотів поїхати до Тернополя та впорядкувати свої справи, та ви вимовили перше слово, тай впрочім ваше діло пильнійше. Я сам на тім візку їхав...

Копач так привик до точности, що хоч як хотіло ся йому побігти до дому і поділити ся доброю вісткою з мамою, то все-ж таки не рушив ся, поки не зробив того, що сьогодні повинен був зробити. .

— Знаєте мамо що? Мене іменували старшим. Від першого буде в мене два рази така плата...

— Слава Богу, моя дитино, то вже би був нашому бідованю кінець, та... може вже тепер і невістки дочекаю ся...

— Так, мамо, я саме хочу позавтрі їхати до Перемишля...

— Їдь, сицу, в божий час, нехай тебе Господь благословить...

Копач став лагодити ся в дорогу. По дорозі мав поступити до Тернополя впорядкувати свою гардеробу, а потім просто до Перемишля. З хвилию, коли довідав ся про свій аванс, коли побачив себе так близьким здійсненя своїх бажань, його любов віджила з непоборною силою. Копач порівнював свою любов з запізненою весною. Як іно загрів весняне сонце, то хоч ще сніг і не розтопить ся всюди, а рослини пнуть ся з землі до сонця, до нового життя. Копачеві здавало ся, що весь той час переспав, а тепер прокинув ся саме в хвилі, коли йно що розстав ся в Марійкою, коли їй присяг любов, коли вона йому обіцяла, що лише за ва нього одного вийде замуж. Тепер стояв перед воротами вітво-

реного раю... лише ногою вступити і вже за ворітьми. Не диво-ж, що ті два дні, заки поїхав, ходив як у памороці і робота його не брала ся...

Та ось настав той ранок. Фіра заїхала, ще й на сьвіт не зайняло ся. На дворі була осіння студінь. В повітрі пахло вохкістю. По седу піяли кури. Копач почув дроз у тілі і щільно огорнув себе пледом. Фірман обтикав йому ноги коцом і соломкою. Мати стояла на порозі і хрестила його в дорогу. Копачеві було холодно, він здержував себе, щоб не лзвонити зубами. Коли фіра рушила в місця, його огорнула сонність. Страх як хотіло ся спати. Він дрімив хвилями сидючи, потім прокидав ся і знову почув дроз у тілі. Коли-б не знав, чого се так, думав би, що в його розвиває ся якась недуга... Але він знав, чому се так. Кілько разів подумав, куди він їде і за чим, почував дроз у тілі.

— А де заїдемо, прошу пана? — питає фірман.

Копач прокинув ся зі своїх мрій. Невже Тернопіль? Він вагав ся хвилию, що казати. Гадав первісно зайти до міста і справити собі кращу одежу... Тепер розгадав ся. Пощо? До весіля вспіє упорядкувати ся, а тепер не треба... Вистане те, що в... Хіба ж він обертій, чи що? От шкода втратити один поїзд. А так просто на дворець. Шкода тратити одной години...

— Просто на дворець!

Фірман затяв коні і Копач мав заледви стілько часу, що купив білет просто до Перемишля, куди мав заїхати о четвертій годині з полудня. В вагоні почув себе швидко свобіднійшим і веселійшим. У Львові пообідав з незлим апетитом. Та в міру, як наближав ся до Перемишля, йому ставало що раз моторошнійше на серці. Якесь зловіще прочуте закрадало ся до його стрівоженої душі. Хто знає, що він застане і як застане? Два роки вже як не то не бачив свої любки, але й не чував про неї нічого. Як так можна було жити? Та він потішав себе. Все буде гаразд. Що-ж могло стати ся за той час? Та-ж вона у родини, а не у ворогів. Правда, що братова прикра жінка, але все-ж ворогом її бути не може, бо брат за нею постоїть... Сього року вона скінчила семінарію учительську і зробила матуру... Може вже де на посаді учительській, бо тепер брак учительських сил... А може вона не жиє? Копач на сю гадку скочив з лавки, немов його гадюка вкусила, і наблизив ся до вікна. Серце забило ся у нього сильнійше

і поблід з остраху.. За два роки все могло стати ся, — шентало йому прочутє. Та розум говорив: вєсьо могло бути, та перед часом не варто лякати себе, бо може бути й так, що все застає в гаразді і на своїому місці.

Засвітіла протяжно лєокомотива і поїзд заїхав перед довжезний перемиський дворець. Копач не ждав на кондуктора, відчинив собі парасодем купе і вискочив та попростував до виходу. Тут передав свій плєд і парасоль портієрови, а сам побіг до міста...

Куди-ж тут іти? Господь знає, де тут у тім муравлиську профєсор Поницький? Копач не тямив тут знайомої души. Перейшов поміж фіякрів, які жертвували йому свої услуги, поміж послугачів у мундурах, але завернув назад, бо в двох улиць, що розходили ся на костелом до міста, не знав якою йти. Вернув знов між фіякрів і став розпитувати за профєсором, але ніхто не знав нічого сказати. Аж якийсь ученик гімназіяльний обіцяв ся провести його до профєсора, що мешкає на Засаню.

Пішли так скоро, що студент не міг наспіти і аж засапав ся. Копач летів мов на крилах. Прийшли під камяницю, в якій мешкав Поницький. Копач побіг горі сходами, а ученик остав ся задиханий на долині і лише гукнув за ним, що то на другім поверсі. Копач перескакував по три сходи, заки добіг на другий поверх, та тут почув таку втому, що слова не в силі був сказати. Він тяжко дихав і придержував ся рукою за серце, що било ся молотом. В сїнях не було нікого і він міг свобідно відпочити і висапати ся. Тоді застукав до дверей, на яких прибита була візитка профєсора Олександра Поницького. Застукав і ввійшов не ждучи, аж його попросять. Коли ввійшов, з софи устав профєсор, ще трохи заспаний, а рівночайно вийшла з другої кімнати його жінка. Вони видивили ся на Копача не пізнавши його.

— Пригадую ся памяти, я Копач.

Та вони ще не пригадали собі його.

— Хйба-ж забули мене? Я вчив тоді пацну Марію... і бував у покійних родчів у Страшевичах...

— А! се ви, вибачайте, зовсім забув... То пап авскультант...

— Тепер уже адюнкт судовий...

— А так, правда, то вже стільки часу, як ми не бачили ся. Просимо сідати...

Олесь був нерад тій візиті не в пору... Була неділя... Хотів саме вийти з родиною на замок, а тут гість нежданий. Тим паче була незадоволена Павця... Тепер пора давати підвечірок, а у неї не дуже то славна кава і треба буде одну мірочку більше змолоти. Вона вийшла до кухні, що була через сіни...

Копач зняв пальто і присів до стола, а Олесь за той час надів сурдут і спрятав подушку на ліжку. Він почував себе ніяково.

— Звідки-ж ви тут узяли ся, добродію?

— Я тепер перебуваю в Вишнівчику, геть під Тернополем у такій глухій закутині, що, мовляв, сьвіт дошками забитий... Приїхав сюди побачити тут знайомих...

— У вас є тут знайомі? — запитав Олесь. — А хто такий, коли вільно спитати?

Се питанє видалось Копачеві таким глумливим, що не знав, як на нього відповісти. Хиба-ж ти чоловіче мені не знайомий, хиба забув, який я близький твоїй родині? Копачеві стало страх нелюбо і ніяково... Він позирав крадькома на двері другої кімнати, чи не покаже ся вона. Але там було тихо...

— А де-ж панна Марійка? — запитав Копач просто, а серце у нього так сильно забило ся, що аж в очах потемніло...

— Ого, — каже Олесь з флегмою, — Марійка вже півтора року як пішла від нас, вийшла замож!

Копача вдарило громом. Вся хатна обстановка стала йому поперед очі танцювати, крутити ся в якімось шаленім, невольнім вихрі... На нього дивив ся Олесь, і Копачеві здавало ся, що він глумить ся, сьмієть ся з поза своїх окулярів... Копач чув, що за малу хвилю повалить ся на землю, впаде. Він інстинктивно вхопив ся стола, при якім сидів...

— Що вам, добродію? — питає наляканий Олесь.

Се питанє, сам голос привів його до рівноваги. Він зібрав усі свої сили і запанував над своїм чутєм.

— Нічого мені, так... не спав у почи, їхав... Як же воно так стало ся? Хиба-ж вона... любить того, з ким одружила ся?

— Він урядник, на становищі... Певно, що мусіла його полюбити... Тепер такі часи, що аби хліб був, а любов буде. Певно, що мусіла його полюбити...

Копачем заволоділа сграшенна лють... Він відразу зорієнтувався...

— Ви брешете, поганий чоловіче, душогубе, ви її випхали, бо жаль вам було шматка хліба для неї сироти. Ви запродали її нещасну першому в краю... Ви підляк! — крикнув Копач, і заки Олесь отямився, він уже хопив капелюх і пальто і пустився до дверей.

Саме йшла з кухні Павця в тацю, на якій стояли склянки в кавою. Ще в пору уступила ся в дороги, а то був би перевернув її збігаючи на сходи.

— Що сталося? — питає Павця... — Куди він так полетів, як божевільний?

— Уся загадка вияснена. Він нещасний закоханий у Марійці і приїхав женити ся... Ну, заслужено він назвав мене підляком.

— Він посьмів? А ти-ж що на те? Було його за двері викинути...

— Він сам пішов... Тепер мені ясно, чому Марійка так не хотіла йти за Іташка, бідна дівчина... Се мені на совісти, бо хоч то твоя робота, то все-ж я не повинен був на те дозволити...

В тій хвили відчинилися прожогом двері і на порозі показався ще раз Копач. Виглядав страшно. Розкуйовдане волосся виглядало з під капелюха. Руки дрожали, а очі світилися вловіщо як у вовка, що має кинути ся на свою жертву... Обое Поницькі задеревіли. Такого чоловіка незезпечно було дразнити. Він сказав не здійснюючи капелюха з голови...

— Будьте прокляті, душогуби! Аби ви не діждали ся потіхи з своєї дитини! Аби на сім і на тім світі пекли вас її й мої сльози розтопленим оловом! Підляки! Підляки обое!

Він вийшов і так страшно тріснув дверми, що аж віква забреніли...

Чого Копач вернув ся ще раз, він не був в силі і сам пояснити, коли-б і тямив, що він робить... Та як би хто з Поницьких відізвався був одним словом, він був би кинув ся на них, як ранений лев, був би дер усіх на штики, кусав зубами за ту кривду, яку йому зробили... Що-ж тепер значить його жите... на що воно йому, кому він потрібний?

Копач ішов вулицею понад Сяном, держачи в руці судорожно своє пальто. Над Сяном віяв студений вітер. Копач не чув

зимна. В голові його шуміло і гуділо, ноги здавалися важкі як колоди, немов ступав у землі по коліна і лише з великим трудом міг рушати ними. На дворі вже темніло, а він ішов далі і далі. Набережні лампи відбивалися своїм слабким світлом у воді Сяну. Тоді він звернув увагу на ріку і йому забреніла в змученім мізку гадка самовбійства. Для нього нема ніякого виходу. Все пропало. Ні для кого мучити ся... От шубовснути з берега в воду, таї усій біді кінець. Та в тій хвилині йому пригадалася мати. Що вона бідна на старості літ сама одинока робити-ме? Хиба-ж супроти неї не має він обов'язків? І Копач мерщій завернув до міста.

Що тепер робити? Їхати ще кудись? Пощо? Кінь, коли вирвеся з упряжи, побігає трохи на свободі, а далі не знає, що з собою робити і завертає сам під упряж... Вертаймо до дому до обов'язків, до старенької немічної мами. Як терпіти, то терпіти. Інші терплять ще гірше... Копачеві стало соромно, що так випав з рівноваги задля одного нещастя. Бідна Марійка, яке їй там жити з тим якимось урядником? Чи побачить він її коли? Чи почує її голос? Бодай не доводилось!

Тепер ішов Копач з похнюпленою головою, пригноблений і змучений серед незнайомого міста, незнайомих людей на дворець. Купив білет, відібрав плед і дожидав поїзду, який тепер мав іти до Тернополя. Всів до купе, де не було нікого.

— Ну, я вже по весілю, вже оженився з бідною, з розпучкою, з нуждою... Оженився без заповідий, без попа, так собі, а оженився так ґрунтовно, що ніяка сила нас не розлучить.. Вчора в тім часі в яких я рожах блукав, а нині?

І думки його стали блукати в ту невідому сторону, де жила вона. Він хоч не рад був з нею стрінутись, а так хоч би довідатися, як їй живе ся, чи сей чорт, що вліз йому в дорогу, вміє її оцінити, вміє хоч в частці дати їй щастя, якого вона варта. А вона, сердешна, чи змогла забути його, чи відчуває хоч капіночку якогось привязання до нелюбця?

Роздумуючи над тим він поклався на лавці і заснув твердим сном. В Тернополі взяв фякра і поїхав до дому...

Мама не мало здивувалася побачивши любу дитину. По його вигляді догадалася, що йому не повелося і не сміла питати його, поки сам не скаже.

Він заплатив фіякра і ввійшов у хату. Витаючись з матір'ю він приляг головою до її груди і проговорив:

— З ласки родини видали її за нелюба. Мамо, мамо, який я бідний, нещасливий!

І став на груди матери плакати, ридати мов мала дитина. Ввесь накинїлий біль розтаяв від горячого материнського серця і виливав ся сльозами...

Мати гладила старечою рукою його кучері, голубила його і плакала з ним ураз...

[Далі буде].



Франк Норріс.

В И Р.

Повість із американського життя.

IV.

Самовбійство Креслера стало ся д. 10. червня, а другого дня вранці відомість про се дійшла до Кертиса Джедвіна; разом з тим він довідав ся, що його старий приятель не встояв перед спокусою спекуляції, а втративши на ній не міг пережити сього.

— Боже мій, Боже! — застогнав Джедвін у смертельній розпуці. — Він був у рінгу Крукса, а ми й не знали того. Я вбив його, Сем, я!...

Він тупотів ногами і бив себе кулаком у чоло.

— Великий Боже! Він, мій найліпший приятель... Чарлі... Чарлі Креслер! Сем, я в глумів зсуну ся!

— Заспокойте ся, заспокойте ся, Дже, — переконував його маклер кладучи йому руки на плече. — Сьогодні треба нам добре тримати ся. Про Чарлі ми подумавмо потім. Тепер... тепер за діло...

— Чорт бери всі діла! — скрикнув Джедвін. — Я не можу говорити про діла. Подумайте про Керрі... м-с Креслерову...

— Ні, — відповів Гретрі поволи і розсудливо, стараючи ся не бачити Джедвінового лица. — Ні! Я думаю, що діла не можуть чекати. Тут є вишлати, які не терплять проволоки! Найліпше не задавнювати рахунків.

— З ваших слів виходить, — скрикнув він — що мені грозить якась небезпека.

Ґретрі не відповів нічого, лише глянув Джедвінови просто в очі.

— А ви завважили, — сказав він вкінці, — як легко вони продавали нам учора. Ми мусіли купувати, купувати, щоб не знизити ціни... А от подивіть ся на звіти наших кореспондентів — усе віщує великий урожай. Завдяки нашим високим цінам засівні побільшили ся всюди. От що пише Траверс — він узяв зі стола телеґраму і прочитав: „Перші звістки про ярі пшениці в обох Дакотах говорять про 16 мільонів акрів засіяної пшениці, додатки до сього простір штатів з озимими засівами, одержимо майже чотири мільйони акрів понад простір засіяний пшеницею минулого року“.

— Те все дурниці, — скрикнув Джедвін, не даючи себе переконати. — Дві третини тої пшениці не зійде, а майже всю візьме Европа. Посилайте людей на біржу і купіть ще мільон, купіть усе, що ті дурні можуть предложити. Купувати у них, поки не стануть тихо.

— На се треба багато грошей, — сказав маклер. — На се треба більше грошей, як ми маємо нині. Найліпше купувати лише те, що продають медведі, і в той спосіб піддержувати ціну. В сю хвилину, коли ми не скупили пшеницю, яку вони нам пропозують — ви се самі знаєте — вони почнуть накидати нам пшеницю цілими горами, ціна упаде, а ми разом із нею.

І справді тепер для Джедвіна стало конечним продавати свої величезні запаси. Його покупки вимагали великих розходів; асекурація і склади забирали більшу частку доходу. Він мусів позбутися свого товару, що нагромаджував ся поволи. Щоб зробити се в користь, він присвоїв собі систему засипати ринок наказами купівлі недовго перед укінченням засідання біржі, а коли під впливом сього ціна підіймала ся — швидко продавати, поки ще вона не встигла впасти. З початку все йшло добре. Остатніми часами йому приходило ся купувати все більше та більше, аби піднести ціну, а як лиш починав продавати, ціна падала, так що йому приходило ся тепер купити два кірці, щоб продати один.

— Як думаєте, багато продамо сьогодні? — запитав Джедвін.

— Не знаю, — задумано відповів Ґретрі. — Може пощастить ся. Правду сказати, Дже, я не думаю! Ринок оживляється, ось у чім діло. Не так уже вони боять ся нас, як ще недавно. Се новий урожай, повтаряю вам. Ми так піднесли ціну, що всі фермери стали сіяти пшеницю і сподіють ся збути до нас. Се вже

знають усі на біржі. Ви лиш подумайте, що в місця, де вже почали ся жнива. Всі ті люди, яких ми спіймали в корнер, можуть дістати пшеницю у фермерів, коли зможуть трохи довше видержати. До того ще вчорашній правительственный звіт показує, що жнива заповідають ся добре.

— Нічого подібного нема! Урожай трохи більший як вісімдесять шість.

— І се добре, — заявив Гретрі. — О стільки добре, що се внизило ціну до доляра двацять. Ви лиш подумайте — ще недавно вона була півтора доляра.

— А за десять день буде два доляри. Се я вам говорю.

— Дже, чи ви знаєте наше положенє? — серіозно сказав маклер. — Чи ви знаєте наше фінансове положенє? На піддержанє липневого ринку пішли майже всі наші готові гроші. Цевно, на папері ми можемо числити міліони доходу. Ми маємо трицять, сорок, пятьдесять міліонів кірців пшениці, що варта більше як доляр за корець, але нам від сього не лекше, коли ми не зможемо її продати... І ся пшениця коштує нас шість тисяч долярів на день. Чорт побери, старий, звідки ми візьмемо гроший? Ви, здасть ся, не розумієте, що ми в небезпечному положеню. — Він підняв руку і показав у напрямі залі торговельної біржі. — Коли не зможемо дати Левдрі Кортови і иньшим юнакам приказів купувати, біржа проковтне нас як тріску. В хвилі, коли ми признаємо, що ми не в силі скупили всеї предложенї пшениці, ми пропали.

— Але ми скупили її! — кричав Джедвін. — Я їм покажу! Треба гроший? Зараз телеграфуйте до Парижа і предложіть два міліони кірців, по... по вісім центів нижше ринкової ціни; телеграфуйте і в Ліверпуль і спустіть їм два пенси для такої самої скількості. Вони візьмуть її як стій. Се дасть уже суму, а що до решти, то у мене, здасть ся, всть недвижна власність у тім місті, се дає певні гарантії.

— Що? Ви хочете заставити часть її?

— Ні! — скрикнув Джедвін, підскакуючи з нетерпеливим рухом, — ні, я заставляю всьо, заставляю ще нині, нині рано. Коли думаєте, що ми в безпеці, то не треба хапати ся половицих способів. Я дістану з Ілінойського Тресту стільки гроший, що ви не будете знати, де їх діти, а завтра рано я такого стусана задам тому стаду на біржі, немов на них наїхала льокомотива. Ах, вони хотять спротивляти ся мені? Вони старають ся завалити мене

продажами; вони не зможуть покрити різниці, коли я їх притисну. Я їм покажу, Сем Гретрі! За два дні я підйму ціну так високо, що й англійській банк не буде в силі знизити її, і біржа не посміє дихнути, як я продам свої запаси, а за дохід із продажу, їй Богу, я ще підйму ціну. Два долари. Так, от що! Вона підйметься до півтретя долара так скоро, що ви самі не буде знати, як се стало ся. Доси був лише жарт, аж тепер я починаю робити діло.

Гретрі не відповів. Він обертав оловець і дивив ся на письмо, що стояло перед ним на столі. Раз він хотів заговорити, але спинив ся. Вкінці обернув ся до Джедвіна і сказав:

— Добре! Побачимо, що з того вийде.

— Я піду до Іллойського Тресту. Коли ваші юнаки придуть по прикази, скажіть їм, щоб нині просто піддержували ринок. Як буде дуже багато пшениці, нехай її куплять. Скажіть їм, щоб не допустили ціни впасти нижше долара двацять. Коли поверну, зложимо телеґрами.

І Джедвін виповнив того дня свій плян. Він заставив усю свою недвижну власність по високій ціні, навіть свій старий дім на Мічіган-авеню. Він почув, що настає час для „grand coup“, остатнього стратегічного руху; треба було сконцентрувати всю свою тяжку артилерію. Йому завсїгди удавали ся операції на біржі; він чув, що й ся удасть ся. Щастє, золота богиня, все ще була з ним. Він не лише заставив усю свою недвижну власність, він видав багато векслів. У нього був завсїгди необмежений кредит, і він покористував ся ним до послїдної границі. Великі суми не страхали його, але він не гордував і найнезначнійшими.

Того дня, коли Джедвін у погонї за грїшми не лишив каменя на камені, він здібав у кімнаті клієнтів старого Гарґуса. Несподівано прийшла Джедвінови до голови гадка. Він відвів старого на бік і сказав:

— Гарґус, хочете корисно помістити свої гроші? Ті гроші, що я вернув вам? Я можу вам дати більші проценти як банк, і певну запоруку. Дайте мені сто тисяч по... по десять процент.

— А? — що? — жалібним голосом спитав Гарґус. Джедвін повторив свою просьбу.

Гарґус кинув на нього підзорливим оком і відсунув ся.

— Я... я не даю гроший в позикку, — сказав він.

— Що... ах, ви старий дурню! — скрикнув Джедвін. — Хочете більших процентів? Ну, дам п'ятнацять.

— Я не даю грошей в позичку, — сказав Гарґус, киваючи головою. — Не маю вільних грошей. — І з тими словами відійшов.

Лиш з одного жерела не черпав Джедвін: хоч і як його кортіло, він не рушив жінчиних грошей. Льора мала малий капітал, уміщений на її імя, і хоч Джедвін був цілковито певний успіха, він завагався черпати з того жерела. Його спиняла гордість, він не міг зважити ся покористувати ся помічю жінщини.

Але його власні добра були цілком кинені на вагу. Зближала ся остатня битва, остатня проба. Джедвін був переконаний про конечність атаку і тривога рішучої, блискучої побіди тремтіла в його грудях.

Але він розумів небезпеку і знав, що битва буде страшна. Сьогодні прийшло ся йому переходити недалеко від входу до залі біржі. Хоч він навіть не заглядав до середини, але шум біржі чув, і навіть у ту хвилину повну віри в успіх, що чекав його за кілька годни, він перестрашений зупинив ся на секунду. Рев був страшний. І в протягу тої секунди йому видало ся, що звичайний рев біржевого круговороту вдарив у иньший тон. Йому здавало ся, що серед реву бурі чути якусь страшну, незвичайну ноту — тріск, скрип лявіни, що починає котити ся.

Се пшениця, пшениця! Вона знов ринула! Вона підпливала із ферм Ілїнойса і Йови, з ранчів Канзаса і Небраски, зі всіх сторін середного заходу, немов філя приливу. Та всесильна, мов землетрясенє, гігантична світова сила, кольосальний вал, кормитель народів, підпливала і приближала ся.

Там у біржі крутили ся і пінали ся її перші струї. Вже ті перші фільки приливу стискали серце; що-ж станеть ся, коли цілий океан рине своєю відвічною дорогою від заходу на схід? Що значать усі ті маклери, купці, спекулянти, всі ті люди, що кричать і жестикулюють на торговельній біржі? Він бореть ся не з ними, він бореть ся з новими жнивами, з пшеницею, з самою землею. Що значать сотки фермерів розсіяних по середнім поясі північного заходу, що посіяли більше пшениці як перше тому, що Джедвін підніс ціну так високо? Пшениця вироста сама: вона послухна законови попиту і подажі. Він сьвятотатською рукою нарушив сей закон і порушив титана. Своім нікчемним, людським зу-

силем вмiшав ся в твориво, і велика мати-земля, почувши на собі павутину виткану чоловіком, пробудила ся, її всесильний вплив проясеть ся по всіх закутках сьвіта, прийде і роздавить того, що нарушив уставлений порядок річий.

Нові збори пшениці появляють ся; вони так великі, що правити ними неможливо, скупити її не можна за жадні гроші, вони пливуть так быстро, що жадна сила не може їх усунути. Джедвін поспішно відійшов від ревучого ринку. Ні, ні, щастє ще не покинуло його. Він много разів давав собі в ринком раду — дасть собі й тепер.

Минула доба, а на другий день він знов здивав ся в Гретрі о девятій годині в конторі. Гретрі був дуже блідий.

— Я лише що дістав відповіді, — сказав він. — Відповіді на наші депеші з Парижа і Ліверпуля. Я давав їм пшеницю дешевше як ви казали.

— Ну і що-ж?

— Не беруть, — відповів Гретрі, пильно дивлячи ся Джедвінови в очі.

* * *

Коли на другий день, в день своїх уродин, Льора зійшла в столову, застала там Педж. Хоч було лиш пів до осьмої, Педж була вже одіта в спацеровий костюм. На голові мала гарний, червоний капелюшок; стоячи коло вікна вона нервово, нетерпливо надягала рукавички.

— Що стало ся, Педж? — спитала Льора сїдаючи на своє місце. — Яким вітром повіяло нині?

— Чекаю на Лендрі, — заявила Педж, глядячи на годинник, що висів коло її пояса. — Він поведе мене сьогодні, щоб я подивила ся на засіданє торговельної біржі; розумієть ся, на галерію для гостей. Він говорить, що нині правдоподобно буде не звичайне засіданє. М-р Джедвін не повертав учора?

Льора мовчки хитнула головою. Вона не хотіла казати, що ва три бачила мужа всього дві чи три години на другий день по своїй страшній візиті у Креслерів.

— Лендрі говорить, — продовжала вона, — що там просто страшно, що се найстрашнійша борба в історії Ля-Саль-стріта. М-р Джедвін не говорив тобі нічого? Ти думаєш, що він виграє?

— Не знаю, — тихим голосом сказала Льора.

Вона питала себе, невже-ж і Педж забула? Коли вона ввійшла в кімнату, вона передівсім глянула на свою тарілку. Але на ній не було нічого, не було навіть листу, ніхто навіть не поздоровив її в день уродин.

— Педж, — подумала вона, — могла була пам'ятати, — але слідуєчі слова Педж показали, що її гадки були далекі від чиїх-будь уродин.

— Льоро! — почала Педж сідаючи за стіл і пильно розгортаючи серветку. — Льоро... Лендрі і я... я виходжу заміж за Лендрі.

— Ну, що-ж, Педж! — промовила Льора. — Я дуже тішуся. Він славний хлопець і я знаю, він буде добрим мужем.

Педж глибоко зітхнула.

— Ну, — сказала вона, — я також рада, що ти так думавш. Перед твоїм шлюбом з м-ром Джедвіном я не знала, чи я подобаюся йому, бо... бо думала, що ти могла-б вийти за нього, як би схотіла.

— Пусте! — скрикнула Льора. — Я ніколи серйозно не подобалася йому. Се був пустий флірт. Коли він пізнав тебе ближше, я уступила на дальший плян.

— Ми наймемо квартиру на Мічіган-авеню, — сказала Педж. — Ми вже все обговорили і обчислили, кільки буде коштувати житє. Будемо мати одну слугу. Я буду сама варити; я вже навчила ся варити всі страви, які любить Лендрі... Ах, ось він! — скрикнула вона, коли почув ся стук сінешних дверей.

Лендрі ввійшов з великою китицею цвітів і з коробкою конфектів. Він був убраний мов справдішій жених, лице сяло рум'янцем, яснє волосє блистіло. Але він похудів і виглядав утомленим; очи горіли горячково, нервовість проявляла ся в кождім слові його бистрої бесіди.

— Нам треба спішити ся, — сказав він до Педж. — Я вниї мушу бути на місці три чверти години перед початком.

— А Кертіс? — запитала Льора. — Ви бачили його? Як ведуть ся його... в якому положеню його спекуляції?

Лендрі покірно здвигнув плечима.

— Я не знаю, — відповів він, — думаю, що сього ніхто не знає. Вчора був страшний день... але мені видасть ся, що вкінці таки ми заволідали ринком. Ми підіймали ціну, підіймали, підіймали... я думав, що не буде тому кінця. Коли на біржі думали-

що м-р Джедвін побитий, то я думаю, що тепер вони зрозуміли свою помилку. В один час ми просто були здавили їх. Коли м-р Гретрі дав приказ продавати, ми не могли удержати ціни. Вони накинулися на нас як вовки і за п'ять мінут знизили ціну. Нам прийшлося здержатися і скуповувати на ново. Тоді нараз накинув ся на них м-р Джедвін. О! се було предивно! Ми усталили ціну по долярови і п'ятнацять, держали ся на долярі і вісімнацять, потім піднесли її нараз о три центи і доправили вкінці до доляра і чверть!

— А сам Кертіс, — перебила Льора, — здоров?

— Я бачив його лише раз, — відповів Лендрі. — Він був у конторі м-ра Гретрі. Так, він здоров. Правда, він дуже нервовий. Але м-р Гретрі має зовсім вигляд хорого.

— Я думаю, нам час іти, — сказала Педж, устаючи з за стола. — Лендрі, ви снідали? Хочете кави?

— О, я вже давно по снідаю, — відповів він. — Ваша правда. Нам пора. Коли хочете дістати місце на галерії, треба прийти що найменше пів години перед початком. Що перекізати вашому мужови, м-с Джедвін?

— Скажіть, що бажаю йому успіха, — відповіла вона — і... так, запитайте його, який нині день... Або ні! Не питайте ні про що. Не говоріть нічого. Просто поклоніть ся йому від мене і побажайте йому успіха.

Лендрі і Педж прийшли на Ля-Саль-стріт коло дев'ятої рано. Погода була чудова. Було холодно. Небо над торговельною біржою сяло соняшним світлом, усюди мелькали крила голубів, що кормили ся коло біржі відпадками зерна.

— М-р Креслер бувало кормив їх, — сказав Лендрі, коли вони зупинили ся на розі проти біржі. — Бідний м-р Креслер.. завтра його похорон.

Педж примкнула очи.

— О! — скрикнула вона. — Подумати лише, що Льора застала його в такому положеню... Я-б умерла... я б умерла.

— Але вона, їй Богу, вона видасть ся зовсім не огірченою тим — сказав Лендрі з дивним виразом лица. — Можна було сподівати ся, що вона захорує від такого удару.

— О, Льора! — скрикнула Педж. — Я не пізнаю її; вона немов кам'яна. Немов здусила в собі всяке чуте. Коли оповідала мені рано про смерть Креслера, її голос був ледяний. Ска-

зала просто: „М-р Креслєр застрілив ся. Я знайшла його мертвого в бібліотеці“. І ані одної сльозинки... і таким монотонним голо- сом... О Господи! — несподівано скрикнула Педж, — коли скін- чить ся все те, коли ми зможемо виїхати в Чикаго і взяти м-ра Джедвіна з собою, і коли він стане назад таким, як перше, без- журним, добрим, уважним? Перед тим він шуткував цілий день. Я його любила як батька.

Вони перейшли вулицю, Лендрі взяв її під руку, і вони ввій- шли в коридор партеру торговельної біржі.

— Тепер держіть ся мене, — сказав Лендрі, — поглянемо, чи не можна буде пройти.

На сходах, що провадили на головний поверх будинку, тов- пили ся вже люди; одні стояли гуртками під стїнами, другі хо- дили без ціли то в гору то в долину, приглядали ся, прислуху- вали ся. Якийсь пан у високім білім цилїндрі стиснув руку Лендрі і похитав головою.

— Не дістанете ся туди — сказав він — навіть коли вас пропустять. Так набито, мов селєдців у бочці.

Але Лендрі заховаючи кивнув до Педж головою.

— Я велїв сторожеви лишити для вас місце. Сподїю ся, що перейдемо.

Але коли дійшли до сходів, що провадили з головного по- верха на галерію, показало ся, що сходи були набиті людьми від стїни до балюстради. Там були мушчини в цилїндрах, жєнщини в шовкових сукнях, прості люди з бідних дїльниць і чєпурні ко- ролеви непевних заулків, а всюди на перемїну з ними блїді, обї- дравні бїдаки, що вїчно ходили коло торговельної біржі. Се банк- роти, що сидїли що дня в кімнатах для гостей, читали старі ча- сописи та курили смєрдючі напіроси. Були там і молоді люди типу клєрків і бухгалтерів, юнаки з протяглими, змарїєлими ли- цями, яркими, втомлєними очима. Вони протовплювали ся мовчки до гори з сильно затиснєними устами, і прислухували ся до не- означєного, невмовкаючого шуму, що наповняв будинок.

В той день ціла торговельна біржа, її залї, корїдори, коп- торп і сходи вже від самого ранку дрожали від неозначєного, страшного гуку. Лєдви що вибила девята, а торг зачнєть ся аж за пів години, але глухий рев виру вже було чути.

Педж здавало ся, що ціла будівля дрожить від дивного, зловіщого шуму. Біржа входила в рух: водоворот творив ся, і звук його гомону було чути здалека, мов гук бурі на океані.

Педж і Лендрі не пройшли ще й половини сходів. Низше і висше їх стояла недвижна, густа юрба. Лендрі все ще протискав ся наперед, переступаючи поволи в східця на східець. Але він був дуже заклопотаний, безперестанно глядів на годинник і вкінці сказав:

— Я мушу відійти. Се було-б безумство чапіти тут ще хвилю. Я вам дам свою картку.

— Лишіть мене тут, — переконувала Педж. — Так не дійдемо до ладу. Я сама дам собі раду. Дайте мені свою карточку. Коли дістану ся туди, то скажу сторожеви від галерії, що ви задержали для мене місце. Йдїть, ідїть... Вам не можна ні хвилини гаяти ся. Коли буде можливо, то прийдїть по всьому до мене на галерію. Я буду ждати вас. Коли не буде можна — то нічого, дам собі сама раду.

На се він мусїв згодити ся. Тепер не час думати про дрібниці. Він силою протовпив ся назад крїзь юрбу, добив ся до першої п'латформи, кивнув до неї капелюхом і щез.

Минуло чверть години. Педж не могла йти ні в зад ні в перед. Перед собою, через двацять східців, вона бачила чорну лїнію лавок на галерії, але всі вони були заняті. Видїти, що дієть ся в залї, видавало ся для Педж неможливим, але вийти з юрби вона також не могла, і їй лишило ся одно, стояти і ждати.

Зі всіх сторін чула розмови і спори, і вкінці стала їм з заінтересованєм прислухувати ся.

— Все одно — закінчив пан у білім цилїндрі, що розмовляв з Лендрі, — все одно, він добре прочухрав їх. Чи вони його поважають, чи він їх, усе одно, він бив ся по лицарськи.

Його співбесїдник, молодий чоловік в окулярах і в білій камізолї, згодив ся з тим і додав:

— Великий спекулянт отсей Дждєвїн.

— Ну, але тепер вони з ним справлять ся.

— Не дуже я того сподїю ся. Він ще викрутить ся, побачите.

— Ви бачили його коли?

— Ні. Такі великі люди ніколи не приходять на біржу.

Нарешті показався відділ поліціантів. Вони силою добились до верху сходів і стали спихати юрбу в долину, повтаряючи без упину:

— Прошу розходити ся! Освободити сходи. Нема більше місця.

Але в ту хвилину Педж, яку юрба донесла майже до верху сходів, видобула карточку Лендрі і піднесла її рукою в гору.

— Я маю білет. Пропустіть мене!

На щасте один поліціант почув її окрик. Він зараз кинув ся провести ту дуже гарну панночку при помочи всеї своєї сотнорової ваги і сили закона.

— Пропустіть сю даму — кричав він, розштовхуючи юрбу обома ліктями. — Ходіть, місс. Відсуньте ся, пропустіть. Чи-ж не бачите, що у тої дами єсть білет? Ну, тепер, місс, скорше, я не можу держати їх без кінця.

Стиснена зі всіх боків, потручувана, з помнятою сукнею, Педж протискалася наперед, поки поліціант не захопив її за руку і не витягнув з юрби. Важко зітхаючи вона вийшла нарешті на галерію для гостей.

Старий сторож у синій ліберії з мідяними тузиками стояв недалеко і вона подала йому карточку від Лендрі.

— Знаю, знаю, — кричав він їй до вуха. — Ви та дама, про яку говорив м-р Корт. Ви прийшли в сам час. Я-б не міг довше задержувати місце для вас.

Він провів її між двома рядами крісел, що всі були заняті крім одного в першій ряді.

— Тепер ви побачите все — кричав він. — Ви сестра м-с Джедвін. Я знаю. Сьогодні, місс, страшний день. Вони ще не посьміли нічого робити: м-р Джедвін ще держить свою ціну. В один час я думав, що вони перемогли його. Але він ще держить ся сильно.

Педж сіла і схиляючи ся наперед поглянула на пшеничний ринок.

Покинувши Педж і пробравши ся крізь юрбу, Лендрі бігцем збіг зі сходів, бігцем гонив по коридорах, поки задихавшись не добив ся до приватного кабінету Гретрі. Купці в біржі, вісім чи десять, були вже тут і саме коли Лендрі ввійшов, у других дверех показав ся Гретрі. Джедвіна не було.

— Сер, які прикази на нинішній день?

Гретрі був дуже блідий. Заки відповів на питанє, він перейшов через кімнату і випив склянку холодної води, потім налив ще склянку, надпив і по хвилі став допивати решту. Він робив се очевидно несвідомо і бачучи се Лендрі стратив дух. Очевидно діла були в страшнім положеню, коли спокійний, холодний, тихий Гретрі зворушений до тої степени.

— Які прикази? — повторив вкінці маклєр питанє. — Такі самі, як учора; удержуйте ринок, от і все. Ціна не повинна падати низше доляра п'ятнацяти. Мусите боронити ся, але не нападайте, не одержавши від мене приказу. З початку буде правдоподібно багато продажий. Можете купувати — до пів мільона кірців кожний. Коли се не піддержить ціни, коли й потім вони будуть продавати... тоді... — Гретрі зупинив ся з нерішучости — тоді — знов почав він, — коли вони будуть ще свобідно продавати після того, як кожний із вас купить пів мільона, я дам вам знати, що робити. І памятайте, — продовжав він, споглядаючи просто на купців, — голов не тратити... Сьогоднішний день рішить усе. Уважайте на людей Крукса. Вони щось задумали. От, здасть ся, і все.

Лендрі і инші купці вийшли з кабінету і поспішно пустили ся до залі біржі. Серце у Лендрі било ся сильно. Тепер настає послідна битва. Він ніколи ще не перебував подібної кризи. Чи дасть він собі раду, чи заховає спокій духа? Чи омине всі перешкоди, тисячі маленьких перешкод, каверз і западнів, які пригтовлять йому купці-противники, пригтовлять так швидко і несподівано, що найбистрійша увага не спостереже їх?

— Коли-ж нарешті вдарять у гонг? — Він спостеріг несподівано, що стоїть уже на порозі біржі. Ринок був набитий юрбою купців; вражінє, яке викликувала ся густа, неспокійна юрба блідих людей з блискучими очима, спричинювало просто заворот голови, відбирало сили. По обох боках його люди безмисно викрикували нісенітницї, яких навіть самі не слухали. Инші гриміли мовчки ніхті, а санали так швидко, що відрі у них роздували ся. Всюди гримів той приглушений гуркіт, що від ранку потрясав будівлею. Почала ся, чи не почала ся ще продажа? Ударив уже гонг, чи ще не вдарив? Того Лендрі не знав і не чув удару великого дзвону. Він як стій почав бити ся, як стій піднесло його над твердою землею, і понесло в серце біржі. Що він робив, того не міг би сказати; що довкола нього діяло ся, того не розумів. Він знав лише, що за гуркотом надходив гуркіт, що у нього в вухах

і мізку тріщало мов від шуму соток Ніягар. Перед ним кулаки стискалися і розгорталися, і його кулаки стискалися і розгорталися в відповідь. Ринок був безумний, п'яний, скажений; ані один із тих людей, що штовхалися, продиралися і кричали, не знав, що він робить, що робить його сусід. Усі знали лиш одно, що якась підвалина, що вважалася непорушною, подає ся, і то не рівно і ступнево, але страшними скоками то в гору то в долину. Ось вона держить ся, ось паде, знов держить ся, і знов у якімось катаклізмі паде ще в більші пропасти як перше. Офіційний репортер спер ся безрадно о поруча крісла. В горі стрілка великого цифербляту хитала ся то взад то вперед, мов вітрило корабля, що попав під мусон. Ніхто навіть в приближеню не міг означити липневої пшениці. Хитання поступали не частками центів: ціна падала або підскакувала від разу о десять, п'ятнацять, двацять п'ять центів. В однім кутку біржі продавано пшеницю по дев'яносто центів, у другім по долярови і чверть.

Лендрі вхопив одного купця за руку.

— Що робити? — кричав він. — Я закупив до своєї границі. Приказів нема. Ринок вихопив ся нам. Що нам робити?

— Не знаю, — кричав йому в відповідь товариш. — Усе пішло до чорта. Приказів нема... щось мусіло зайти. Гретрі не прислав жадної записки.

Тоді Лендрі сам себе не тямлячи зі страху і зворушення, не знаючи, що робить, відвернув ся і пустив ся бігти. Він продер ся крізь юрбу, пробіг бігцем без капелюха по залі серед видців, збіг по сходах і пустив ся до контори Гретрі.

В першій кімнаті його обкочила група репортерів і купецьких агентів і засипали його питаннями.

— Скажіть нам, у яким ви положеню, нам треба знати.

— Яка ціна липневої пшениці?

— Дждвін виграє чи програє?

Але сей безрадно підносив руки в гору.

— Ми самі не знаємо, — скрикнув він. — Ринок вихопив ся нам з рук. Я знаю саме стільки що й ви. Під нами земля запала ся — от і все. Ми не можемо сказати, в яким ми положеню.

Лендрі перейшов попри них. Він отворив двері приватного кабінету з окриком:

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XXXI.

— М-р Гретрі, що пам робити? Ми не маємо приказів.

Але його ніхто не слухав. Із гуртка людей, що стояли при столі Гретрі, ніхто навіть не обернув ся.

Джедвін стояв посеред інших, без капелюха, блідий, в червоними, налитими кровю очима. Гретрі заступив йому дорогу і держав його за руку.

— Ви не можете! — кричав Гретрі, — не можете. Зрозумійте — ми не можемо виплачувати задатків. Се кінець. Ми не маємо більше грошей.

— Брехня! — До кінця життя Лендрі не міг забути, яким голосом крикнув Джедвін ті слова. — Брехня! Купуйте дальше, я вам говорю. Беріть усе, що подають. Я вам говорю, вона до полудня піднесе ся до двох долярів.

— Ні один приказ більше не вийде звідси, — відповів Гретрі. — Досить, Дже! Спитайте тих панів, вони скажуть вам те саме.

— Се без успіху, м-р Джедвін, — спокійно сказав один банкір. — В дійсности ви були побиті два дни тому.

— М-р Джедвін — молив старший клерк, — ради Бога, послухайте голосу розсудка. Наша фірма...

Але Джедвін не слухав нічого. Він вирвав від Гретрі свою руку.

— Ваша фірма, ваша... Ви від самого початку були трусами. Я знаю вас. Ви мене продали. Вас Крукс підкупив. Геть з дороги! — закричав він. — Геть з дороги! Чусте? Тепер я сам буду робити своє діло.

— Дже... Товаришу... що се ви, послухайте!... — молив Гретрі, все ще тримаючи його за руку. — Куди ви? Куди йдете?

Голос Джедвіна звучав мов голос труби:

— На біржу.

— Слухайте!... заждіть... стійте! Держіть його, панове. Він не знає, що робить.

— Коли не будете сповняти моїх приказів, я буду сам ділати. Я йду на біржу, говорю вам.

— Дже! Ви з глуздів зсунули ся. Ви зруйновані... розумієте мені?... Ви зруйновані...

— А будьте ви прокляті, Сем Гретрі, що зрадив мене в біді! — і з тими словами він ударив Гретрі в лице.

Гретрі відскочив і вхопився за стіл, щоб не впасти. За хвилину бліде його лице стало червоним, він затиснув кулаки, але потім опустив руки.

— Ні — сказав він — нехай іде, лишіть його. Він божевільний.

Джелвін вирвався з рук інших, що все ще старалися задержати його, і вибіг із кімнати.

Гретрі впав на крісло перед своїм столом.

— Се кінець — сказав він просто.

Він узяв картку паперу і написав дрожачими руками кілька слів.

— Віднесіть се — сказав він подаючи папір старшому клеркови — віднесіть се зараз до секретаря біржі.

„Великий бик“ прийшов просто в серце біржевого гураґана, на місце так численних побід, де помимо все нових та нових нападів ворогів він оставав несумнівним побідником. Ледви він явився в залі, звістка про се рознесла ся по всіх кутках. Се знали на галерії, в кімнаті для публіки, при телеґрафі, при телефоні, а вкінці на пшеничнім ринку, потрясенім і шарпанім силою розбурканою отсим чоловіком — дізнали ся про се і перелякали ся.

Сам Джелвін! Великий чоловік, „великий бик“ на біржі. Що то буде? Чи не за скоро сподівали ся вони побіди? Хвилину всі стояли змішані, потім спільно, почувавши за собою дивну силу нового врожаю, кинули ся до остатнього атаку, предкладаючи тисячі кірців за тисячами, сипали на підлогу біржі збори цілих провінцій.

Джелвін стояв тепер у самім центрі метушні. Вал, океан спущеної пшениці, битий гураґаном ударив йому в лице. Тепер він чув лиш його і нічого більше. Пшениця вирвала ся з під його власти. Він держав її місяцями силою своєї руки; але тепер вона підіймала ся немов велитенська колюмна. Вона росла, спиняла ся на хвилину, а потім в гуркотом падаючих сьвітів ударяла на нього, ринула на схід, до голодних народів.

— Пше-ни-ця, пше-ни-ця!

Джелвін бив ся з потоком пшениці на сліпо, не чуючи нічого.

Там, серед біржі, стадо за стадом вовків вило на його загибель, окружало його, а він стояв на ногах твердо і високо підно-

сив до гори свою широку, костисту руку, що держала колись цілий ринок, а голос його, мов голос труби, що скликає жовнірів, охотників до атаки, повтаряв, заглушаючи крик ворогів:

— Даю доляр за липень! Даю доляр за липень!

Усі кинули ся на нього мов один чоловік. Маленьку групу його купців відіпхано на бік. Один Лендрі не покидав його від тої хвилини, коли він вибіг із кабінету Гретрі, як одинокий, вірний до кінця жовняр, держав ся його розпучливо. Він був блідий, тряс ся всім тілом і гнув у собі ридань, що стискало його горло.

Колумна нової пшениці росла. Вони оба — побитий генерал і молодий жовняр — почували її наближене; вона впала на них із свистом, з витем, з завзятем. Лендрі скрикнув. Проти такого натиску не сила було встояти ся. Він пристав ближше до свого генерала, підніс руку до голови, немов стараючись охоронити її від справдішного фізичного болю.

Але Дждевін оставав до самого кінця непобідним. Сам не знаючи, що робить, він ухопив одною рукою руку Лендрі і стиснув її немов сталевими щипцями; друга його рука оставала в повітрі, немов держала стяг, а сильний, глибокий голос повтаряв до кінця боввий оклик:

— Даю доляр на липень... даю доляр на липень...

Поволи став Лендрі завважувати, що шум ринку переривається. Наставали хвилі спокою і серед них Лендрі десь чув голос, що повтаряв: „До порядку... до порядку, джентльмени!“

Але крики підіймали ся знов. Вони завмирили на мить після тих покликів, але знов запалювали ся в відповідь на дикі крики предложеня одної групи купців. Вкінці декілька старших чоловіків, запанувавши над собою, стали ходити по юрбі взад та вперед і повтаряти: „До порядку, до порядку“.

І нараз уся торговельна біржа заніміла в мовчаню. Ошоломлений Лендрі, що все ще держав свого генерала за руку, оглянув ся. В валі, недалеко від нього стояв сам предсідатель біржі, віцепредсідатель і кількох директорів. Се очевидно вони прикликували купців до порядку. Але очи соток людей, що наповняли біржу, були звернені не на них.

В полудневій стороні на маленькім бальконі проти галерії для публіки показав ся високий, поважний чоловік у чорнім сурдуті — секретар торговельної біржі. Лендрі і всі інші бачили, як

він підійшов до балюстради і поглянув на них. Він держав у руці картку паперу.

І тоді серед глибокої мовчанки він заявив:

— Усі діла „Гретрі, Конверс і К-о“ мусять бути зараз перервані.

Не встигли ще ті слова завмерти під високими склепіннями залі, як їх привитав дикий, пискливий крик радості, що виходив з густої юрби пшеничного ринку.

Побитий! „Великий бик“ нарешті побитий. Великий корнер розбитий. А вони всі спасені, спасені! Окрик вибухав за окриком, вите за витем. В гору кидано капелюхи. В дикій радості люди кричали і таяцювали, хапали один другого за плечі, стискали собі руки і кричали до хрипоті. Деякі старші протестували. Чути було оклики:

— Сором, панове, сором!

— До порядку! Лишіть його в спокою.

— Дайте йому спокій! Він тепер побитий. Стидно! стыдно!

Але радість була невдержна. Їх придушено занадто жорстоко, вони чули на собі ще тягар „бикового“ копита і удари його рогів. Тепер вони побили його, стягнули його на низ.

— І-а, уф, іі-і! Побитий! побитий! побитий! Гіп-гіп-гура!

— Ходімо, сер! Ради Бога, м-р Дждвін, ходіть!

Лендрі молив Дждвіна, стискаючи його руки обома своїми руками, і притулюючи уста до самого його вуха, щоб він почув його серед виючої юрби.

Дждвін мовчав. Він немов не бачив і не чув нічого і тяжко похилив ся на плече Лендрі.

— Ходім, сер... ради Бога.

Юрба купців розступила ся перед ними, а все таки кричала, але відвертала ся, бо не хотіла бачити руїни, що для них означала ратунок.

— І-а! І-а! Побитий! Побитий!

Лендрі міцно обняв Дждвіна і випроваджував його з біржі. Його душив плач, а сльози горя, гніву і безсилля котили ся по його лиці.

— І-а! І а!... Так йому й треба. Побитий! Побитий!

— Прокляті ви всі — кричав Лендрі, грозючи кулаком, — прокляті ви всі скоти, звірі. Коли-б він був пальцем рушив тиждень тому, ви були-б усі повзали перед ним.

Але загальний регіт заглушив його слова. Коли вони виходили з біржі, загудів удар гонга, що зупиняв торгівлю, і сей удар немов закінчував кар'єру Кертіса Джедвіна в області спекуляції.

Лендрі провів свого побитого начальника через цілу залю і допровадив до виходу. Джедвін ішов мов у темряві не бачучи і не чуучи нічого, послухний вказівкам Лендрі. Видці на галерії перегнулися через балюстради, щоб бачити, як він виходить, а видці в цілої залі, купці відктуалів, сильні хлопці, клерки, репортери бігли подивитися на фінальний вихід „великого бика“ із сцени стількох побід і остаточного пораження.

Вони дивилися на нього мовчки. Лише здалека від пшеничного ринку доходили завмираючі крики радості. При дверех стояв низенький чоловік, в худим лицем, гарно одітий, з губами стуленими, мов цупко стягнена мошонка, неповорушний, як завжди, холодний — сам Кальвін Крукс.

І коли Джедвін переходив, Лендрі чув, як провідник медведів сказав:

— Нехай тепер кричать, кілька хочуть. Се не вони зробили. Його побила сама пшениця. Сього не можна було зробити ніякими комбінаціями... Кричіть, кричіть, прокляті дурні! Він був о голову висший від найліпшого з вас.

При ударі гонга і при загальному порушенню на галерії в сторону виходу, Педж устала, тяжко зітхнула і притулила руки до своїх горючих щок. Вона бачила все, але не порозуміла. Цілий ранок минув серед якогось гурагану, серед одуру. Вона дивилася на тиск людей в низу, що три години кричали і штовхалися, бачила, що Джедвін прийшов на ринок, і що крики майже зараз перемінилися на радісні оклики. Се певно значило, що Джедвін зробив щось приємне для тих людей. Се без сумніву його приятелі. Вони радувалися з його успіху. Значить, що він виграв! А оповістка з балкона, що діла Гретрі, Конверс і К-о мусять бути зараз перервані? Се звучало якось зловіщо. Се може значило лише часову невдачу.

Коли вона зходила в низ по сходах, чула виразно, як якийсь мужеський голос сказав поза нею:

— Ну, тепер він пропав!

Вкінці можливо, що м-р Джедвін стратив сього ранку багатогрошій. Йй страх хотілося відшукати Лендрі і довідатися, що

стало ся, і вона стояла на сходах у надії, що він прийде за нею. Але його не було видно ніде; тоді вона пригадала собі, що він обіцяв їй прийти лише в тій разі, коли йому можна буде відійти. Без сумніву він занадто зайнятий тепер. Навіть коли м-р Джеквін виграв, то сьогодні рано робота буде незвичайно важна. Се був великий день для спекулянтів пшеницею. Нічого дивного, що Лендрі задержав ся. Завтра вона довідаєть ся про все, що трапило ся.

Педж вернула домів геть по сніданю.

— Де сестра? — запитала вона покоївку, сїдаючи за стіл.
— Вона вже по сніданю?

Показало ся, що м-с Джеквін післала на долину сказати, що її болить голова і що вона не буде снідати. Педж зїла скоро, замовила чарку міцного чаю і сама віднесла його в „верхню світлицю“ Льорі.

Льора лежала на отоманці одіта в довгий кафтан, в заложеними під голову руками. Вона лежала бездільно і гляділа в вікно. Вона була блідїша як звичайно і як видало ся Педж, заклопотана, напружена, здержлива. Без сумніву їй щось стало ся. Вона мала вид чоловіка, що поставив усе на карту, що вдержує всіми силами зворушенє і жде результату. Педж догадувала ся, що неспокій Льорі відносить ся до цілковитого заглубленя в ділах Джеквіна, і постановила не мішати ся. Вона не любила вдавати ся в не своє діло, а Льора не звїряла ся зі своїх огірчень перед ніким.

Льора не захотїла чаю, що принесла для неї Педж. Вона сказала, що їй не треба нічого; троха болить голова, але вона лише хоче спокійно полежати.

— Я провела весь ранок у торговельній біржі, — сказала Педж.

Льора глянула на неї і спитала скоро:

— Ти бачила Кертіса?

— Ні... то є... так, бачила раз... він приходив на ринок. О Льоро, сьогодні на біржі було страшно. Я певна, що стало ся щось дуже важне. Бою ся, що м-р Джеквін стратив багато гроша. Хтось за мною сказав се, але я не зрозумїла, що власне стало ся. Кілька місяців я старала ся виробити собі ясне понятє про торговлю пшеницею, тому, що сим займаєть ся Лендрі, але сьогодні я нічого не могла зрозуміти.

— Кертіс не говорив тобі, чи верне сьогодні вечір?

— Ні. Представ собі, я навіть не могла говорити з ним.

— Чому-ж ти не говорила з ним?

— Чого ти сердишся, Льоро, голубко? Ти не знавш, як скоро все те діяло ся... Я навіть не старала ся бачити Лендрі.

— Він був дуже зайнятий?

— Хто? Лендрі? Я...

— Ні! Кертіс...

— О, ще й як. Правду сказати, Льоро, я думаю, що ціна на пшеницю страшно... о, страшно впала. Говорять, що се дуже важно для м-р Дждвіна, а вона впала низько, низько, низько. Так мені видало ся. Чи-ж се не значить, що він стратив дуже много грошей? Лендрі показав ся в цілім тім ділі таким сталим і благородним. Я страшно була неспокійна за нього; мені хотіло ся йти на ринок і помагати йому.

Льора підняла ся троха і з рухом нетерпливости і розпуки скрикнула:

— Яке мені діло до тої пшениці... до того огидного здобування грошей. Ти говориш — Кертіс був дуже зайнятий? Дуже зайнятий?

Педж притакнула.

— Всі були заняті, — сказала вона і зважила ся додати: — Не гнівай ся, Льоро. Кождий мущина мусить віддавати ся багато ділам. Мені було зовсім байдуже, що Лендрі не міг прийти за мною.

— Ах, так... Лендрі! — буркнула Льора.

В один миг Педж спалахнула, її очи заблестіли.

— Мені здаєть ся, що твій зневажливий тон зовсім не на місці — скрикнула вона. — І ось що я скажу тобі, Льоро: коли-б тобі більше було діла до пшениці, до занять твого мужа, коли-б ти більше цікавила ся сею рботою, старала ся більше вийти в жите свого мужа і помагати йому і... і... і спочувати з ним... і... — Педж відсапнула і сама дивувала своїй сьміливости і завзяту. — Ти лише подумай — продовжала вона — він може бореть ся тепер за своє жите, там на Ля-Саль-стріті, а ти нічого не знаєш про се... що більше! — не хочеш знати. Яке тобі діло до пшениці — от що ти говориш! Ну, мені також нема жадного діла до пшениці, але се діло Лендрі, його работа; і чи се справедливо

чи несправедливо, чи гарно чи негарно, але я готова положити руку в огонь, щоб допомогти йому.

— Які діла... — почала Льюра.

Але Педж не зупиняла ся.

— І коли-б він часом лишав мене саму, то ти думаєш, що я-б сердила ся і думала лише про своє горе? Мені здаєть ся, що він має також прикрити. Коли-б мому мужови прийшло ся видержати борбу, то думаєш, що я стала би хлипати і ревити того, що він лишив мене дома? Ні, не стала-б. Я б помагала йому, і коли-б він вернув ся, я-б не оповідала йому, що я нудила ся, що почувала себе одинокою, але я заходилась би біля нього, я-б плакала над його ранами, я говорила-б йому, щоб він хоробро йшов наперед і... і... і я помагала-б йому.

З тими словами Педж у сльозах вибігла з кімнати і тріснула за собою дверима.

Перше чуте, яке заволоділо Льюрою, був гнів. Як завсїгди, її молодша сестра дозволила собі судити її, а до того ще вибрала власне сей день, аби зробити їй неприємність. Вона підвела голову. Вона певинна, а Педж, Джедвін, усі вони винуваті. Вона покинена, забута. Вона перейшла ся по кімнаті і знов кинула ся на отоманку.

Коли переходила через кімнату, їй впав в очи лист, який дістала день перед тим від м-с Креслерової з повідомленєм про день похорону її мужа, і ціла трагедія воскресла перед її очима. Вона знов стоїть у сьвітлиці в домі Креслерів, затискаючи рот руками, щоб не крикнути зі страху. Часто після сеї страшної хвилини на неї находив той страх, змішаний з горем, зі співчутєм, з гірким жалем за добрим приятелем страченим на завсїгди. Та їй грозили иньші, далеко страшнійші випадки. Все на сьвітї, навіть смерть, мусить усунути ся на зад, коли для неї почнесть ся проба любови. Що таке жите і смерть? Одна лише любов існує; нехай її муж стане банкрутом, що се значить для неї, коли любов видержить борбу і вийде з неї побідно? І тепер вола подавила в собі найменьший спогад про страшне нещастє, якого послїдну сцену бачила, і її мисли знов повернули до мужа і до себе самої. Якась істерія шарпала її нерви. День минає, а Джедвін не приїздить і не посилає до неї листу.

Нехай і так, що він дуже зайнятий, але-ж се день її уродин. Нехай він стратить мільйони! Чи-ж він не міг післати їй маленький

даруночок і кілька слів на кавальчику паперу? Але вона здержала себе. День ще не минув, може він ще пригадає собі її. Він на певно готовить їй дарунок. Він пам'ятає, що пиї за день. По їх розмові в неділю він не міг забути. До того ще він обіцяв провести вечір з нею. „Коли любиш мене, — сказала вона — ти проведеш той вечір зі мною“. При таких услів'ях Кертіс усе був вірним своєму слову.

Льора хотіла сьогодні обідати о восьмій разом з мужем. Се буде її празничний обід. Усякий шум зовнішнього світа буде виключений, навіть найменший шум біржі не повинен доходити сюди. Вона заволодіє ним, а він — так рішила вона — забуде про все на світі, крім своєї любови до неї. Вона буде незвичайно гарна — яснюща, чаруюча, одурююча. Він буде лежати у її ніг, буде цілковито належати до неї; вона не випустить його, присилує його раз на все відказати ся від борби на ринку, що так часто відривала його від неї. Вона не пустить його більше на біржу, ніколи гураган великого виру не буде святкувати побіди над силою любови...

Але день минав, вечір зближав ся, а листу від Джедвіна не було. Вона повтаряла сама собі прислухуючи ся до дзвінків:

— Він пришло лист, пришло. Я знаю, що пришло.

О четвертій годині стала одягати ся. Ніколи не одягала ся так пишно і так старанно. Покоївку відпустила майже о шестій. Лишивши ся сама оглянула себе перед великим зеркалом від ніг до голови і не могла вдержати усмішки самозадоволення. Вона наповала ся свідомістю своєї краси.

І нараз відкись із півсумерків, із тайних глибин її власного серця появил ся перший трепет сумніву. Чого вона так добиваєть ся, що так береже? Чи се любов, чи лише самолюбство? Льора відганяла від себе ту думку, але поволи думка сама виринула і стояла тепер перед нею. Чи справді ось так треба поступати, щоб привернути до себе мужа? Чи ся вистава своєї краси, пишність туалети, се показуванє себе, чи воно потрібне? Чи не була вона самолюбна від самого початку? Чи цікавила ся коли серіозно роботою мужа? „Чи се гарно чи негарно, але я готова руку в огонь вложити, щоб допомгти йому“. Чи не годить ся справді так поступати? А що, коли не йому, але їй треба вернути до нього? Колись то вона могла сказати, що любов — найвищий тріумф жєнщини, радше каїтуляція, як побіда. Чи вона справді жила відно-

відно до цього ідеалу? Тай чи вірила вона тепер в якийсь ідеал? Куди довів її той жорстокий культ самої себе?

Години минали. Льора зійшла до бібліотеки, взяла книжку і старала ся читати. Коли вибила шеста, вона сказала собі поспішно, що не може ждати його так довго. Ні, вона повинна бути терплива. Як говорила Педж, день був дуже важний для нього. Він припізнить ся, але прийде скоро. „Коли ти любиш мене, то прїїдеш“, сказала вона йому.

Але годину опісля ходила Льора по кімнаті з горючими щокамп і цупко стисненими зубами. Вона була сама, її день минув, її година минала, а він навіть не прислав листу. На хвилину прийшло їй до голови, що може йому щось трапило ся, що він у великім клопоті, що єсть причина його неприсутности, але вона вараз відігнала від себе ту думку.

— Ні, ні — шептала вона. — Він мусить приїхати, нехай би там діяло ся що хоче... Або вкінці післати лист.

І знов час минав. Під брамою не чути було стуку коліс, при входових дверех не чути було кроків. Дім був тихий і вулиця була тиха. Лиш рідко в віддали, на рогах вулиць, чути було крик хлопців, що продавали послідні числа часописей. І знов вона сама!

Коли вдарила осьма, Льора скочила на рівні ноги. Гнів нараз спалахнув у ній. Біль розгніваної жєнщини потрясав нею. Нею погорджували в хвилину її побіди, погорджували, коли вона була на вершині своєї гордості! І се не перший раз. Усі старі розчарованя, обиди і пониженя пригадувались їй тепер. Вона просила і їй відмовили, ще раз і ще раз; вона віддала все і в заміну дісталась їй зневага — їй, Льорі, красуні поміж красунями, яку любили, перед, якою поклоняли ся, яку обожали на вколїшках від самих ранніх літ!

Раптово вона стала прислухувати ся і шепнула з глубоким вітханєм: — Нарешті! Нарешті!

В передпокою почула кроки. Нарешті він приїхав!... Але як пізно! Як пізно! Ні, зразу вона буде з ним непривітна; він мусить відчувти, як глубоко вона ображена; він мусить смирно, дуже смирно просити у неї прощєня. Вона почула, що льокай іде до дверей.

— Я тут, Метю, — крикнула вона до нього. — Я в бібліотеці. Скажіть йому, щоб ішов сюди.

Вона швидко поглянула на себе в зеркало, поправила волосся, взяла книжку і сіла в глибоке крісло коло комина спиною до дверей.

Льора чула, як він увійшов, але не рушала ся, не повергала голови, поки він ішов через кімнату. Кроки зупинили ся коло неї. Льора поволи відложила книжку і оглянула ся.

— Бажаю вам ще много разів стрічати отсей день, — сказав Шельдон Корфель, подаючи їй букет темних фіялок.

Льора скочила на рівні ноги, затулила рукою лице, її очи отворили ся широко і яріли.

— Се ви? — сказала вона вкінці. — Ви?

Художник усміхнув ся і положив цвіти на столі.

— Завтра я знов від'їжджаю, — сказав він, — сим разом на все. Я вас налякав? Я прийшов попрощати ся з вами... і по-здоровити вас в дньом ваших уродин.

— Ах, ви не забули! — скрикнула вона. -- Ви не забули. Я могла знати, що ви не забудете.

Вона, значить, помилила ся! Дждвін забув. Страшне, незнане їй доси зворушене стиснуло її серце і підсувало до горла риданя. Сльови текли в очий. Давна палкість, забуті пориви заволоділи нею.

— Ви не забули, ви не забули! — скрикнула вона простягаючи до нього обі руки.

Він ухопив їх.

— Не забув! — повторив він. — Я ніколи не забував.

— Ні, ні, — сказала вона, киваючи головою. — Ви не розумієте. Я сказала не думаючи. Ви не розумієте!

— Розумію, вірте мені, що розумію — скрикнув він. — Розумію вас красше, як ви самі.

— О! в такім разі по що ви покинули мене, коли розуміли мене? — говорила Льора з плачем. — По що ви покинули мене лиш тому, що я сказала, щоб ви від'їхали? Чому ви не навчили мене полюбити вас тоді? Чому ви тоді не навчили мене розуміти саму себе? — Вона схопила ся за груди, слова виривали ся у неї серед риданя. — Ні, ні! — скрикнула вона, видаючи, що він наближаєть ся до неї. — Не руште мене! Тепер за пізно!

— Ні, не за пізно. Вислухайте мене... послухайте.

— Чому ви не були сильним чоловіком, що розуміє жіночу слабкість? Тепер ви можете лиш мучити мене.. Ах! Я вас ненавиджу! непавиджу!

— Ні, ви мене любите! — пристрасно скрикнув він, цілюючи її лице, плечі, ший. — Ви любите мене! — повторяв він. — Ви любите мене!

— О в такім разі навчіть мене любити себе — відповіла вона — навчіть мене вірити, що ви мене любите!

— Чи ж не знаєте, як я любив вас? Від першої стрічі! Моя любов була моїм життям, моєю смертю, моєю одинокою радістю, моїм одиноким стражданем. Завсїгди ви, моя дорога, рік за роком, година за годиною. А тепер я знайшов вас знов. І тепер я ніколи, ніколи не страчу вас.

— Ні, ні! Не говоріть! — просила вона. — Молю вас. Я слаба, слаба. Ще одно слово, і я забуду все.

— І я говорю се слово, і ваше серце відповідає мені проти волі, і ви забудете... забудете все нещастє свого життя...

— Я вас прошу, прошу — продовжала вона. А потім додала несподівано: — так, я вас люблю!

— Забудьте все своє нещастє — продовжав він, міцно пригортаючи її до себе. — Забудьте велику помилку, яку зробили ми обоє. Забудьте все, все, все, з висемком нашої любови.

— Не давайте мені думати! — скрикнула вона. — Не давайте мені думати... Навчіть мене забути все, кожду хвилинку, кожду годинку, яку я пережила до сього дня. О! як я згадаю коли будь — я вас убю, убю своїми власними руками! Я не знаю, що говорю... Мені здаєть ся, я всунула ся з глуздів. Так, я... здаєть ся... — Вона відсунула ся від нього і гляділа йому в лице широко витріщеними очима. — Що я сказала? Що ми робимо? По що ви тут?

— Щоб увезти вас звідси — відповів він ніжно обіймаючи її і дивлячи ся їй в очи — увезти вас далеко з собою. Щоб віддати вам своє жите і навчити вас забути все своє горе.

— І я ніколи не буду сама... ніколи навіть на хвилину?

— Ніколи навіть на хвилину!

Вона відсунула ся від нього і оглядала кімнату, немов би не бачила нічого; пальцями вона мняла і рвала коронку на своїй сукні.

— Я.. я бою ся остати ся самою. Я не повинна ніколи, ніколи до кінця життя оставати сама. А то я умру.

— І ніколи більше, ніколи більше не лишите ся самі. Сьогодні і мої вродичи, моя радість. Я віродив ся сьогодні.

Льора вхопила його руку; їй видавало ся, що вона в тумані, окружена неозначеним страхом дитинних літ. — І ви завсїгди будете любити мене, любити, любити? — шептала вона. — Шельдон, Шельдон — шептала вона, — любіть мене завсїгди, завсїгди, всею душею, всім серцем, усіми силами.

Корфель відповів із сльозами в очах :

— Нехай Бог простить тому... тому, що привело тебе до сього.

І як би в відповідь на його гадку обоє почули стук коліс на асфальті рундука і тупіт коний.

— Се ваш муж?

— Мій муж... я не знаю. Де мій муж? Я не маю мужа. Ви пригадали мені — зі страхом крикнула вона. — Ви пригадали мені... Ні, ні, ви не любите мене! Я.. я ненавиджу вас.

Він нахилив ся і бистро поцілував її.

— Я приїду завтра вечером, — сказав він. — Ви будете тоді готіві їхати зі мною?

— Чи буду тоді готова? Так, так, їхати з вами куди будь.

Він стояв і слухав. Десь тріснув хтось дверима. Він знов почув стук копит на асфальті.

— Прощай! — прошептав він. — Нехай тебе Бог благословить! Прощай до завтра!

З тими словами він вийшов.

Він знов вернув ся? Льора повернула ся на довгій канапці, на якій сиділа, коли при дверех бібліотеки почули ся важкі кроки.

Непевна рука відхилила тяжку портієру. Перед нею стояв Джедвін. Його очі запали глибоко, лице було мертвецьки бліде, руки трясли ся. Він стояв серед кімнати і глядів на неї. Потім його губи задрожали:

— Люба моя.. дорога моя..

Льора кинула ся до нього, її серце стукало, сльози котили ся по лиці.

— Кертіс, Кертіс!

Вони дійшли разом до отоманки і разом сіли на неї, держачи ся за руки, повні переляку, мов діти в темноті.

— Дорога, — шептав Джедвін хвилину. — Дорога, темно! Щось стало ся... Я не пригадую собі — він дрожачою рукою вхопив ся за голову, — я не можу собі пригадати; але темно... темно...

— Темно, — повторила вона шепотом. — Темно, темно. Щось стало ся. Так, я не повинна згадувати...

Вони не говорили більше нічого. Вони довго сиділи в просторій, розкішній кімнаті, мовчки, міцно пригорнувши ся одно до одного, захоплені невідомим страхом, що таїв ся в сумерках.

І коли отак сиділи обнявши одно одного, на вулиці підняв ся продовжний, пискливий крик, що поніс ся по місті, вдарив о звізди, розніс ся по широкім просторі ночі:

— Найновіше число! Кінець великого корнера пшениці! Банкротство Кертіса Джедвіна!

Закінченє.

Був слотливий, похмурий вечір. Весь день в озера дув холодний вітер, а о осьмій годині, коли Льора і Джедвін ввійшли до пустої бібліотеки, пустив ся грубий дощ.

Льора вела Джедвіна за руку і кроки їх дивно звучали по голій підлозі в пустій кімнаті.

— Дай мені валіску — сказала вона. — Сядь на сю паку, ось тут. Ти не змучив ся? Красше заложу капелюх. Тепер тут скрізь продуви, як повинносили меблі і зняли портієри.

— Ні, ні. Мені зовсім добре. Що, фіякер іще не приїхав?

— Ні ще. Ти певний того, що не змучив ся? — настоювала вона. — Ти знаєш, усього тиждень, як ти на ногах, а доктор сказав...

— У мене була дуже добра сестра милосердя, — відповів він, — і я почувую себе тепер ліпше, як коли будь. Ти, Льоро, на мою гадку, змучила ся. Стільки днів на ногах... і ночий, говорили мені...

Вона кивнула головою, немов перериваючи сю розмову.

— Я-б хотіла знати, — сказала Льора, сідаючи на другу меньшу паку — яке вражінє зробить на мене захід? Мені здаєть ся, Кертіс, що він мені подобаєть ся.

— Прийдець ся все починати на ново, — сказав він задумано киваючи головою. — Бою ся, що не легко буде зраау.

Вона засьміяла ся майже глушливо.

— Не легко? Тепер? — Вона взяла його руку і приложила до свого лица.

— Після всіх правил на сьвітї ти повинна тепер ненавидіти мене, — почав він. — Що я зробив для тебе? Лиш оскорбляв тебе, і вкінці допровадив до...

Але вона затулила йому уста рукою.

— Мовчи, мовчи! — скрикнула вона. — Ти дав мені найвише щастє в житю.

Потім задумано, немов сама до себе додала:

— Уступка, а не тріумф, і я побідила піддаючи ся.

— Що таке? — спитав Джедвін. — Я не чув.

— Нічого, — відповіла вона. — Сї дурниці. Чи-ж не весь сьвіт перед нами тепер? А отсей дім і житє, яке ми вели тут, се лиш інцидент у житю... і він скінчив ся.

— Як подивиш ся на ті кімнати, то здаєть ся, що скінчив ся — мрачно сказав Джедвін. — Нічого не лишило ся крім тапет... Як думаєш, що в отсих паках?

— Написано: „Книжки і портієри“.

— Я-б хотів знати, хто їх купив? Страшно досадно, що і дім, і все куплено за песї гроші... Але тепер я рад. Ми немов з корабля баяєст скинули. — Він глянув на годинник.

— Фіякер чогось не їде. Я рад, що ми відіслали пакунки, тепер у нас більше часу.

— Ах, до річи! — скрикнула Льора, отвираючи валїзку. — Я дістала довгий лист від Педж із Нью-Йорка. Хочеш знати, що вона пише? Я сама ще його не прочитала гаразд. Се перший лист по її шлюбї.

Він запалив папіроску.

— Читай, — сказав сїдаючи на паку. — Почуємо, що пише м-с Корт.

„Дорога сестро!“ — почала Льора. „От нарештї ми в Лендрї дібрали ся до Нью-Йорка. Ми страшенно помучили ся дорогою, але се правдива роскіш у такім домі, де сам ховяїн старшим кухарем, і де всі говорять по французьки. Я почуваю, що мій виговір вигладжуєть ся, а Лендрї вже навчив ся кілька фраз. Ми читаємо голосно Жорж Занда і записуємо много слів. Сььогодні вечір їдемо

на концерт, а я довідала ся, що тут читають прегарні лекції про „літературні тенденції“ чи щось таке. Лендрі дуже зацікавив ся тим. Ти не можеш собі представити, Льоро, який у нього глибокий ум; він справдішній мислитель.

„А от найбільша новина. Ми можемо не продавати свого старого дому, де ми жили, коли приїхали до Чікаго. Тітка Весс писала до мене. Вона хоче винаняти його і відняти нам увесь партер. Жде тільки на твою згоду. Вона сьвята старушка, і я знаю, що ми згодимо ся з нею як найліпше. Напиши мені про се як найскорше. Я знаю, що ти згодиш ся, а тітка Весс говорить, що дасть стільки, скільки зажадаєш.

„Три дни тому ми були у м-с Креслерової. Вже два тижні минули, як вона приїхала сюди і живе у своїй незамужній сестри в дуже гарнім домі (не так пишнім як наша палата на Північнім авеню, — ніколи в житю не забуду сього дому). Вона правдоподібно лишить ся тут раз на все. Каже, що не може знести виду Чікаго. Бідна м-с Креслерова!

Льора перервала на хвилю.

— Читай, читай, — сказав відвертаючи ся Джедвін. — Не пропускай нічого.

„Ми вернемо за три тижні, — читала далі Льора, — і Лендрі зачне свою роботу при желізниці. Він каже, що ніколи не буде займатися спекуляціями. Він раз-у-раз говорить про м-ра Джедвіна. Ти собі не можеш уявити, я ніколи не сподівала ся такої любови. Він говорить, що м-р Джедвін геній і перший фінансіст у краю: він говорить, що знає, що м-р Джедвін міг виграти, коли б усі того дня не обернули ся були проти нього. Він ніколи не перестає повтаряти, що м-р Джедвін був для нього другим батьком, що він найліпший, найвеликодушнійший чоловік на сьвіті“.

Джедвін торгнув вуса.

— Пфі! що за нісенітниця... дурний хлопчисько! — буркнув він.

— Він завсїгди поважав тебе, Кертіс, — пояснила Льора. — Навіть коли довідав ся, що я виходжу за тебе за муж. Він не ревнував, і ніколи нікому не позволив сказати про тебе лихого слова.

— Ну, добре... Що ще пише м-с Корт?

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XXXI.

„Нам приємно було довідати ся, що м-р Гретрі не збанкрутував, хоч Лендрі говорить, що 18 маклерських домів збанкрутувало в Чікаго після того, як м-р Джедвін оголосив невикплатність. Поздоровляємо вас обое, а Лендрі особливо кланяєть ся м-ру Джедвінови. Як се чудово, що м-р Джедвін міг розпочати нове діло в часі свого вигдоровлюваня. Лендрі говорить, що він ще два або три рази здобуде собі маєток і то дуже скоро.

„Прощай, дорога Льора. Твоя любяча сестра Педж Корт.

„P.S. Отвираю лист, щоб донести тобі, що ми стрітили вчора м-ра Корфеля. Він сьогодні виїжджає до Європи“.

— А, Корфель, — сказав Джедвін, коли Льора зложила і сховала лист, — се той живописець. До речі, де він подів ся?

Льора поправила гребінь у волосю.

— Від'їхав, — сказала коротко.

Почув ся туркіт фіякра. Вони встали і взяли свої клунок.

— Ого! — сказав Джедвін. — Тепер нема льокаїв, щоб нам носили наші річи і відчиняли двері. І поїдемо фіякром, а не вікторією!

— Ну, і що з того? — скрикнула Льора. — Що тепер значать для мене річи, льокаї, гроші?

Джедвін узяв ручку від дверей, але несподівано положив на підлогу свій клунок і обняв жінку. Не кажучи ані слова, вони поцілували ся.

Один період їх життя був закінчений.

Переклав Володимир Левинський.



За слідами Федьковича.

(Записки з прогулки по Буковині).

Щоб роздобути нових матеріалів до біографії Федьковича, вибрався я на Буковину д. 8 серпня 1902 р. в товаристві п. Івана Герасимовича та з синами Данком, Славком, Корнилом і Зенком. Ми заїхали до Вашківців¹⁾ до п. Герасимовича і там таки почали робити записки, бо там був директор місцевої школи п. Тимкович, котрий учителював ще за часів Федьковичевого інспекторства.

З оповідання п. Тимковича, інтелігентного і скромного чоловіка, видно подив для нашого поета. П. Тимкович від молодих літ був прихильником фонетичної правописи і тому кладе се в заслугу Федьковичеви, що старався впровадити на власну руку фонетику у всіх школах вижницького повіту²⁾.

П. Тимкович оповідає: Як Федькович³⁾ приїхав на інспекцію школи до якого села, то в вільній хвилі кликав своїх знайомих, аби з ними побалакати. Пригадую собі ось який випадок. Було се в Руськім Банилові. Він кавав закликати Якова Осташика: „Сеї був у мене цугсфірером“, і Гната Кузя, „Той був за капраля“. Коли вони прийшли, запросив нас усіх на пиво. Опісля прийшов

¹⁾ Селяни виговорюють: Васківці.

²⁾ Тепер повіт вижницький розділений від двох літ на два: вижницький і вапківський, що повстав з части сторожинецького і з части вижницького.

³⁾ Тут звертаю увагу читачів, що на Буковині всі селяни і інтелігенція, вимовляючи назву Федькович, не кладуть наголосу на передпоследнім складі, як Галичани, а на третім від кінця, отже Федькович.

до мене перенсчувати, а ті пішли до дому. Ся наша невинна забава огірчила дуже місцевого пароха, аристократа, тай він робив мені за се болючі докори.

— Як ви могли йти на пиво з простими мужиками! Таж то стид для вас, а ще більший стид для Федьковича.

Такого аристократизму не мала в собі душа Федьковича. Він визначав ся щирістю для селян. Много знаю таких випадків, де він запомагав убогих мужиків. Сердечний був чоловік. Дуже мило його спомінаю.

— Чи був Федькович на госпітації школи вашківської за ваших часів?

— Я прийшов у маю 1872 р. до Вашківців. Федькович був ще тоді інспектором. Моя праця в школі дуже сподобала ся йому і я дістав від нього писемну похвалу. Він був великий приятель школи, учителів і народу. Поки він став інспектором, була всюди по школах уживана правопись етимологічна. Він має ту велику заслугу, що перший старав ся завести в школах свого повіту уживане правописи фонетичної і при кожній нагоді припорунав учителям сю правопись.

— Одного разу, коли Федькович був на госпітації школи в Вашківцях, запросив я його до себе і хотів почастувати чаркою горівки. Він відповів: „Дякую вам, я того тепер не вживаю“. Отже бачимо, що були такі часи в житю Федьковича, коли він зовсім вдержував ся від напиків.

— А чв є в вашій школі науковий плян Федьковича?

— Нема; але в Банилові може має надучитель Стефюк¹⁾, а як ні, то Щербановський, надучитель у Лукавци коло Мігови буде мати безпечно.

На тім закінчив п. Тимкович своє оповіданє.

Відси переїхали ми до Руського Банилова. Тут ми познайомили ся з місцевим парохом, покійним уже о. Хариновичем. Ми розповіли йому про ціль нашої прогульки. Не дуже вірив тому о. Х., аж коли я йому дав обі мої брошури про Федьковича²⁾, тоді змінив свою думку. По довшій розмові з о. Х. довідали ся ми, що

¹⁾ Я довідував ся у нього, але не було.

²⁾ »Чи можна Федьковича Косованом звати« і »Спомини про Федьковича«.



ЯКІВ ОСТАШІК.

в селі є читальня і дві крамниці селянські. Ми представили о. парохви, що коли ми тут є, то варто зробити виклади в читальни. О. Х. сьому не противив ся.

— А чи має читальня залю на виклади?

— Ми візьмемо найбільшу залю шкільну¹⁾.

— Чи не треба якого дозволу? — запитав я.

— Я сам голова місцевої ради шкільної.

— В Галичині не вільно брати шкільних заль на виклади для читальників, — завважив п. Гарасимович.

— Тут не Галичина, тут ніхто не буде боронити.

Красні слова, а нам стало стидно за стан просьвіти в Галичині.

Другого дня була неділя; о. Харинович оголосив на службі божій громадянам про виклади в школі.

— А чи посядуть ся люди? — питаю.

— Посходять ся, я певний того, — каже о. Х., — бо тут нарід послушний. Але щоб їх більше було, то я всіх заберу з вечірні.

По вечірні всі люди гуртом пішли до школи. Коли ми зближали ся до шкільного будинку вийшовши з вечірні, видів я, що там аж роїть ся від людей. Велика шкільна зала не могла помістити всіх, хоч була битком наповнена. Богато людей ще стояло на подвірю, в сїнях шкільних, а навіть на вулиці та при отворених вікнах і дверех усі слухали. З інтелігенції були присутні учительки, учителі, парох і сотрудник. Я говорив про домашній промисл, ремесло і школи ремісничі, про купецтво і спілки купецькі, про посиланє дїтей до школи (наука шкільна і хосен в неї), про тверезість із становища гігієни. П. Гарасимович говорив про спілки позичкові системи Райфайзена.

По сих промовах почали селяни поволи розходити ся, а я ще приступив до одного господаря, хочачи йому дати на памятку Просьвітну книжочку „Наше лихолїте“. Я видів по його лици велике одушевленє. Він був неписьменний і не приймив книжки, а при тім запитав мене:

— Чи пан тутешні, чи з „Галіції“?

— З Галичини, — відповів я. На се він, ентузіастично настроєний, додав:

¹⁾ В Банилові є школа шестиклясова.

— У нас таких нема!

В сих його словах слідно було великий жаль. Потім я довідав ся, що той селянин не був банилівський, але в недалекого села, аза Прута, а до Банилова прийшов випадково за якимось ділом. Нотую сю приключку задля характеристики, що на Буковині за мало людей інтелігентних посв'ячує ся просвітно-економічній роботі по селах.

В Банилові наперед записував я спомини про Федьковича від Якова Осташика, у котрого ми таки і ночували дві ночі в столі. Се чоловік незвичайно гостинний.

Яків Осташик, се двірник (війт, громадський голова) в Руськім Банилові. Рослий мущина і вродливий та енергічний, років коло 62. (П. Григорій Никорович, інспектор шкільний у Вижниці, прислав мені фотографію його, яку долучаю до сеї праці). Осташик — господар добрий, тверезий і ошадний. Отсе вплив нашого поета на буковинських жовнірів, про який ще й доси багато довідуємо ся зі споминів його приятелів.

Осташик оповідає :

— Я пізнав Федьковича в Симбірках¹⁾, як наш реґемент стояв у Марош Васарґелі. Наш пан лейтман Фелькович дуже дбав, аби жовняри знали красно співати. Прийде неділя, то в неділю в полудня не пішли хлопців на спацир на місто, але котрий мав добрий голос, тих усіх збере на подвірю в касарни, тай учить співати. Як хто знав грати на скрипці, той уже грав, а вони за скрипкою співали. Учив, учив, аж поки не привчили ся добре співати. Тоді то варт було послухати співанок. Любив він дуже руський нарід.

— Чого ви, хлопці, сумні стали? -- питає раз.

Хлопці кажуть : — Небавом буде сьвятий вечір у нас дома, а ми тут бідуємо, гей межі Циганами.

— Не журіть ся, хлопці, ми тут собі справимо сьвятий вечір. Складайте-ко гроші, і так : фірер нехай дає лева, капраль 50 кр., а фрайтер 25 кр. Скоро зложили, наймив кухаря і казав прилагодити таку вечеру, як перед нашими сьвятами різдвяними. Позасідають бувало до вечері, але не самі, а в наших паном. Він як прийде на таку вечеру, то каже : „Добрий вечір, панове братя!“

¹⁾ Значить у Семигороді.

Повитає ся з кожним і тогди відпинає свою шаблю, кладе у закуток, або вішає на шараги і каже: „Пан офіцир у закутку, а ми собі братя“.

А любили хлопці нашого пана, — любили; у огонь би за ним скочили, не то що. Повечеряють, тай як стануть колядувати, — от і мине ся вечір, якби й не було.

— Чи ви тямите які співанки від нього?

— Я не був співак, то мало тямлю, але Гнат Кузь буде знати. Навчив пан лейтман наших хлопців багато всяких співанок, і сумних і веселих. От я пригадав одну:

„ Мене мамка породила тай коло потока;
Тай казала: рости сивку тоненька, висока.
А я мамки послухала, виросла тоненька:
Вісім сяжінь поясинка, та ще й коротенька.

— Коли бувало сеї співанки заспівають хлопці, то регочуть ся наші жомнери, аж касарня ходить.

— Затямив я троха ще одной. Ось так вона йде:

Наш Франц Йосиф у Відни стоїть,
Він си з нами до війни строїть.
Ану хлопці, ану враз,
Беріть гвери, патронташ,
Аж то вас споможе.

— Весело було під таким офіциром у війську служити; хоть як служба, то не було острійшого понад него, а поза службою то не було ліпшого приятеля над него. Наш пан як вивчив жовнірів співанок, тай як має йти цілий баталіон на екзацирку, на маневри або на фельдбунки, то пан збере співаків наперед, сам іде перед ними, комендерує до співу, то так і співають цілу дорогу. По екзацирці так само. Вертають до міста, то знов співають аж до касарні.

— Чи удавали ся ви з яким ділом до Федьковича вже тоді, як вступив з війська?

— Ні, але як наш пан сидів у Сторонци, а люди на долах мали правувати ся з панами за ліси і толоки, то мали гадку передати панови тоту справу, аби їх заступив в процесі. Пани бояли ся, аби народови перед не вів, тай не брав ся до нашого процесу, то зробили його шпехтором над школами аби мав иньшу

роботу. Він знав правувати ся, та всюди доступ мав. А так ми людий простих поставили до процесу, тай пішло все марно.

Більше нічого не пригадував собі Осташик.

Потім записували ми спомини від Гната Кузя. Він мешкає досить далеко від Осташика. Господарство його бідненьке. Ми прийшли до него в неділю по службі божій. Дивимо ся, сидить на приспі під хатою чоловік марний, віком старший. Ми сказали йому по буковинськи „День добрий“, бо там не знають люди казати „Слава Ісусу Христу“, тай питаємо :

— Чи памятаєте ви Федьковича?

На таке питанє глянув він на нас здивований, ніби попарений.

— Я би не памятав пана!! І вмирати буду, а ще буду згадувати.

— Розповіжте нам дещо про него!

— А шож ви хочете знати?

— Скажіть нам, як він поводив ся у війську з людьми?

— Пан за людьми був би у огонь скочив! За жовняра дбав, аби не було йому ніякої кривди ані зневаги. Капралі, фірери, крий Боже, як би який ударив жовняра; нещаслива година була би йому! То жовняри його любили як рідного батька. Як би був казав, то би з ним пішли на край сьвіта. Такого другого не було.

— А коли ви пішли до війська?

— Я був браний 59 року. Мене займили з другими до Італії, але в огни я не був, бо вже війна скінчила ся. Я ще не знав ся з паном Федьковичом ані не чув за него, але співанки його вже крутили ся між вояками. Одні других учили, і мене вчили тай казали: „Навчи си; ті співанки зложив наш крайн, пан лейтман Федькович із Сторонця!“ Я вчив ся їх. Ми пізнали ся добре з паном аж у Симбірках, як стояли ми в Кіш Васаргелі і Марош Васаргелі.

— Може би ви заспівали котру з тих співанок?

— З мене люди сьміяли би си, як би я співав: Казали би: „старий дуріс!“

— На се є рада. От може би так по тихоньки, — каже п. Гарасимович.

— Так, то най буде.

І Гнат починає співати:

У Вероні тай на брамі камянії,
там стояли три вояки молодії,
оден спер си на поруче, задумав си,
і дрібними слізюньками заплакав си.

Камрат його каже :

„Гей сій, брате, милий брате, не жури си,
Красно мило в Ниталії, подиви си“.

А він каже :

„Добре тобі, милий брате, говорити,
коли мені в чужім краю горе жити.
Горе мені в чужім краю пробувати,
прийде з жалю великого умирати“.

Другу пісню співав Гнат отсю :

„Гей у поли, у поли,
там літають соколи.
Літають, літають,
сумненько гутають,
аж мене серце болить.

Ой серденько, серденько,
чогож тобі тяженько ?
Канони грають, кулі васпівають,
най ти буде радненько !

Буде, буде радненько :
завтра рано раненько,
в шовковій траві,
в зеленій мураві
поклоню ся низенько.

Поклоню ся до пана,
свого капітана :
Капітане пане
звінчай же ти мене,
козака молодого !

Буду си ну буду...
Гину пане, гину...
Тай не плач моя мати !

Ще й третю пісню хотів заспівати, але забув її початок, лиш
кінець ще памятав :

Ой зацвила кадила
та не для твого сина.
Але цвила для твого сина
висока могила.

Сі пісні памятав Гнат 40 років, хоча весь той час не співав їх. Голос його ще міцний і звінкий, арію пісні „Гей у поли“ так добре памятав, що п. Гарасимович, яко фаховий співак, переймив голос тої пісні на ноти, навчив моїх хлопців і тепер ту пісню геть співають ученики в Станіславові. Я навів слова пісень, бо вони троха різнять ся від тексту, друкованого в повнім виданю.

— Чи добрим офіциром був Федькович?

— Пан дуже любив порядок тай рехт. Криї Боже, аби хто жоннєрови простому зробив яку кривду. Кожному був рехт. Не було понад него в цілім баталіоні. Його любив цілий регімент. Пан любив рехт і гонор, але не гордував ніким. На своїй квартирі пан тримав завше такого фуришіца, що знав на скрипку грати. Нераз йому сего потрібно було, коли хоче у своїй квартирі співати. Як зачне співати, а фуришіц йому пригравав. Нас посходить ся богато, тай слухаємо, не наслухаємо ся. Деколи як прийдуть до пана такі, що співати знають, то помагають йому.

— Як ішли ми бувало на манєбри, або на фельдібунки, то пан поскликував наперед усіх, що вмели співати. Я також добре співав. Ідуть, та цілу дорогу співають. Дуже дбав за жовнірів, аби їм все весело було.

— А чи чули ви що за него, коли він сидів у Сторонци?

— Чув; пан стояв за людьми в процесі. Горянам добре було, бо в процесі за ліси обставав за ними пан. Нам так не повело ся. Його пани бояли ся та надали за шпехтора, аби у нас не постояв за людьми.

По просьвітних викладах вибрали ся ми до Драгінди, бо третій приятель Федьковича в Банилові.

Два банилівські молоді господарі провадили нас аж до него. Були вони для нас дуже ввічливі і прихильні, бо нас пізнали в школі і тому самі осьвідчили, що нас проведуть аж до Драгінди, хотяї часу не мали і вже було пізно. Приходимо, застаємо газду, що вештає ся по обійстю. У него людно на подвірю, є сини, невістки, внуки. Василіка Драгінда — шляхтич ходачковий. Хата його на горбі, у висшім кінци села; сам він убирає ся по міщан-

ськи. Він чоловік дуже веселий і балакливий. Його оповіданє визначає ся незвичайною образовістю і живістю. Драгінда оповідав:

— Як я був у Ниталії, я не видів там пана Гординського¹⁾, але співанки його знали вояки з інших регіментів. Вони казали до мене: „Це Федькович зложив сю співанку, наш край“.

— Пан Гординський мав таку натуру, що як кому що обіцяв, то слово його не пропало; аби з під землі, то видобув.

— На великі забави, на касина з панами не ходив, лише найлюбійше йому було говорити з низшими від себе. Завидія був. Як співанка, то співанка, а як служба, то служба. Другом пана Гординського був лейтман Молдаван з Михальча під Чернівцями. Вони оба дуже добре заходили ся. Цісар полюбив коменду Молдавана і він остав у столиці бурґшандаром.

Пан Гординський дуже любував ся в тім, аби жовняри красиво співали і в касарни і на маршах і в церкві. Все до співу вибирав хлопців таких, що мали добрий голос, та при скрипках учив їх співати. Було то в Кіс-Васаргелі в Семигороді. Пан мав багато часу та все учив співу. Раз задумав він навчити хлопців гимн цісарський. Учили ся ті хлопці, що визначали ся найліпшими голосами. Коли вже вивчили ся добре, тоді Гординський витягне шаблю, махне на свої співаки, вони виходять, постають у ряд перед престолом. Тоді пан Гординський шаблею уклонить ся сьвященникови, той поблагословить співаків, а вони зачинають співати „пісню цісареві“. А співали по руськи: „Сохрани нам мощний Боже“. Коли доспівають, пан наш знов уклонить ся сьвященникови, той поблагословить, а пан дасть знак шаблею — і кождий іде по тихонько до свого ряду.

— Як ми були в церкві, у той час люди і панцтво не могли Богу молити ся, лиш на нас дивили ся. А коби то ви виділи, яка сила панства йшла на нашу службу божу! Так сподобали собі спів вояцький. На великій службі ані половини не було. Кажу вам, церква набита. А як почнуть бувало наші співаки рівними а красивими голосами співати, то в церкві хоч мак сій, а всі дивлять ся на нашого пана лейтмана. Декотрі аж на лавки повилівають, не

¹⁾ Характеристичне, що інші селяни називали Федьковича «пан», або «пан лейтман», а лише Драгінда постійно називає його пан Гординський.

можуть наслухати ся та налюбувати ся. Що то вже по цілім містї не хвалили нашого пана лейтмана, ні, ні! А йому то байдуже! Найбільше сходили ся на нашу службу божу пані та панни. Нам жовнірам весело було, бо скоро глянеш по церкві, по панцтву — а то всі, як в образ, дивлять ся на нашого пана лейтманта. Не одна панна тогді очи видивила за нашим паном Гординським. І було на кого дивити ся, така особа, як з воску, най ховають ся всі.

— Пан Гординський любив красний спів; тай для себе і для нас устроював хор. Сьвященик бувало каже: Такої паради в церкві ніколи не бувало, як тепер завів пан лейтман Гординський.

— Ви не доповіли, як жовніри в церкви виходили?

— А шож, як!? Пан лейтман стане перед війском, зробить „rückwärtsfront“¹⁾, хлопці обертають ся назад і виходять з церкви. Як уже вийдуть, тут уставить нас у два ряди тай так наші камрати маширують до касарні.

— Чи він переписував для вас свої співанки?

— Ні, його співанки були друквані по шість та по сім листів. Він роздавав ті співанки всім, хто вмів читати. Мені дав та кож, та я читати не вмів.

— Беріть, каже, може будете мали діти, будуть читати на нагадувати.

— А чи маєте ще тоту книжку?

— Так богато років! 40 літ минуло; уже дес си затратило²⁾.

— Як він забавляв ся з вояками?

— Як коли ми мали під липами забавляти ся, зараз хлопці винесли йому крісло і столме, та лавки співакам, аби посїдали. От ідуть тоді і музиканти з кождої компанії. Як почнуть співати, то серце кожного радує ся. Співають, співають, а відтак танцюють та приспівують до танцю. Він купує цигара, вино, і так бавлять ся аж до вечера. А як вечір настане, всі розходять ся. Се було

¹⁾ Той термін уже з коменди викинений, а заступлений словами: »kehrt euch«.

²⁾ Тут треба мати на думці видане Кобилянського »Slovo na slovo do redaktora Slova«, де були уміщені декотрі поезії Федьковича, і звиден також окремою відбиткою друквані були в Чернівцях 1861 р.

на гофу коло касарні. Столика йому треба було, аби поставив книжку. Як співаки вже посходять ся під липами, та позасідають на лавках, а пан тоді каже: „Хлонці, ану співайте мені це!“ Він си дивить у книжку, ци не помиляють. Таке було що неділі. То було у Кіс Васаргелі року 1862.

— Як бувало йдемо на зицирку, зицирують нас пан лейтман Гординський, а так на розум розказують кождому, що і найдурнійший буде знати зицирку. Добре вчили, дай їм Боже здоровє! Нераз по зицирці, по бефели, а пан лейтман уже кажуть:

— Прийдіть крайни до мене, будемо шос співати, забавляти ся.

Ми приїдемо, застукаємо в двері, він крикне: „herein!“ Ми приходимо до покою, салітируємо:

— День добрий, пане лейтант! А він:

-- Дай Боже здоровє. Що робите, крайни?

-- Добре нам, — відповідаємо, — що пан роблють?

— Здоров, Богу дякувати.

Тогди посідаємо і він сідав коло стола серед станції. Пан читає нам книжку, каже принести бриндзі в деревляних мисочках та частує нас.

— Пан Гординський мав уже тогди для себе мундур гуцульський. Нераз, бувало, скине в себе свій мундур офіцирський, убере ся по гуцульськи тай каже:

— Най крайни видять, як мені пасує гуцульський мундур.

Мав капелюх чорний, з огольоном, широкий з павами, сердачок чорний з китицями, сподні (гачі) черлені, постільці з волоками і черлені онучі, черес широкий; а як си убере, возьме топорець у руки, ходить собі по станції тай каже:

— Краяви, а ци пасує це мені?

Ми кажемо: „Пасує!“ Таки пасувало йому. Сидимо нераз і дві годні, а як маємо ерлямес¹⁾, то сидимо й далі, до десятої часом, а як не маємо, то до цаїстраху. Як нема ерлямесу, то пан Гординський каже:

— Краяви, йдіть, абисте до штрофу не прийшли, аби вас не карали. А другий раз просіть ерлямес, абисте мали більше часу забавити си.

¹⁾ Значить: Erlaubnis.

— Які пісні співали жовніри?

— То пес, то тот співає співанки, які в дому знає. А як котра співанка панови вподобала си, то пан бере гітару і пригравляє. Найбільше співали ми такі пісні, що він сам повигадував. Він самий учив нас ті співанки співати.

— Як неділя прийде, а вже по бефели, то не йде пан Гординський з офіцерами на spacer. „Що там, каже, буду гроші з ними тратити, я ліпше тут з вами лишу ся“. Позасідаємо під липами, що росли на наших подвір'ю, співаємо, співаємо аж до несхочу, аж люди дивують ся. Пан був тоді в 17 компанії.

— Чи виділи ви його потому?

— Раз видів у Вижниці. Він був у цивільнім стані. Я здибав ся, признав ся до него, а він нагадав.

— А пан тепер дома? — кажу.

— Я, синку, шпектором над професорами. А здибав ся, дай тобі Боже здоров'я! Ходи на скляночку вина. — Випили, і він собі пішов, бо кавав: „Я їду до Чернівців“. Більше я його не бачив.

— А чи не знаєте людей таких, що під ним служили в війську?

— У Вилавчу є оден, Олександр Парфанович, що був таки в 17 компанії, і Колотило Дьордій. У Милієві живе Янко Швейка, він браний роком борше від мене, т. є. 1858.

На тім скінчив Драгінда своє оповіданє. Ми допитували ся за згаданими особами пізнійше, але не могли відшукати. Швейка був тоді у Вижниці.

Се оповіданє Драгінди дуже сподобало ся тим двом газдам банилівським, що нас провадили. Вони дуже раді були, що з нами йшли до Василіки.

Розвідавши ся в Банилові про Федьковича, вибрали ся ми в дальшу подорож горі селами, що лежать здовж понад Черемошем. Прямуючи з Банилова до Вижниці, вступили ми по дорозі до Милієва до тамошного надучителя п. Василя Завадюка, котрого питали за плян науковий і за Швейку, але ні сего, ні того не було. П. Завадюк поїхав з нами до Іспаса до п. Маковевича, свого тестя, учителя на пенсії. Ми розповіли п. М. ціль нашої подорожі, а потім я питаю:

— Чи є у вас плян науковий Федьковича?

— Нема! Взяв від мене Андрієвич Василь. Він тепер є у Василеві в кіцманецькім повіті.

— Як Федькович госпітував школи?

— Приїдив на інспекцію як Гуцул, обстрижений, в окулярах. Коли війшов у будинок шкільний, то в сїнях поставив капелюх на свій топорець, а тоді входив до класи.

— Який з него був інспектор?

— Він був щиро зичливий і для дітей шкільних і для вчителів, то ніхто на него не скаржив ся. Був чесний. Доказом його чесного характеру було те, що він не приймав ні від кого доносів, отже й не робив з них ніякого ужитку. Також підношу се, що Федькович не був секантом. Жадного вчителя не секував. Ми були би чули один від другого, бо сходили ся на конференціях.

— Якже відбував він конференції?

— Циркуляром скликав учителів до Вижницї, сам сїв собі яко председатель в гуцульськїм убраню, дарма, що урядова особа. Коли було по всїй урядовїй частї, він тоді запросив нас усїх на вино. Погостив вином, потому ми розїйшли ся, а він забирав ся до своєї праці.

— Чи шукав він своїх знайомих, як приїхав на село?

— Деколи бувало, що приїде на госпітацію і трафить в сам ярмарок. Він тоді йде подивити ся на ярмарок, чи не подибле кого знайомого. Тут зїйшли ся люди з усїх сторїн, а між ними багато знайомих з часів військових. Він і з тим привитаєть ся, і з тим, і сей і той тїшить ся, що з ним побачив ся, а він усїх запрошує на скляночку вина. То піде до реставрації, складуть стіл такий довгий, як на весїлю, а він радїє, а він тїшить ся, бо і сей добрий, і той добрий, і сей приятель і той приятель. Так погостить своїх друзів, тай тоді йде на інспекцію школи. Поїїм не було нічого слїдно. Нераз мож було лиш догадати ся, що він більше випив, бо був більше говірливий.

— Чи знаний вам який факт прихильности його до народу?

— Так; зараз розповім.

Се діяло ся за часів інспекторства Федьковича. Один газда в Іспасї отемнів на очи, але його сина про те взяли до війська, навіть реклямація не помогла. Менї жаль було бідного мужика і я хотїв йому помогти в його бідї. Говорив отже в тїй справї зі знайомим, тодішнім старостою черновецьким Цукером, а він казав менї прийти з тим парубком до Чернівців, де буде суперарбітраційна комісія під його проводом і він буде старати ся помогти нещасному. Однак треба було перед тим постарати ся о посвід-

чене від вижницького старости. Я пішов по посвідчене до староства. По дорозі здибає мене інспектор Федькович. Я йому, як йому зверхникови, ту справу розповів, аби знав, де і в якій справі відїжджаю, та що через пару днів не буде науки (тоді не було залізницї). Федькович каже: „Добре робите, йдїть до старости і берїть посвідчене, а я на вас тут зачекаю, бо хочу знати, чи добре поорудуєте, а як нї, то я сам піду за сим дїлом“. Пішов я до старости. Він не хотїв вірити, щоб я безінтересовно за чїмись справами так побивав ся, і не мав охоти видати посвідчене. Але кінець кінцем удало ся менї переконати його і він видав те посвідчене. Коли я вийшов, питає мене інспектор Федькович:

— А що? Як гостили?

— Нічого, — кажу, — староста зразу не хотїв дати посвідчене — тай розповідаю, як було. На те інспектор Федькович:

— Ви не дивїть ся на старосту! Їдьте до Чернівців, тай робїть так, аби було добре. І памятайте, що бідному народови треба все помагати, де і скілько зможете. Се знайте від мене, вашого інспектора.

Так сказав, і ми розїшли ся. А того бідного хлопця увільнили з війська.

Вийшовши від п. Маковєвича ми познайомили ся з п. Синюком, надчителем, у котрого домі перевели пару годин дуже приємно¹⁾. П. Синюк подав менї до переписання урядовї записки і малу кореспонденцію Федьковича з зарядом школи. Ось вона:

В давнїм протоколї шкільної діяльности два рази занотовано: Gesehen bei der periodischen Inspizierung am 30 Jänner

¹⁾ В Іспасї лучила ся тоді цікава пригода: Заки прийшли ми до п. Синюка, розказувано нам історію того дня, що ось у саме полудне обїкрали церкву тамошну невисліджені злодії, то є старші брати в порозуміню з війтом. Нема що казати, дуже займаюча історія, що свідчить про високу моральність старшини церковної і громадської.

Коли ми опїсля сидїли у п. Синюка, приходить двірник до него і питає: „Що то за пани до вас приїхали?“ — »На що вам знати?“ відповідає п. Синюк, а двірник додає: »Бо у селї хтось церкву обїкрав, а тут до вас приїхали якісь пани“. П. С. на се відповів, що сї пани нинї виїхали з Банилової, гзда банилівський їх привіз і він може його запитати ся. Вони були два дни в Банилові. Після такого виясненя пішов собі геть напасний злодій, але наперед розпитав Банилівця, чи се правда, що п. Синюк говорив.

1871. Fedkowicz B. S. Insp. Так само написано з датою am 7 Juni 1872.

Nr. 10.

An die Schulleitung in Ispas. Am 7 Juni 1872, vormittag 9 Uhr, werde ich die periodische Inspizirung der dortigen Schule vornehmen.

Zu meiner Weiterreise nach Russisch Banilla an demselben Tage um 2 Uhr wolle ein Vorspann gegen Bezahlung bestellt werden. Wiznitz am 3 Juni 1872. Der kk. Bezirksschulinspektor Fedkowicz.

Між актами шкільними тамже є також слідуєче письмо в німецькій мові, яке в перекладі звучить :

„Роспорядженєм ради шкільної краюї в дня 9 жовтня 1872 ч. 1361 увільнений зі служби інспектор шкільний Гординський Федькович“.

З Іспаса переїхали ми до Вижиці. Тут познайомився я з інспектором шкільним п. Григорієм Никоровичем, котрому розповів ціль нашої подорожі. Пан Н. дав нам на дорогу дуже цінні уваги дотично осіб, у котрих можна довідувати ся про Федьковича, за що ми були дуже вдячні, бо тими відомостями покористували ся. Як п. Волянський, так і п. інспектор поручили нам передовсім о. Григорія Кантемира, пароха в Ростоках буковинських, який буде міг подати нам найліпші відомости.

Серед дуже оживленої розмови на тему нашої прогульки звернув я бесіду ось на що :

— Чи уживає школа сторонецька огорода, що подарував їй Федькович?

— Я про той огород не знаю нічого. Як що довідасте ся в Сторонци, то прошу мене повідомити.

— А чи можна би переглянути акти в інспектораті шкільнім з часів урядованя Федьковича? Та чи можна би взяти для Наук. Товариства ім. Шевченка його плян науковий, коли він там є?

— Всі акти з його часів стоять звязані окремо. Я тепер не маю часу їх переглядати. А вкінці п'яких актів не можу видати.

Минуло від нашої розмови близько рік, а п. Н. при вільній хвилі переглянув ті акти, знайшов багато цінного матеріялу дотично Федьковичевого інспекторства, а також його плян науковий і передав усе те Історичному товариству в Чернівцях, за дово-

лом властий шкільних. Я мав гадку переписати його для Н тов. ім. Ш., та мені вже не треба було того, бо я в часі прогульки одержав його, як про се буде ще згадка далі.

Завдяки заходам і щирим трудам п. Никоровича одержали ми випис метрик Федьковичів: 1) метрику шлюбу батька Федьковичевого, 2) метрику уродин Йосифа, 3) метрику уродин молодшого брата його Панкратія і 4) тогож метрику смерті.

Що батько Федьковича брав шлюб у Вижици в лат. костелі, на се найліпший доказ метрика шлюбу у вижицькій латинській парафії. Ось точний випис: *Testimonium copulationis In libris metricalibus copulatorum Tom. II. pag. 55. Anno Domini 1830. 23 Novembri. Numerus Domus 12. Sponsus: Adalbertus v. Fedkowitz Hordynski dispositor in Putilla filius Michaelis et Catharinae Nobilium Hordynski. Religio rom. cath. Aetas 21. Coelebs. — Sponsa: Anna filia Michaelis Hanicki parochi ritus graeci non uniti et Eudoxiae uxoris ejus vidua p. f. Nicolai Daszkiewicz parochi rit. gr. non uniti in Putilla Nrus. d. 31. Religio graeco non uniti. Aetas 25¹⁾, vidua. Testes et conditio: Michael Kurmanski substitutus commissarius accisae in Wiżnica. Paulus Jałynski privatus professor in Rostoki.*

Під сподом дописка: *Pruducta licentia ex parte utraque a respectivis Dominiis tam testimonio Bannunorum a sponsa, ac dato consensu Patris minnorenis sponsi, cujus facultas inter acta reperitur. — Benedixerat Matrimonium et copulavit eos Emericus Zboray administrator rit. lat. in Wiżnica.*

Метрика уродження Йосифа:

Testimonium ortus et baptismi. In libro metrices baptismarium tomo II. pag. 166. Nr. ser. 2. Anno Domini 1834. die 8. Augustus natus sub Nro domus 348, et die 17. Novembris ab reverendo domino Emerico Zboray capellano rit. lat. baptisatus est in Wiżnica Josephus Dominicus (binom.). Numerus domus 348 Stor. Putilla. Religio romano catholica. Sexus masculini. Thorus legitimi. Parentes et conditio: Adalbertus v. Fedkowitz Hordynski, dispositor Domini Michaelis Ro-

¹⁾ Тут роки життя Дашкевичової применшені. З метрики уродження подиктував мені о. Козак, гр. к. парох стороненький дату уродження її, то є 1800, тож вона мала при другім замужю 30 літ життя, не 25, отже була від свого другого чоловіка старша 9 роками.

maszkan in Putilla. — Anna filia Michaelis Hanicki Decani ritus graeci non uniti Russ-Kimpolungensis (Dolhopole) et parochi in Dichtenitz Eudoxiae que Owad uxoris ejus. — Patrini et conditio Vincentius Makowiecki oeconomus in Putilla. Antonina Rzepecka uxor oeconomi in Piotrów. Vincentius Rudkowski mandatarius in Putilla¹⁾. Thecla Przybyłowska coelebs filia oeconomi quondam in Żabie. — Obstetrix Anna Bigene. (До сего послідного назвиска увага п. Г. Н.: „Значить Відений, бо лише такі назвиска є в Путилові“).

Метрика уродин молодшого брата Федьковичевого Панкратія ось така: Testimonium ortus et baptismi. In libro metrices baptisatorum tomo II. pag. 166. Nr. ser. 5. Anno Domini 1836 die 3 aprilis natus sub Nro domus 348, et die 27. aprilis ab reverendo Domino Emerico Zboray capellano rit. lat. in Wyznica baptisatus est: Nomen baptisati Pancratius Isidorus Lubinus (trinom.). Numerus domus Storonetz-Putilla 34⁸. Religio romano catholica. Sexus masculini. Thorus legitimi. Parentes et conditio: Adalbertus v. Fedkowicz Hordynski mandatarius in Dolhopole. Anna... (решта як в метриці Йосифа). Patrini et conditio: Reverendus Stephanus Husiatynski, administrator rit. graec. non uniti in Putilla. Joanna Nepomucensis Rudkowska uxor mandatarii ibidem. Obstetrix Helena Sorokan.

Хрещенє обох синів Адальберта відбуло ся після твердження теперішного лат. пароха Клеменса Еяцінгера на певно в Путилові, бож трудно припустити, аби дитину возили аж до Вижиці.

Сей молодший брат Йосифа помер по двох місяцях житя, ось його метрика смерти: In libro mortuorum Tom II. pag. 81. in parochia Wyznica sequentia inveniuntur: Pancratius Isidorus filius Adalberti v. Fedkowicz Hordynski mandatarii in Dolhopol et Annae Hanicka. Numerus positionis 2. Storonetz-Putilla Mensis et dies mortis 28. mai 1836. Sepulturae 30. mai 1836. Numerus domus 348. Religio romano catholica. Sexus masculini. Dies vitae: 2 mensium. Morbus et qualitas mortis: disenteria. Sepelivit Reverendus Stephanus Husiatynski.

¹⁾ Сей пізнійше став мандатором у Вижиці, купував за безцін у Гуцулів їх ліси і полонини. Те саме робив його син, нотар у Вижиці, та таким чином став мільономим багатирем!

Сі метрики, то важний документ против твердження дра Колесси, що „одною з путаниць є метрика“ Федьковича. Якаж тут путаниця?

В Вижици відвідав я давного мого ученика зі Львова, а теперішнього купця п. Михайла Москву. Учився він купецтва в Народній Торговлі і на ньому сповняє ся ціль того товариства, котрою є: образувати молодих Русинів у купецьких ділах, аби пізніше закладали самостійні склепи.

З Вижици виїхали ми до Ростік; дорогу вступила гора Німчиць. Перший раз вазнали ми, як їде ся через Німчиць. Гора Німчиць дуже непривітна і неприступна, а дорога по ній в долини вижицької в долину села Підзахарпча і Ростік дуже примітивна, погана і стрімка. Тою горою замкнена від світа вся Путилівщина.

Приходимо до бл. п. о. Григорія Кантемира. Високий ростом, старий сьвященик з сивою бородою, майже 80-літний, вдовець, обличчє симпатичне, поважне. Ми сказали про ціль нашої подорожи. Зараз першого дня почав розповідати про Федьковича, а його оповіданє ясне, просторе та гарне, бо се розповідає близький свояк поета, чоловік високо освічений, а що найважнійше, обдарований незвичайною памятю. Від него записали ми найбільше не лише про Федьковича, але також про Коблицю. Лиш не хотів, аби ми записувати його оповіданя про черновецькі революційні події 1848 року, в котрих брав він сам визначну участь. Коли прийшла відомість до Чернівців про реакційні забаганки шляхти і про облогу Відня, тоді він за складкові гроші¹⁾ провадив через Львів на оборону Відня відділ охотників, зложений з 300 людей; однак уже в Винниках довідав ся про збомбардованє і здобутє Відня.

В хвилях вільних від оповідааня забавляв нас панотець Григорій своїми дотепами і анекдотами, яких знав незміренну силу. Вечерами уряджувано концерти, бо були тут три співаки: перший п. Гарасимович, другий секретар о. Григорія п. Адам Косташик, а третій жандарм з тутешної станиці, п. Купчанко. При

¹⁾ До тої складки причинив ся, після слів о. Григорія, також митрополит черновецький квотою 1.000 злр.

звучним терпеті плила одна українська пісня за другою, а о. Григорій дуже любував ся ними.

Оповіданє бл. п. о. Григорія про Федьковича ось яке :

Федькович був мій первий брат. Його мама, а моя мама були собі рідні. Його мама віддала ся за Дашкевича, котрий був у Сторонци-Путилові. Жила з тим сьвящеником кільканацять років. Звала ся Анна, була вродлива, добра газдиня, тільки науки шкільної не посідала, бо тоді найбливша народна школа була в Вашківцях. Ані в Сторонци, ані у Вижниці не було діякої школи. В Сторонци настала школа, як мандаторство знесли р. 1849. Адальберт Гординський був за писаря у мандатора в Сторонци. Мандатором був Рутковський, батько бувшого нотаря в Вижниці. Гординський зробив іспит, що називав ся Mandatar- und Polizei Prüfung. Як завакувала посада мандатора в Сторонци, то він її дістав у дідича Джурджована, що сидів у Вижниці. Адальберт був зайшлий в Галичини. Тут він не ходив у польськїм убраню, ані не грав ролі Поляка. Хоч конституція вже була надана, не міг він показати ся за польського патріота; тоді міг ролю польську грати студент або дідич.

— Чому він оженив ся з Дашкивичевою?

— Оженив ся з нею, бо вона мала масток, а Полячок не мав нічого.

— Чи то правда, що Адальберт Гординський побивав своїх пасербів?

— Він був інтелігентний чоловік, то була горда особа, будь із ким не говорив, не то аби запускав ся з дітьми. Тоді діти сиділи більше в офіцивах. Я ніколи не чув, щоб Адальберт побивав ті діти, тай мати ніколи не скаржила ся передо мною на те.

— Чому родителі Федьковича зле жили?

— Вона була заздрісна о него і ззатого мали сварку. Для приміру наведу таку пригоду: Панський двір був один тут у Ростоках, а другий у Довгополи. Сюди приходив Адальберт полагдживати усякі справи мандаторські. Раз вона перебрала ся за Гупулку і прийшла сюди (до Ростік) підзирати його, що він тут робить. Зазирала вона, зазирала, а він її пізнав; злий був за то, що його підглядає, та вислав пушкарів, аби їй дали доброго нерцю: „Що за нужда ходить! Ідїть, дайте їй!“ Дали їй кілька кольбів; вона втїкла і не признала ся, що вона мандаторка.

— Яквй був стрій матери Федьковича?

— Вона вбирала ся так, як тоді всі панії, що тільки капедюхів не носили. Селами навіть обивательки не вбирали капедюхів.

— Чому він покинув жінку і коли, і які були відносини між ними?

— Коло 1846 р. покинув Адальберт мандаторство, пішов до Чернівців і дістав посаду при табулі, званій „städtische Grundbuchführung“. Він мав посаду в Чернівцях, а до Сторонця приходив¹⁾, бо там мешкала його жінка. Раз наймили вони більшу хату і мешкали разом, але її все тягло в гори; там мала велике господарство, котре їй приносило значні доходи, а що господарство без догляду упадає, то вона вертала знов, бо мусіла вертати; там були не лише кури, качки, гуси, але були коні, воли, корови, плуги і вози. Тож вона мусіла їхати пильнувати свого господарства.

— То вони не жили в сепарації?

— Жінка приїздила нераз до Гординського до Чернівців. Сиділа тиждень, місяць, тай знов їхала до дому. Отже того ніколи не було, щоб він її зовсім покинув.

— Чи приїздив Федькович до Сторонця до матери, бувши учеником?

— Коли він ходив до школи в Чернівцях, то як прийшли свята або вакації, то приїздила його мама до свого чоловіка і брала сина до себе в гори. Завважати треба, що се було перед роком 1849.

— Що тоді було, як військо прийшло до Сторонця?

— Капітан Бенделя заквартирував ся в домі Гординської, жовніри були розквартировані по людех. Федькович був тоді дуже пристойний, гарний хлопець.

— Чому Федькович пішов у Молдавію?

— Звичай був, що хлопці втікали на Молдаву.

— Яким способом дістав ся Федькович до війська?

— Адальберт Гординський просив мене, щоб я намовив Юрія, що найліпше буде, як він піде до війська, а за те тато купить йому кадецтво. Так я його на те наклонив, а він пристав.

¹⁾ »Приходив«, значить у Путілівщині також приїздив. Пішов конем, значить поїхав верхи

То подали до відомости старому і се склонило його, що казав його асентерувати в 18 році життя. Тато купив йому кадецтво; 120 зл. коштувало. Я тоді був на другім році теології. Юрій скінчив школу реальну, яка тоді була в Чернівцях, „Unter-Real-schule“. Його тато дав до реальних шкіл, мав гадку далі давати до Львова або до Відня до висших реальних і певне був би дав на техніку, бо мав звідки посилати.

— Як Юрій поводив ся в війську?

— Як він поводив ся в війську, не знаю, а лиш знаю, що дуже виобразував ся там. Коли був офіцером, то був такий, як панна: пити не пив, курити не курив, ані в карти не грав, а стидливий був як дівчина. Кілька студентів приходило до него, як Кобилянський, інших не памятаю; образовані люди були. Я знав се, бо він мешкав у мого тестя при вулиці „Kuřumare Strasse“. Коли не хотів уже більше служити в війську, то дістав 300 злр. пенсії.

— Чи займав ся він політикою?

— Так. Хотів, аби його вибрали послом. Раз були вибори¹⁾. Не знаю куди, чи до сойму, чи до ради державної. Фошка був уже послом. А Гуцули хотіли вибрати лише мужика, бо „Німець нас продасть“ казали. Може таку версію пускав між них Фошка, аби тим певніше забезпечити собі вибір. Федьковичеві не довіряли, бо носив „лянки“. Прийшло до вибору, староста Губріх (брат того, у якого поет учив діти) і Федькович також кандидував. Його вибрали до комісії, мене і кількох мужиків. Фошка передше агітував за вибором його на двірника, а тепер злий був на него, що він кандидує. Так оба кандидували. Фошка (селянин) мав за собою голоси. Я тоді розпочав промову: „Панове газди! Фошка багато для вас зробив, пани мають уступити, але не треба забувати і на „поляниці“²⁾. Я міркую, що Федор Кушнір з Підзахаря буде найліпший“. Моєї ради селяни послухали і його вибрали послом. Юрій тоді встав і промовив:

— Федоре Кушніру! диви ся, аби ти не носив брехві в торбі від села до села, як Фошка носив. Будь чесний і ретельний заступник наших громадів.

¹⁾ Се оповіданє іде про виборчу коміку. А треба додати, що о. Григорій з приємністю оповідав всякі комічні сцени.

²⁾ Значить мешканці з долів, рівнин, поля.

На се відповів Фошка :

— Юрію! Загнав я тобі відь рибу в сак, а ти мені гей не дуже. Я твій ліс не перерубав, а ти мій ні. Дий, дий, порахуємо ми си на переді.

Його наміром було, аби його вибрали громади послом до сойму і до ради державної, але мужик образованому чоловікови мало довіряв, як і тепер, то не міг він свої цілі досягнути.

— Задля чого консисторія черновецька відкинула буквар Федьковича?

— Причиною того був аристократизм крилошан. Вони казали: буквар написав якийсь Федькович, що заледво був офіциром. Коли би то був написав який совітник консисторський, то зараз були би апробували.

— Чи Федькович усе ходив у сардаці?

— Коли був інспектором шкільним, каже йому раз по доброму староста Цукер:

— Чи ви не послушали би мене і може би ви до засідання не приходили в тім строю?

Федькович відповів:

— Як хочете, то я зовсім не прийду на засідане. Як я раджу що народови, то наряд мені не вірив би, коли би я не був у народній одежі. Жию між народом, люблю той наряд і одежі народної не покину! Великий народолюбець був.

— Чи мужики в горах бояли ся мандаторів?

— Мужик як ішов попри хату мандатора, то з пів кільометра перед нею шапку здоймав. Доходи мали мандатори і мандаторки. Від кожної хати люди давала їй повісма, жінки за дармо пряли, а арештантки у повіті полотно білили. Коли Юрій вернувши з війська хотів іти пішки на храм на Спаса до Сергіїв, а мама його питає: „Чи ви гадаєте іти до Сергіїв на храм?“ — „Гадаю іти“. А вона: „Та піша?“ Він відповів: „Мамо, мамо! Коли ви гадаєте мандаторство на клинок повісити?“ Їй так жаль було за мандаторством, що пані велика була. Пішла до стодоли і там два дни плакала, нічого не їла. За тим мандаторством варто було і рік плакати!

— Коли він хотів женити ся з Павліною?

— Як був інспектором, хотів женити ся з Павліною Волянською, але зразу Павліна не хотіла йти за муж за него, а коли пізніше надумала ся, то вже Юрій не хотів.

— Який з него був інспектор?

— Юрій був здатний чоловік у шкільних річах, добрий інспектор.

— Чи його хрестив о. Юрій Кантемир?

— То не правда.

— Чи Федькович був подібний до батька?

— Зовсім похожий з лиця і постави на свого батька, і голос мав зовсім такий.

— Як старому поводило ся в Чернівцях?

— Адальберт Гордишський на старість пішов на пенсію. Купив собі два доми в Чернівцях на Blumengasse, і в пенсії жив також довший час, а потому на старість отемнів. Юрій просив мою жену і маму Василя Волянського, щоб його погодили. Він був при батьку, аж як Адальберт дуже ослаб, закликав потаря (також Поляк був) і записав йому весь свій маєток.

— Прошу розповісти про сервітутову комісію.

— Перед р. 1848, як відомо, була панщина. Люди робили на поли дідичам безплатно і на своїм вікті. Припис був, що кождий гавда мав дідичеві робити 12 день на рік. Дідичі зробили собі поволеньки з тих 12 днів 200 днів і 300 і поверх 300. Тому були все скарги від мужиків, що дідичі їх панщиною утискають. Се було в поли¹⁾. В горах же пани не мали ґрунтів, то селяни замість роботизни платили грішми дань. Платили від 4 зр. до 15 зр. після маєтку. За те пани присвоїли собі толоки і ліси, позволяли мужикам у лісах пасти, також позволяли їм дерево брати з ліса для заклажі на будинки і на опал: усе то лиш для власної потреби. За те уживанє пасовиска і ліса платили мужики панам рокове: біднійша кляса одну, середна дві, а богатша три вівці. Щоби забезпечити собі доходи, установили пани всюди ферштерів і побережників, і лише тим Гуцулам не боронили йти в ліс рубати дрова на свсю власну потребу, на заклажу, на будівлю і на опал, що давали вівці титулом чиншу. А котрий не давав, того не пускали в ліс. Хоч котрий виказав ся квітом від пана, то мусів ще ферштерови дати ягнятко, а побережникови прийнаймні сороківця. А котрий не хотів оплатити ся всім, то прийшли побережники до його хати, розбили йому піч і ще на попелі

¹⁾ Значить на долах.

поклали печатку із свого писаного топірця. Потому ходили на ревізію дивити ся, чи печатка стоїть. Як котрий нарушив печатку, поклав вогонь, такого уважали за лісового влодія, брали його до мандатора і мусів кару заплатити грішми і ще сидів у гарешті. Сям способом силували пани, що кождий мужик мусів годити ся з паном і давати пану то, що пан хотів. Як у зимі студїнь, або треба їсти зварити, а не було де, чи се не присилувало його до угоди?

По знесеню панщини остало ще з кілька рік, що мужики мусїли дідичам давати вівці за уживанє толок і ліса. З причини, що сей акт належав до підданства, до панщини, то правительство було приневолене і сї данини знести, тому установило сервітутову комісію, котра мала розслїдити, кілька доходу мали дідичі від селян за уживанє ліса і толок. В той час не було торгу деревом. Правительство завїзвало громади в горах, аби вибрали до сеї комісії чотирох своїх пленіпотентів, що мали давати сервітутовій комісії питання і відповіді. Громади путилівського округу вибрали своїми пленіпотентами Григорія Кантемира, пароха з Дихтенця, Юрія Фельковича, господаря з Путилова, Якова Рубаного, також господаря путилівського, і Власія Фошку, господаря сергіївського. Дідичі вибрали своїми повновласниками: Ігнатія Гушкевича з Лукавця, Чишачковського, бувшого обершїца з Шипота, і Песля (Poesl), бувшого управителя барона Гуденуса, котрий в остатніх часах купив був добра від Михайла Ромашкана з Іспаса.

Як та комісія уконституувала ся, тоді згадані заступники громад зробили собі нараду, яким способом могли-б видобути від панів ліси і толоки для всіх селян, яким без того не було як жити. Кантемир і Фелькович радили запроєкувати панським пленіпотентам відшкодованє за ті вівці, а хоч би і за поверхницю, — тільки, аби вони відступили селянам ліси і толоки, аби то була власність мужицька, а цілий край має панам сплатити. Пленіпотенти панські пристали на се по довгих короводах.

Тимчасом прийшло письмо від міністерства, щоб сервітутова комісія оцінила, що була варта вівця від р. 1830—1840. Комісаром наданим від правительства до комісії сервітутової був Штокера. Комісія мала багато роботи з вичисленєм панських доходів у всіх селах Путилівщини. Так комісія ухвалила індемнізацію панам, якби від них купила для Гуцулів ліси і полонини. Тим способом дідичі дістали індемнізації: Ромашкан 150.000 зр., Айвас

140 000, Джурджован 130.000, то значить дістали так, якби були свої добра продали иншим. Пани не були скривджені, а Гуцули уважали се за щастє, що в своє посіданє одержали ліси і полонини.

Всі пертрактації угодові з пленіпотентами дідичів вели лише оба інтелігентні заступники народу Каптемир і Федькович, бо з пленіпотентами селянами не можна було до ніякого кінця дійти, бо вони заєдно говорили: „По що край має платити дідичам гроші за викупно лісів і толок, коли то всьо було наше з діда-прадіда? Пани тут не мають нічого, всьо люди тримали“.

За часів панщини котрий мужик добре заходив ся з паном, у своїм часі платив дань, то сидів на своїм ґрунті, але як не хотів платити, то пан мав право викинути його з хати і дати там иньшого.

Пленіпотенти гуцульські зробили для селян так много, що ніде в цілій Австрії селяни того не осягнули, що тут Гуцули. От приміром погляньте за Черемош на галицький бік: там низші збочі гір — село гуцульське, висші камеральщина або власність панська. По сей бік Черемоша в цілій Путилівщині всі ліси і толоки і в низших горах і в висших, то все власність гуцульська.

Таким чином повновлазники народу ущасливили Гуцулів і їх потомків, а що нарід навіть не подякував їм за се, то не диво. Вони були в той час темні і невчені.

Громадяни, що дістали толоки і ліси, розпаювали все те між себе і тому тут громади нічого не мають, бо громаді нічого не лишили. Котрий Гуцул продав ліс Жидам, той нічого не має, а котрий не протратив, той має.

Були такі мужики, що по таким кориснім полагодженю справи оказували своє незадоволенє і так говорили: „Що пани нам подарували? То що було наше з дідів прадідів! Така тото сервітутова комісія!“

— Прощу ще з ласки своєї подати мені інформацію дотично иньшого питання, котре не має ніякої звязи ані з Федьковичем, ані з сервітутовою комісією, а власне, де була давно найблизша почта в Путилівщині?

— Давно почта була лише в Чернівцях, близше не було. В Галичині була почта в Кутах. То мій батько як посилав гроші для мене з Дихтенця, то треба було до Кутів посилати і дати

почмайстрови „око“ масла, аби приймив гроші; називав ся Віржба.

В часі мого побуту у о. Григорія розповів я йому про свій клопіт, що ніде не можу роздобути пляну наукового Федьковичевого. На се сказав мені о. Григорій:

— Як ніде не дістанете, то при повороті з подорожи я вам дам його.

І так стало ся. Я ніде не міг його бачити, не то дістати до рук, тож вертаючи з прогульки попросив я о той плян, одержав його з рук о. Григорія і відіслав Наук. товариству ім. Шевченка.

Від о. Григорія пішли ми до п. Нікифоріяна, пенсіонованого учителя в Ростоках. Жона господаря дому, своячка Федьковича, розповідала про нього, що ми бажали:

— Чи жінка старого Гординського приїздила коли до него до Чернівців?

— Жінка сиділа з ним якийсь час, але їй у Чернівцях скучно було, вона не мала що робити. Вона дуже дивувала ся, чого чоловік сидить цілими вечерами в касині. Раз убрала ся в білий капелюх таї пішла за ним до касина, бо гадала, що там бувають і дами, але переконала ся, що не було. Побула трохи, таї пішла до дому. У неї все на гадці було її гадівство, тому вертала назад до свого господарства, бо була запопадлива і дбайлива гадиня, а гадкою її було придбати добра для свого Юзя.

— Які вимоги мав він дотично мови?

— Коли старий Гординський жив у Чернівцях, то він рад би був, аби жінка говорила з ним по польськи або по німецьки, але вона того не знала.

— Чи бував коли Юрій у Ростоках?

— Він жив тут року 1866 ціле літо. Я йому вікт давала.

— А що він робив цілими днями?

— Читав, писав, учив нашого сінка, співав багато, ходив по горах, бесідував з людьми.

— Чи йому в Ростоках сподобало ся?

— Казав, що любує ся в тім, що тут огороди красні, овочі добрі; подивляв горіхи волоські, що ростуть такі, як величезні дуби. То він любив сидіти під таким горіхом. Тут удають ся красні сливки, яблока, виноград, не так як у Сторонци, то він

тим тішив ся. Часто говорив, що Ростокі йому сподобали ся, бо тут половина поля а половина огородів¹).

— Чи мав він милосерне серце?

— Мав таку натуру, що всьо роздавав бідним, хотяй би собі нічого не лишило ся.

До сеї уваги додав описля о. Кантемир:

— Юрій матеріялістом не був. Що було, то йшло. Бідного не облишив ніколи, аби не помилував.

— Який був у него домашний заряд?

— У него дома не було кому йому ані зварити ані випрати.

— Чи любив коли яку дівчину?

— Була у Міговій чудово вродлива дівчина Циганка, Катерина звала ся. Страх, як дуже уподобав собі був її Федькович і полюбив.

[Ся відомість про любов Федьковича до Циганки Катерини є для нас зовсім незнаний, новий епізод. Ся новина поясняє нам ту важну подію, чому в поезіях і повістях Федьковича досить часто виступають Циганки. Федькович був великий знавець душі циганських дівчат (також і жінок). В його творах знаходимо психічний розвій чуття Циганок і то почавши від починаючої ся любови у дівчини наївної, молоденької, аж до психічного умотивованого почування піметн заведеної любови у женщины, котра з цілим жаром полудневого темпераменту мстить ся на своїм конкуренті, котрий її уводив довший час, а потім покинув і з иньшою оженив ся. В мальованю вдачі і характеру Циганок Федькович незрівняний].

— Коли то Федькович хотів женити ся з Павлиною?

— З Павлиною хотів Юзьо женити ся по р. 1867, а може як був інспектором.

— Що стало ся з нею пізнійше?

— Павлина пішла замуж за бідного Гуцула тай служила в Михальчу у шваґра Томовича, а потому в Дихтенци у Юрія Кантемира.

¹) Знає ся, в часі побуту Юрія в Ростокіх написав він свою гарну новелю »Опришок«, де кольорит такий яєний, а тип Донди дуже ориґінальний. Друкована вперве в першій річнику »Правди« р. 1867.

— Які були відносини батька Гординського до сина?

— Старий Гординський писав до Чернявського, аби син прийшов до него, що рад би його видіти і дивує ся, чому він не приходить. Чернявський договорював, аби йшов. По часови дав ся Юзью намовити і пішов до старого. Старий тішив ся дуже, обіймав його і цілував та й казав: „Сину мій возлюблений“. Тато його страшенно любив.

— Як то стало ся, що швець посїв реальність Федьковича?

— Швець присягнув, що Федькович йому всьо записав, і хоч свояки подали до суду свої претенсії, нічого не помогло.

— Яка мова розговорна була в сих сторонах у інтелігенції перед 50 роками?

— Тут говорило ся по німецьки або по польськи.

— Якою мовою говорила Гординська?

— Вона не знала ані по німецьки, ані по польськи. Говорила лиш по руськи з дітьми і чоловіком. Ще в тих часах, як я була панною, то як дівчина не знала говорити по німецьки, то говорила по польськи.

Вїхавши з Ростік, задержали ся ми аж у Дихтинци, у знайомого надучителя п. Сильвестра Балашескула, котрий виводив нас до дому свого старшого брата, пароха дихтинецького. Син пароха, Геньо, ученик руської гімназії в Чернівцях, товаришив нам до Николая Кочергана, котрий мешкав мило за Дихтинцем, у горбах. Куток той називає ся Греблин і належить до парохії довгопільської¹⁾.

О. Балашескул повів нас до Сторонця-Путилова, і виробив нам у Сторонци протекцію у бурмістрового зятя, тамошного лікаря, щоб секретар громадський видав нам усі акти сервітутового процесу до переписаня в канцелярії громадській, що секретар дуже радо учинив.

Ми закупили багато паперу, щоб на дві руки переписувати коло 200 аркушів дрібного і густого, німецького письма. Коли

¹⁾ Греблин відзначаєть ся тим, що, як на цілій Гуцульщині панує велике п'янство, так у сїм кутку ніхто горівки не пє, а щоб людей в часі жнив почувати, виробляють самі мужики напиток з яфин, додаючи до него рум'янку. Через те має сей напиток особливий смак.

я взяв у руки ті зшитки протоколів, то побачив, що одним із них не достає початку, другим кінця, місцями папір так зпищений, звжовклий, що відчитати на ній письмо зовсім неможливо. Отже хоч би ті фрагменти були переписані, не було би з того ніякого хісна, бо цілих протоколів однако не мали б ми, а переписуване було б забрало найменче три тижні часу; а по друге побачив я, що на всіх тих протоколах письмо літографоване; значить ся, ту роботу виконало краєве правительство черновецьке; один примірник переслало урядови громадському в Сторонци — отже не потрібно переписувати, бо їх мусить бути ще багато примірників у реєстратурі тої власти. Тому покинули ми розпочату роботу.

Наукове товариство ім. Шевченка може віднести ся до краєвого правительства в Чернівцях і просити один примірник тих протоколів, а коли би навіть не одержало і треба було переписувати, то буде се відпис з повного тексту, а не з уривків.

(Далі буде).

Роман Заклинський.

На переломі.

(Далі).

VII.

Занкуваті резолюції російської земщини п. Струве (проводир російського лібералізму і редактор органа „конституціоналістів“ „Освобожденіє“) привітав, як поворотний лункт у цілій новочасній історії Росії. Слідом за п. Струве і буржуазна преса З. Європи не скупилась на возвеличення „геройства“ вельможних земців. Ніхто крім соціалдемократії не зваживсь виказати дійсне значіння сього кроку, все холоцтво вельможних самозванних представників народів Росії.

Новий представник урядової „диктатури серця“ кн. Святополк-Мірський дозволив з'їхатись земцям. За кілька днів до з'їзду їх князь роздумав і заборонив сей з'їзд. Земці без жадного протесту проти сего брутального вчинку з'їхались крадькома за неофіціальним дозволом того-ж таки Мірського і потай від народу, як се сконстатовано вже, під охороною поліції і жандармерії відбули свої наради. Поліція і жандари, вірні слуги самодержавя, охороняли сих „народних представників“ від можливого виявлення до них... співчуття народних мас! І на с'їм то з'їзді і такими народними передставниками було ухвалено на папері, що народу потрібне вже обмежене сучасного абсолютизму певними правовими нормами. Земці не завагались виставити вимоги цілої Росії, хоч вони лиш самі себе до такого вислову уповноважили. Вони ні словом не зрадили того, що виставлені ними вимоги, се вимоги тільки їх власні, вимоги вельможних, а що найбільше заможних верств

російського суспільства. Ні, вони без стиду і сорому свої інтереси назвали інтересами цілої Росії, вони заховали від народу самий факт свого в'їзду, на якому радили про „народні“ інтереси; вони свої ухвали, як вимоги народу понесли в льокайський спосіб (неофіційно) до п. міністра і самі потихенько розіхались по своїх теплих кубельцях чекати, як то абсолютизм сам себе обмежить після сього „внушительного голосу страны“.

Сей огидливо-боязувний крок російського лібералізму проголошено „історичним кроком“ незмірної ваги, поворотним пунктом російської історії!

Для виправдання вже занадто великої уміркованости сих політичних дегенератів прийшлося виступити тому-ж таки п. Струве. Для виправдання своїх панів він пішов шляхом інсинуацій про таку-ж нереволюційність народних мас.

7 (20) січня 1905 р. він писав :

„Революційного народу в Росії ще немає...

„Російський робітник культурно відсталий, забитий і (ми маємо на оці, головним чином, робітників петербурзьких та московських) ще не досить підготовлений до організованої суспільно-політичної боротьби“.

9 (22) дало яскравий доказ того, що пролетаріят у всякому разі більше „підготовлений до організованої суспільно-політичної боротьби“, аніж усі земці вкупі з п. Струве разом. Пролетаріят цілої Росії підтримав свої вимоги, підтримав політичним страйком по цілій Росії, в якому взяло участь більш мільона робітників, підтримав вимоги покликання конститутивної Ради, обібраної загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосуванням!

Всякі коментарі до сих фактів зайві.

З 9 (22) січня робітник став і для таких пп. як Струве, для всіх лібералів взагалі, цяцяркою, на яку вони тепер налюбуватись не можуть. Вони тільки тепер з'умили зрозуміти силу і значінне пролетаріату в Росії; та треба зрештою сказати, що й доси не всі ще розуміють його у всій його величі. Тепер і в „Освобожденії“ і у всіх легальних ліберальних органах ми здиваємо самі діфірамби робітництву. Ще не так давно, під час панської „весни“, коли представники пролетаріату являлись на ліберальні банкети, на яких пани обсуджували сучасне політичне становище Росії, сих представників пролетаріату зустрічали такими привітами: „Вон,

вон, замолчать!“ „Геть звідсіля!“ лунало у Харкові, так само як у Ростові і Києві...

Тепер не те. Тепер пани ліберали визнають отверто, що „...про фабричний пролетаріят почали спеціально піклуватись як у нас, так і на Заході зовсім не тому, що про його інтереси заговорили на банкетах. На банкетах та в парламентах про него й заговорили власне від тоді, коли з цілої працюючої маси промисловий пролетаріят виділився в силу здібну вплинути на поліпшене загальних культурних умов...“ („Наші Дні“ ч. 35).

Помаленьку і російські ліберали додумують ся, що конституцію їм може дати не Ніка-Мілуша, а робітничка кляса. Ліберали починають розуміти можливість революції в Росії і переконують ся, що ся революція буде революцією в головній мірі робітничою.

І поруч із тим, як таке розумінне дійсного стану річий захоплює все ширші і ширші верстви суспільства, іде далі його революціонізуванне, випрямляють ся принижено зігнуті спини царських підданих і замість льокайсько-панських вірнопідданчих адрес російський ліберал починає відчувати себе горожанином, чоловіком і говорить уже природним людським голосом.

Даймо краще слово „Нашим Дням“ (ч. 23):

„Кн. Святиполк-Мирський вступив у міністерство незабаром після вибуху 15-го липня; він виходить із него через кілька днів по „вибусі“ 9-го січня. Часи між сими датами — тривожні, тяжкі часи. З одного боку, — напружене суспільної думки, що зростає не днями, а годинами; з другого — незрушима, безнадійна закамєнілість існуючого ладу...

„Коли кн. Святиполк-Мирський говорив про „широ-зичливе і щиро-довірливе відношене до суспільства“, він був певен, що суспільство чекає від нього часткових поліпшень, часткових реформ, паліативів, що м'ягчили-б існуюче зло. І він гадав, що на довіре суспільство відповість йому таким же довірям.

„Він помилив ся... „Система“ т. с. Плеве довершила політичне виховане російського суспільства; вона виховала в нім недовіре до гарних слів і жадобу самодіяльності, — самодіяльності за яку-б не було ціну.

„Стоячи на ґрунті політичного status quo, — а кн. Святиполк-Мирський стояв власне на тім ґрунті, — не можна було виказувати суспільству довіря і чекати довіря в його боку.

„Скажемо просто : при сучасних умовах у нас у Росії, перед кожним державним діячем стоїть дилемма :

Коли він хоче якою-б не було ціною підтримати — хоч на короткий час — існуючий бюрократичний (чит. самодержавний В.) режим, він мусить іти шляхом, вказаним т. с. Плеве. Про довіре до суспільства в таких разі не може бути й мови ; треба рахувати на силу, — і лиш на неї.

„І навпаки, коли він хоче прикликати суспільство, в організованих формах представництва, до дружньої спільної праці в урядом на користь Росії, хай він сміло повторить слова про довіре уряду до народа. І сї слова стануть тим елеєм, який втихомирить розбурхане море народнього життя.

„Така та дилемма, яку так або інакше треба розв'язати. Кн. Свѣтополк-Мирський не зумів чи не схотів її зрозуміти. І уступаючи в міністерства, він покидає край таким же нещасним, таким же розбурханим, яким застав його вступаючи в міністерство.

„Чи зрозуміє сю дилемму той діяч, що прийде на зміну йому ? І коли зрозуміє, як він розв'яже її ?

„Одно хотіло ся-б сказати : будувати політику на засаді : „*Après moi le déluge*“ в наші часи небезпечно, бо у кого-ж може бути певність, що „*le déluge*“ наступить „*après moi*“ ?

Таким тоном говорить легальна російська часопись. Сьому-б ніхто не повірив до 9 (22) січня, хто хоч трошки приглядав ся до суспільного життя Росії. Там тепер ніхто сьому не дивується, бо-ж :

Das alte stürzt; es ändert sich die Zeit,
Und neues Leben blüht aus den Ruinen.

Коли згадані слова п. Струве порівняти в тою певністю в революційности робітничих верств, яка не покидала інтелігентів-соціалдемократів навіть у часи панування найлютішої реакції в Росії, то гадаю, дасть ся зрозуміти кожному, що й тут пробивається основна ріжниця цілого світогляду сих двох політичних партій : ліберальної та соціалдемократичної. В той час, коли ліберал називає політикою різні пертрактації „високих осіб“, а що найбільше потайні ухвали вельможних „представників“, які нікого крім самих себе не представляють, — соціалдемократ проходить

із погордою мимо сеї високої політики; він знає, що вицвіт нового життя кінчить ся не в сих „гробах поваплених“, а в тих старих, як та родюча чорна земля, спрацьованих робітничих масах.

І коли 9 (22) січня прийшло всеж несподівано і для соціально-демократії, то несподіванка була тут лише в самім початку революції і ще більш у грандіозности сього вибуху. Тут повторивсь той простий психологічний факт, який кожен із нас з окрема на собі може простежити, а власне: коли ми стоїмо, скажем, коло цілого відділу жовнірів, чуємо коменду і бачимо їх жваві рухи, ми знаємо, що от зараз має прозвеніти останнє слово коменди і за ним загримить сальва; і хоч би ми дивились навіть на годинник, ми все-ж не заховали-б у собі того спокою, який потрібен для того, щоб ми і саме останнє слово коменди, і ще більше грізний грохот рушниць почули без здивовання, без певного переляку. Так було й тут. Соціалдемократія цілий останній рік тільки й говорила про неминучість революції, про її швидкий прихід. Ще ранійш, в 1903 році се питання було висунене на перший плян... і все-ж революція прийшла несподівано. Несподівано, бо як би ми не чекали її, з якою-б певністю не сподівались її, вона все буде несподіванкою, бо вона занадто грандіозне явище для того, щоб не здивувати, не оголомшити на якийсь час кожного чоловіка.

Про хід революції в Росії — я не буду писати. Вона тільки що розпочалась. Та читач і без мене знайде досить матеріалів у західно-європейській пресі. Хоч і як заслїплена буржуазна преса і в Західній Європі, однак факти самі так говорять за себе, що навіть ся буржуазна преса правильно назвала те, що діється в Росії. З 9 (22) січня по всіх часописях з'явив ся окремий російський відділ під красномовним титулом: Революція в Росії. Правда, сей заголовок проістнував не більш місяця. Далі замінили його тихішим: Події в Росії. Від того, що змінили назву, суть сама не змінила ся. Революція в Росії йде далі, тільки газетним писакам бракує того вишнього оказового матеріалу, який вони тільки й розуміють під революцією. Кожен, хто вміє розуміти змісл і значінне сих „подій“, з певністю може сподіватись, що незабаром часописі знов виставлять свої крикливі заголовки...

Я ставив собі завданням вяснити конечність і неминучість революції, а не опис її. Через те, що російська революція буде

і є вже революцією робітничою, в першій мірі я їй залишаю на боці так звані вищі верстви і переходжу впрост до її головного чинника, до мійського пролетаріату¹).

В гл. IV я старався вияснити ту глибоку психологічну (в цілій класі мійського робітництва) зміну, яка dokonala ся в наслідок швидкої зміни в засобах продукції, в робітничих головах і перетворила їх розріжені маси в політичну силу. Як найпевніша ознака сеї зміни в психології робітничих мас була зміна бунтарських способів боротьби засобами культурними, „західно-європейськими“, як я називав їх там.

В той час коли при бунтарським способом боротьби привибрана за довгий час муки як фізичної, так і моральної енергія витрачується сливе без жадного хісна для робітників у хвилих розпучливих експесах, при способі „західноєвропейським“ енергія витрачується ступнево і дає максимум користи. Очевидно, що се остання форма боротьби вимагає крім високого культурного рівня, уміння опановувати собою, словом усього того, що ми зветь культурністю, вимагає також організованности і почуття солідарности, яке в першій мірі полягає на правильнім розумінню своїх класових інтересів.

Період робітничої боротьби за осягнення закону 2 червня 1897 року виказує досить високий рівень усіх сих, скажем так, політичних якостей у російському робітництві. А раз се так, раз робітники стали на шлях класової боротьби свідомо, раз вони в своїй класовій боротьбі кермують ся ідеологічними вказівками, раз боротьба перестає залежати виключно від одних стихійних сил, то ми в праві сподіватись, що далі се боротьба розростатиметь ся навіть у ті часи, коли стихійні нещастя не штовхають на неї з неминучою конечністю. Так нам говорить логіка, теж саме ми спостерігаємо в західноєвропейських країнах, де класова боротьба в наші часи розпочинається сливе в 99 випадках із 100 цілком свідомо, з наперед заготовленими страйковими фондами і т. и...

І дальші роки, зараз таки безпосередно за законом 97 р., не дивлячись на ту незмірно глибоку і для робітників невимовно

¹) Селянство і його роля в революції обговорено буде в другій частині статі. *Прим. авт.*

тяжку ріжницю в політичних обставинах переведення сеї боротьби, яку ми помічаємо поміж західною Європою і Росією, — боротьба, можна сказати, не затихає ні на хвилину¹⁾. Так наприклад у Івановім-Ознесенську трівав страйк 15.000 чоловіка від 23/ХІІ 97 р. до 13/І 98 р. Наводити прикладів більше, перелічувати страйки у всій їх кількості — се даремне лиш час і папір тратити.

Цікавий другий бік справи, а власне те, чим особливо проявлялось інтелектуальне житє робітництва. Гадаю, що вистарчаючою ілюстрацією буде хоч би таке неповне (я не маю під руками досить матеріалів) переліченне робітничих видань за 1899 рік:

5 чч. „Робітничої Справи“ (Рабочее дѣло) (книжки по 10 аркушів друку) — се орган „Спілки російських соціалдемократів“, що виходив у Женеві. У Петербурзі в тім же році (почалось в 1898) видасть ся „Робітничий Прапор“; у Київі — „Вперед“, при чому 4 і 5 ч. виходять друкованими на мімеографі, а 6 і 7 вже в власної конспіративної друкарні; „Російський робітник“ — вид. соціалістів революціонерів. У жидівській соціалдемократичній спілці („Бунді“) крім Arbeiter-Stimme виходять у тім же році: Jüdischer Arbeiter, Wecker, Einigkeit, Bielostocker Arbeiter, Warschauer Arbeiter.

Крім того зріст брошурного видавництва, як також якість самих брошур зростають також надзвичайно сильно.

Кращого свідощтва для уявлення собі інтенсивного розвитку робітничої думки ледви чи треба шукати; хоч знайти його дуже легко — се звернутись до писань і висловів самих робітників. Та я гадаю, що досить і наведених фактів, особливо коли читач пригадає собі ті свідощтва інтелектуального розвитку робітництва, які я подав у гл. IV.

І на такий то ґрунт, переораний мало не по цілім просторі Росії глибоким плугом соціалістичної критики, що викрила неправду і кривду сучасного ладу, як грім із ясного неба спав несподівано гострий крізіс зі всіми його стіхійними нещастями, які

¹⁾ Ми не мусимо забувати, що в Росії страйк робітників прирівнюєть ся до кримінальних справ; що жадні спілки робітничі, засновані в цілях клясової боротьби, не дозволені, а за проби засновання їх потайно карають винуватих у сьому як політичних переступників; що жадних страйкових кас не може бути; що нарешті всякі зібрання робітничі, на яких би робітники могли обміркувати як своє становище і сили, так і сили противника — неможливі.

загострюють суперечности капіталістичного ладу до гостроти бритви, на якій мусить пританцьовувати безробітний пролетар, часто до втрати останньої краплини крові. В такі часи придбана раніш тільки розумом свідомість того, що все пануюче, в якому не мож добачити ані крихітки справедливости, що все воно засуджене в гори історичною конечністю на загибель, а нова кляса, доси лиш гноблена, покликана власне до переведення сеї руїни старого ладу, щоб опісля на тих руїнах могло розцвісти нове жите, ся „ровумова“ свідомість перетворюєть ся в гостре почуте ненависти і жадобу діяльности — великі і грізні стімули, під впливом яких люди „роблять історію“.

Конечність робітничої революції в Росії, її неминучість, а що важнійш усього, її можливість і близький прихід із торетичних сподівань соціалдемократії під час липневих днів (південні страйки 1903 р.) перетворились на ту певність, яка даєть ся тільки фактами, подіями самого жита, що санкціонують немилість теорії. Липневі дні, що відбули ся головно на Україні, крім того що виказали можливість швидкого наступлення революції, виказали також і ті форми в яких ся революція має воплотитись. Тому то аналіз сих днів вияснює зовсім певний прогнот наступних петербурських подій, якими на наших очах тільки що розпочала ся російська революція.

Та липневі події ми не можемо розглядати самі по собі. Ми мусимо брати події в їх житевім окруженню, в їх природнім розвитку. Тільки такий порівнюючий розслід даєть нам можливість врозуміти те, що революція не містить у собі жадних містичних елементів, а є тим єдиним природним шляхом, яким може піти далі культурний розвиток Росії, без чого неможливий дальший розвиток продукційних сил Росії.

Тому то я мушу звернутись до подій 1901 року, коли вже наслідки крвісу дали себе глибоко відчуті в цілій робітничій клясі, надати тій революції, яка довершилась у головах робітників протягом десятилітньої „революції в засобах продукції“, яскраві, виразні волеві прояви, себ то перейти до переведення в жите. Досить було підвести сій „останній клясі“ голову, щоб зараз же сей рух могутнього велетня дав ся відчуті в суспільнім житю цілої Росії, і в першу голову зреволюціонував студентську молодіж.

Віддання студентів у салдати, вистріл Карповича, кривава демонстрація 4 марта 1901 р. у Петербурзі і цілий ряд універ-

сітетських страйків і демонстрацій мало не по цілій Росії, в яких приймали участь люди „всѣхъ званій и состояній“, в демонстраціях, що виявляли певне і загальне незадоволення самодержавним урядом. Я не буду піддавати аналізу сих на мою думку другорядних явищ політичного життя Росії, як також описувати їх, тим більш, що і закордонна преса не скупилась подавати чимало звісток із сих голосних проявів політичного пробудження Росії. Я звернусь до первісного політичного чинника сих усіх подій, до забитя Сіп'ягіна Балмашовим, до забитя Плеве і Сергія Ходинського включно, до революціонізування, вже внішнього, робітничої класи, спинюсь трохи і на тому, як саме проявлялась революційність пролетаріату, бо що до сього пункту, то тут буржуазна західно-європейська преса, треба віддати їй справедливість, була досить таки скупенька на відомости.

В 1900 році перед 1 мая на Обуховському заводі були розповсюджені листки, якими закликувано робітників до святкування сього інтернаціонального робітничого свята. Листки були прийняті зі співчутєм, однак святкування ще не удасть ся. В 1901 р. помію того, що „потрібні люди в інтелігенції були відсутними“, помію того що не було „відповідних духови і настроєви відозв“, святкування 1 мая урядили собі самі робітники, в якому прийняло участь більш 1500 чоловіка. Поліція, жандарі і військо силкувались помішати святкуванню і примусити робітників до праці. Кінчилось се тим, що до робітників, які „перестали в серці своїму носити жандара“, стали стріляти. Убито на місці 12 чоловіка, перекалічено — десятки. Робітники відповідали на кожду сальву градом каміння, так що завязала ся справжня війна, яка тревала кілька годин. Звичайно, що став цілий завод (8.000 робітн.). Коли чутка про бійку дійшла на Путилівський завод, робітники звідти пустились величезними масами на поміч своїм товаришам. Мусіли бігти полем (верст в 15 !), так само пробували прорвати військову сторожу і робітники Семянківського заводу.

Щоб вияснити дійсне політичне значінне сього обухівського „першого мая“, я гадаю, буде досить подати урядову оцінку сього „прогульного“ дня, як ідіотично називає його акт оскарження. Говорю урядову, хоч беру оцінку, яку зробив сьому актови суд. Та суд у Росії, се такаж урядово самодержавна помийниця, як і кожда иньша „самодержавна“ інституція. Царське правосуде коли розбирає справу ворогів існуючого ладу, має лиш одну мірку —

ступень небезпечности цих ворогів і їх вчинків для існуючого ладу. Більш жорстокий приговор над підсудними свідчить про те, що самодержав'є більш боїть ся того, кого карає, і страшною карою хоче залякати можливих наступників цих борців за волю. Судебний приговор тільки доповнює роботу карабінних салів.

І так із 37 оскаржених за участь у святкуванню, виправдано 8. На долю 29 засуджених, між якими було 12 не долітків, випало 11 літ каторги (А. Гаврилов 6 років і А. Єрмаков 5 літ), 9 літ арештантських рот і 57 років тюрми!

Російський уряд при всій своїй сліпоті і глупоті всеж добре розуміє, що за сила таїть ся в пролетаріаті. І він пускає всі свої сили і всі засоби на боротьбу з сим могутнім ворогом, від війська до останнього свого урядника, до останнього попа.

Робітники Гаврилов і Єрмаков перші відновили шлях на каторгу за чисто робітницько-політичну справу, перші після 25-літньої перерви, з того часу, коли сим шляхом пішов апостол російського робітничого руху — П. Алексєєв. В процесі обуховців мав місце надзвичайно цікавий сімptomатичний факт — се героїські зізнання 18-літньої робітниці Марфи Яковлевої, яка на суді спокійно викладала судям усі неправди капіталістичного ладу, як тільки змогла зрозуміти її молода головка, називаючи речі їх власними іменами. Її обвинувачували суді, що вона виривала з бурковки камінне і подавала робітникам. Вона не крила ся з сим. Вона обвинувачувала судіїв, уся буржуазію в тому, що вони занепастили щастє й долю мільонів робітників. Судії не признали ся до сього злочину.

Коли приглянутись ближче до цілої сеї обуховської історії, до тої зміни, яку вона внесла в робітничє житє, то доводить ся хіба виписати слова т. Обухівця :

„Коли-б я сам не був свідком усього, що стало ся там, а розказував би мені хтось иньший, хоч би й найблизший товариш, я б ні за що не повірив. Просто не розумієш, і відки тільки все се взяло ся! Де крила ся така сила, солідарність, самовідреченість! Люди, яких уважало ся так собі, ні риба ні м'ясо, вони раптом стають мало не на чолі руху, одушевляють тлум, лишають ні в сих ні в тих начальство. А підлітки, се будуче покоління! Чого вони тільки не виробляли?! Як вони бомбардували поліцію та жандарів, з якою зухвалістю кидали ся вони на них!..“

Так, революція перероджує людей.

(Конець буде).

Ол. Вишневський.

Галицькі відносини в світлі „Церковнаго Вѣстника”.

Передивляючись н-ри „Церковнаго Вѣстника“ за 1904 рік — органа Петербурської Духовної Академії, що найбільш із поміж иньших російських духовних журналів уділює місяця справам громадського життя як у Росії, так і за кордоном, освітлюючи їх звичайно зі свого церковно-релігійного становища, мусимо сконстатувати факт інтелектуального жебрацтва і малосвідомости редакції і всіх тих авторів, що зважують ся чіпати в дописах і ширших статях ті справи. „Наше духовенство есть каста и какъ каста имѣеть прирожденныя пороки... Если въ средѣ его и появляются блестящія дарованія, то сила ихъ ослабляется узкимъ умомъ и направлениемъ душъ въ одну сторону, къ колокольнямъ... Наставники семинаристовъ и академикомъ большею частію малосвѣдущи... они — кимвалы звенящіе, большею же частію молчащіе...“

Ся характеристика російського духовенства і тісно в ним звязаних „учених“ церковних сфер, зроблена перед двома десятиліттями еп. Порфірієм (Успенським), котрого ледви чи можна підозрівати в якійсь партійности чи тенденційности супроти тієї касты, до якої сам належав, має свою силу й тепер.

І справді, коли приглянемося до російської духовної літератури і візьмемо перш усього теоретично-теологічну частину її — нас зразу вразить неприємно евотеричність сієї літератури. Вся вона — від початку своєї появи на російському книжному ринку і аж до наших днів — узята в цілому — занадто суха, схолястична, занадто спеціальна і тому мало зрозуміла для ширших кругів інтелігентних, освічених верстов, що в тій чи иньшій мірі цікавлять ся питаннями віри і релігії. Відділена від справжнього

духовного життя мурами мертвої схоластики і закам'яного догматизму, замкнена в собі самій, вона мало реагує на болючі питання релігії і сумління людського. Розвій і продукція її зростають не в міру і не відповідно до попитів громадської думки, а по особистим інтересам теологів-дослідників, що в своїх дослідках і працях керують ся мотивами другорядного навіть у теологічній науці значіння. Весь будинок тієї російської теологічної науки, на зверх такий величезний, по якості не має високої вартости: в російській теології, за немногими висівками, нема видатних наукових сил, нема коштовних праць, нема тої оригінальности, того живого духа і інтересу, що творять характерні ознаки напр. німецької теологічної науки. Дякуючи віддалености, відірваности російської теологічної науки від життя, дякуючи її мертвенности і закам'яности ширші круги російського суспільства не виявляють ані найменшого інтересу до неї. Російські теологи-вчені пишуть наукові розвідки, статі, боронять магістерські дисертації, видають різні „самого-екзегетичні“ і иньші дослідки і — все те крім авторів та обмеженої сфери їх знайомих нікому не придатне, ні на що не потрібне, зайве.

Коли візьмемо ту частину духовної російської літератури, яка по завданням своїм мусить більше займатися справами громадського життя, а власне духовно-періодичну пресу, то і в ній прийде ся зазначити тіж самі риси, що характеризують і зараз згадану нами галузь духовної літератури. З кожної статі першого духовного журналу, в кожній сторінці його пробивається ся відірваність від громадського життя, брак об'єктивної знайомоти з ним, цілковите нерозуміння тих ідейних течій і інтересів, що в дану хвилину приваблюють до себе увагу суспільної думки. З кожної стрічки того журналу відчуємо тенденційність, малонауковість і неосвіченість тих, що зважають ся чіпати явища громадського життя і в той чи иньший спосіб розв'язувати їх. До сих прикмет треба ще додати неможливо лайливий і невічливий тон духовних журналів, що набирає все більше і більше прав горожанства в духовній пресі і стає, так би сказати, *conditio sine qua non* духовних і церковних літератів.

Тут можна би було навести чимало фактів, що стверджували-б подану нами характеристику російської духовної преси, та гадаємо, що досить буде, коли обмежимо ся на тих увагах, які присвятив у минулому році галицьким справам один із найбільш

розповсюджених і „авторитетних“ у Росії духовних журналів, „Церковний Вѣстник“, редакторами і головними співробітниками якого являють ся професори Петербурської і иньших духовних Академій, отже такий орган, який з огляду на склад редакції і співробітників мусить бути найбільш науковим і взірцевим і для иньших духовних періодичних видань.

Подаючи відомости про сучасні галицькі відносини, Ц. В. бере сі відомости з таких обскурних жерел, як „Русское Слово“ і „Галичанин“. Иньших жерел орган російських духовних професорів не знає. Отже наперед уже можна вгадати, в якім сьвітлі виглядають на сторінках Ц. В. факти й явища галицького життя. І справді — майже кожен раз, як тільки почне Ц. В. говорити щось про галицькі відносини, не може йдучи за „Галичанином“ і „Рус. Сл.“ утримати ся, щоб не обкинути брудом і лайкою всього того, що не подобаєть ся редакторам сих видань. Розглядаючи всі ті відносини, Ц. В. повторяє пусті, безпідставні і стереотипні брехні про „жидівську“, „польську“ і „німецьку“ інтриги, що начеб то породили українство в цілях і інтересах ворогів Росії і при тім як такий рух, що стоїть на шляху „поступу і європейської культури“. В освітленю Ц. В. тільки „старо-русская“ (москвофільська) партія може бути названа партією культурною, щиро прихильною до інтересів і потреб „родного несчастного галицького народа“; иньші — то „дикі-злі“ вороги народа. Тому то тільки основні засади „старорусской“ партії можна визнати за абсолютно вірні і непохибні; тому то справжні культурні люди в Росії і в Галичині мусять відчувати як найвисшу радість, коли, приміром, у якомусь галицькому селі засновуєть ся читальня ім. Качковського, навпаки відкрите читалень „Просьвіти“ — факт шкідливий для народнього самопізнання і справжнього розвою і тому небажаний, бо лише читальні першої категорії несуть у народню масу „справжній сьвіт“ і „ведуть її на шлях добра, правди і просьвіти“, — тоді як читальні другої категорії тільки шкодять сьому, бо мають на меті задавити національні стремління (sic!) русинского народа“. Коли напр. галицьке суспільство держить ся негативно супроти російсько-япанської війни і засуджує розбишацьку внутрішню політику російського уряду, то те суспільство треба поставити поруч із „Япанцями, Жидами і соціялістами“ (всіх в одну купу!). На питанє, чим пояснити таке відношенє галицького суспільства і до війни і до сучасних подій у Ро-

сії, Ц. В. слідком за „Рус. Сл.“ і „Галичанином“ повторяє, що „в галицких русских много крови азіатов, татаръ, монголовъ, надавшихъ когдато на Галицкую Русь“ і що коли Русини не спочивають Росії, то сим найкраще доказують „свое родство до татар, печенѣговъ и половцевъ!“ Після такого рішучого засуду всі більш-менш освічені і культурні люди всього світа, а не лише одної Галичини, мусять признати, що лише в крові „истинно-русских“ москвофілів нема примішки тої азійської крові, що отруїла мозок і думки всіх культурних людей, які протестують проти тої безчоловічої війни, яку Ц. В. знов таки за москвофільськими „чисто-крівними“ органами називає „боротьбою за християнство, за культуру і європейську цивілізацію“. Ся абсурдність поглядів Ц. В. доходить до Геркулесових стовпів, коли він починає розв'язувати такі складні питання галицького життя, як аграрні відносини Галичини, економічний її стан і т. д. Для того напр., аби поліпшити тяжке економічне становище галицьких селян, по рецепту Ц. В. треба тільки, щоб галицькі учителі менше віддавали часу політиці, і більше своїм безпосереднім обов'язкам, а найначе, щоб навчали дітей по підручниках, написаних етимологією, а не фонетикою! Боже борони від того лиха! В числі факторів, що економічно руйнують Буковину, Ц. В. уважає найбільш шкодливою — діяльність українських, фонетичних учителів. Бідна фонетика! Вона по думці церковного академічного органа — злий фатум галицького народу, вона цілком знищила політичне і економічне значінє його в Галичині і тим самим загрожує йому і на Буковині! Щоб внести коректив у сю фатальну помилку, досить тільки завести етимологію, що історично зв'язує і Галичину і Буковину з Росією, — і тоді Русини побудуть ся тих злиднів, тієї бідноти, що виглядають із кожного кутка руської хати і неминуче ведуть Гал. Русь при сучасному капіталістичному ладі до пролетарства.

В такий же легкий спосіб можна би було залагодити і справу з галицьким шкільництвом. Сумний стан останнього, по думці Ц. В., залежить не від ненормальної, антипедагогічної організації його, а лише від того, що викладовим язиком по школах не є язик російський. Закликати в школи „русских“ учителів, доручити їм вести справу народньої просвіти по підручниках і виданням тов. ім. Качковського — от і вся реорганізація шкільництва в Галичині! Тут можна би навести ще безліч „перлів“ мудрости Ц.

В., щоб показати, як уявляє собі сей орган усі ті факти і явища галицького життя, про які зважається так докторально говорити, які критикує, засуджує, обкидає болотом і брудом без жадного на те фактичного права, без жадного знайомства з тими річями, та гадаємо, що й наведеного досить для того, щоб більш-менш об'єктивно судити про характер і фактичну уґрунтованість поглядів органа російських духовних професорів на галицькі справи. Простувати фактичні помилки, доказувати безпідставність поглядів Ц. В., в загалі полемізувати з ним — нема рації, бо ті помилки і хибні погляди походять із основної тенденції журналу в відношенню до Галичини. Погляди Ц. В. — дякуючи тим органічним зв'язкам, які існують у Росії між урядом і „церковними сферами“, се погляди російського уряду, який бачить у Галичині і Буковині „ключ у Росію в стратегічному, політичному і релігійному відношенню“. В продовж цілих століть російське духовенство і та зграя різних продажних елементів, що згуртувала ся довкола т. зв. „вѣдомства православнаго исповѣданія“, стоїть на послугах уряду і нахабно, безстыдно допомагає йому в його політиці нищення свідомости і живого духа в ширших народніх масах. І здасть ся, банкрутство відживаючого свій вік історичного християнства, що завше було на послугах уряду і тюрмами, засланням і смертю карало щирість почуття, вільність думки і боротьбу за право сеї думки, що століттями тримало народні маси в темноті — ніде так яскраво не виступає, як на прикладі російського духовенства і російських „церковних сфер“. Російські попи і урядовці „вѣдомства православнаго исповѣданія“ виконують ролі русификаторів і денационалізаторів різних порабованих національностей російської держави, і в той самий час являють ся досить активними шпіонами російського уряду. І тисячі, сотні тисяч „раскольників і сектантів“ мусять бути вдячними тій продажній, підлесливій касті за муки тюремного в'язнення, заслання і каторги, а цілий люд російської держави в значній мірі за ту духову темноту і політичне безправ'я, в якому нидіє ще й доси. Ся ганебна діяльність російського духовенства, якої початки лежать у далекій історичній минувшині, в наші часи виступає в найбільш огидливій і обурюючій формі. За фактами ходити недалеко: „Св. Синод“ забороняє видане св. Письма в українській мові, піклуєть ся про заведення російської мови, яко викладової в грузинських школах, установляє неможливу драконівську цензуру для

народніх видань, замикає зібраня філософського товариства в Петербурзі, де руйнувала ся идеологія і ганьбила ся практика історичного християнства, підкупами, насильством і иньшими не менше неморальними засобами „навертає“ на християнство „інородців“, виточує численні процеси проти „сектантів“, завдає їх у тюрми, засилає на поселенє, і нарешті перед кількома днями в імени Христа і релігії — а власне в інтересі російського уряду і бюрократичних верховодних клас засуджує повстаня і рухи робучих мас і оправдує ті злочини, які вчинив уряд над невинними жертвами своєї сваволі, — в загалі скрізь і ві всіх учинках своїх виступає в ролі прислужника російського уряду, гасителя свѣта, душителя вільного слова, вільної думки і акції, втіленого провідника регресу, темноти і безправа.

Не дивнож, що виконуючи такі функції в російській державі, „духовні діячі“ і їх брати — церковні публіцисти і письменники і поза межами своєї держави спочувають усьому тому, що по духу і по характеру своїому має однакові риси і прикмети, однакові напрями і цілі. Не дивно після сього, що і в „родной Галиції“ Ц. В. — сей вірний провідник і одблиск російської урядової політики і обєдинительних тенденцій — знайшов вразу „близьких по духу“ і виконуючих подібні ролі публіцистів і письменників із „Галичанина“ і „Руского Слова“ і почав хвалити і прославляти їх діяльність, як найсвітлійшу і всяких нагород достойну. „Своя своїх познаша“.

С. Петлюра.



Наука темних людей.

А. Будиловичъ. Генезисъ російскаго українома. „Рускій Вѣстникъ“ 1903 р., кн. VIII., стор. 628—640.

Недавно якось довелось мені зустріти висловлену друком цікаву увагу про „науку“ москвофілів у Галичині. Скільки памятаю, зміст тієї уваги можна зрезюмовати так, що москвофільська так звана „наука“ властиво з наукою не має нічого спільного: вузкість у поглядах, мізерність світогляду, неучтво й незнання самих елементарних фактів, перекручування загально-признаних здобутків справжньої науки, сліпа тенденційність і тупа, зажерливо-тупа ненависть до всього, що не відповідає їх практичному „ідеалу“ ренеґацтва й приниженности перед „сильними міра сего“ — такі найперші прикмети, якими визначається „наука“ сих дійсно темних людей. Мені в тій хвилі нема жадного діла до галицьких москвофілів і я згадав про них тільки тому, що серед темних людей чи не усього мабуть світа вони можуть бути найбільш чистим й непопсованим зразком темноти і дуже на них зручно показувати, якими прикметами визначається наука темних людей взагалі. З певністю бо можна сказати, що згадані в горі прикмети москвофільської „науки“ однаково належать усім духовним братам галицького москвофільства, а про одного з тих братів я й хочу отсе сказати дещо, тим більше, що він має й безпосередні звязки з галицькими москвофілами.

Невідомо з якої причини нашим Зінківським зацікавився один учений в Росії, — кажу: невідомо тому, що Зінківський помер р. 1891, твори його вийшли р. 1893—96 і чому саме той учений учепився за них аж р. 1903 — відгадати досить важко. Можна тільки догадувати ся, що йому просто випадково попали

вони до рук і він із того випадку скористував ся, щоб сокрушити здавна йому ненависних „україноманів“. Чи так, чи не так — змагати ся не буду; досить того, що той учений, проф. Будилович, на підставі творів Зіньківського та його життя пробує вяснити „генезис російського україномана“. Генези тієї учений професор одначе не вяснив, тільки виявив звичайні прикмети усіх темних людей (бувають вони й між патентованими „жертвами науки“), як та синиця, що моря не запалила, тільки недоброї слави собі на ввесь сьвіт наробила.

Генезу свою проф. Будилович почав із загальних уваг про українство. Найперше згадав він, певна річ, про сепаратизм, бо такий вже звичай у наших темних людей — в сепаратизму починати; в сепаратизмом він звязав, перекинувшись одним метом за кордон, запомогу („матеріальную поддержку“), яка на сепаратистів дощем ллеть ся від львівського сойму та австрійського парламенту (стор. 628). Докоривши запомогами сепаратистів і австрійський уряд, проф. Будилович пристидав і західну науку тим, що вона тільки й робить, що вишукує й підтримує усякі сепаратизми в Росії й викоріняє їх у себе дома (стор. 634—635, *nota bene*: до таких учених д. Будилович зачислив між иньшим — Міклошіча). Повернувшись із за кордону в Росію, д. Будилович сказав безперечну правду, що релігійні, економічні й політичні змагання Українців не можуть (щоб пак, чого захотіли!) „найти для себя полного и принужденного (!) выражения въ нашихъ (російських) подцензурныхъ изданияхъ“ (628); сказав також і другу безперечну правду, що Українці, які пишуть у закордонних виданнях, „считаютъ необходимымъ принимать въ нѣкоторыхъ случаяхъ предосторожности (!) противъ разоблаченія ихъ личности и дѣятельности въ Россіи“ (628), коли тимчасом йому, д. Будиловичу, дуже бажалось би, щоб із них „были срываемы маски“ (639). Розчистивши таким способом ґрунт для своїх наукових дослідів, д. Будилович переходить до згаданої генези, і треба правду сказати — найбільше наукової сили своєї вживає на те, щоб „срывать маски“, і робить се на право й на ліво. Правда, — „охота смертная, да участь горькая“, як каже російське прислів'я, — і справді охота д. Будиловича до „зривання масок“ може йти в парі з його незручністю в сій справі, бо кожного разу знати незграбні пальці професора, що на віщось передяг ся в мундир слідчого. Для чого професорові сей машкарад знадобив ся — видно буде опісля.

Насамперед д. Будилович „сриваєть маску“ з... Наукового Товариства імени Шевченка. Мабуть побачивши на обгортці напис, що твори Зіньківського друковано в друкарні Товариства, учений професор, якому слово „друкарня“ — темне слово й нічого не говорить, двічі називає Наукове Товариство видавцем і творів Зіньківського, і всіх інших книжок, які коли-небудь із тієї-ж друкарні вийшли (деякі, напр. твори Василя Чайченка, він тут же й згадує). Наукове Товариство, — каже він, — „являється издателемъ, а слѣдовательно какъ бы нравственнымъ поручителемъ и за „Писання Зіньківського“ съ предпосланнымъ имъ біографическимъ очеркомъ“ (636). Зірвавши маску „нравственного поручительства“ з Наукового Товариства ім. Шевченка і разом зробивши з блискучим поспіхом наукове „открытие“ що до слова „друкарня“, д. Будилович найбільш дошукуєть ся „масок“ і в житті Зіньківського. Велими характерне й цінне признание вириваєть ся з уст ученого: „нѣкоторыя данныя послѣдняго (біографическаго очерка) миѣ удалось и лично провѣрить при благосклонномъ содѣйствіи здѣшней военно-юридической академіи Ф. Н. Платонова“ (636). Не знаю, чи „лично провѣряль“ він і всі інші факти в біографії Зіньківського і коли провіряв, то „при чемъ благосклонномъ содѣйствіи“, — а тільки його цікавлять не ідеї, що мали вплив на Зіньківського, а особи, які той вплив репрезентували. Щоб бути справедливим, мушу одначе завважити, що з них д. Будилович „масок“ не зриває — не через те, що не хоче, навпаки — „охота смертная“, а через те, що вони ніби повкривались добре псевдонімами, з якими нічого не вдієш. Правда, тут він те-ж маху дав, як вище в друкарнею, тільки з другого боку, бо такі псевдоніми, як Чайчейко, Комарь то-що — давно вже розкрито і д. Будилович цілком для себе безпечно міг позирати з їх маски. Одна біда: він просто сього не знав. А шкода, бо на сих людей проф. Будилович покладає всю відповідальність не тільки за напрям діяльності Зіньківського, „за вытравленіе въ душѣ (його) тѣхъ благихъ съменъ патриотическаго воспитанія, которыя.. были заложены въ нее въ ранней молодости (639), — але й за передчасну смерть Зіньківського. Ви не ймете може віри, але се так, „ибо украинomanство безспорно оказалось для него (Зіньківського) ядомъ, отравившимъ его добрую и даровитую душу слѣпою злобою къ окружающему“ (? стор. 339) і виступивши в такою отруєною душею на працю —

„понятно, что онъ долженъ былъ надорваться и скончаться въ ранней молодости“ (340). Уявіть тепер становище д. Будиловича: у його на очах кримінальне злочинство творить ся, чоловіка вбивають, а він навіть „маски“ із злочинців здерти не може, „гвалт“ крикнути не сміє, хоч би post factum виявити злочинців! Трагічне становище, бо воно побільшуєть ся ще тим, що як справді то й „масок“ ніяких не було, а просто вони вважають ся тільки з переляку нашому машкарному ученому. І оддыхавши трохи, сердолюбний професор знаходить слово потіхи й розваги „невинно убіенному“: „къ своему утѣшенію (?!), — додає він на втіху Зіньківському, — онъ скончался однако на рукахъ своего отца, а не въ домѣ Чайченки, въ таинственномъ (!) селѣ котораго, между Черкассами и Бердянскомъ, Т. З—ому суждено было провести послѣдній мѣсяць своей угасающей жизни въ „балаканѣ“ про украинскую справу“ (340).

Цілком зрозуміло, що учений д. Будилович знаходить у Зіньківського силу помилок, і взагалі трактує останнього як неука, мало знайомого з західно-європейською наукою та життям. Ученому — й книги в руки, як кажуть Росіяне, тим то я не буду з д. Будиловичем ані сперечати ся, ані в довгу полеміку входити що до вчености чи неучтва Зіньківського. Тим більш не буду, що досить тільки навести ipsissima verba д. Будиловича про ті помилки та його власні поправки, щоб ціна усієї науки нашого ученого стала для кожного ясною, як білий день. На стор. 623—633 ми знаходимо повний реєстр гріхів Зіньківського — таких, „какъ мнимая несостоятельность сложившихся вѣками формъ русской жизни въ областяхъ вѣроисповѣдной, государственной, общественно-экономической и научно-литературной (?); какъ необходимость замѣны православія какой-нибудь (?) западной, болѣе „прогрессивной“ формой вѣроученія и обрядовъ; какъ „вредъ“ употребленія въ богослуженіи церковно-славянскаго языка и цѣлесообразность замѣны его живымъ „языкомъ украинскимъ“; какъ мнимая (!) анахроничность нашей государственной сплоченности и нашихъ стремленій къ національному объединенію на почвѣ общерусскоѣ; какъ „желательность“ замѣны нашего государственнаго единства федеративной системой, опирающейся на автономныя группы народностей въ заселенныхъ ими окраинахъ; какъ „настоятельность“ радикальной демократизаціи русскаго общества за счетъ (?) его верхнихъ или зажиточныхъ классовъ; какъ передача школъ низ-

ших, середних и высших въ завѣдываніе общинъ, обществъ или отдѣльныхъ племенныхъ групп (?); какъ вытѣсненіе общерусскаго языка изъ всѣхъ окраинныхъ (со исключеніемъ украинскихъ) школъ, а равно изъ судовъ и присутствій; какъ возможно широкое развитіе у насъ всѣхъ языковъ инородческихъ и всѣхъ славянорусскихъ поднарѣчій (!) и говоронъ за счетъ (?) языка общерусскаго; какъ исключеніе „москалей“ изъ всѣхъ областей государственной службы на окраинахъ, съ объявленіемъ ихъ монополіей (!) мѣстныхъ инородцевъ и т. д. и т. д.“ Ось ті непрощені гріхи Зіньківського і взагалі Українців; найбільш мені подобаєть ся в устах ученого славіста, за якого має претенсію себе уважати д. Будилович, оте доріканне „возможно широкимъ развитіемъ всѣхъ славянорусскихъ поднарѣчій и говоронъ“. Мимоволі згадуєть ся знаменита таблиця славянськихъ народів, яку „на страхъ врагамъ“ видав був д. Будилович іще в 70-х рокахъ минулого століття і в якій він дав рангу „языка“ тільки російській (великоруській) мові, а усі иньші — вийшли у його „нарѣчіями“, а такі „поднарѣчія и говоры“, як український і зовсімъ вимазано в Будиловичевої книги живота. Та поминаючи усе, що в своєму реєстрі гріхівъ Зіньківського наш учений понаплутував, скажу тільки, що ті гріхи українського письменника в загальнихъ рисахъ поділяє вся не тільки українська, а й щиро російська демократія, яка останніми часами вдарила в усіхъ боківъ хоч би на ту „анахроністичну“ державну систему Росії і, надія в Бозі, таки повалить її...

Довівши, що Зіньківський був неук, і виставивши натомість свою велику вченість, д. Будилович захотів іще науковимъ способомъ пояснити неуктво Зіньківського. Воно, бачте, походить із того, що Зіньківський „призналъ себя еще на студенческой скамьѣ достаточно подготовленнымъ къ малорусскому писательству не только въ сферѣ беллетристики, но и въ такихъ спеціальныхъ областяхъ, какъ политика, историографія, исторія литературы, даже языковѣдѣніе, гдѣ онъ, конечно, былъ полнымъ профаномъ“ (340). Думаю, що в такихъ справахъ наш учений автор справді компетентний, бо (коли д. Будилович забув, то я йому нагадаю) першу свою працю, і як навмисне „по языковѣдѣнію“¹⁾, надрукував маючи щось 23 роки, — себто тоді, коли або сидів „еще на студенческой скамьѣ“,

¹⁾ »Объ ученой дѣятельности Ломоносова по естествознанію и филологіи«, СПб. 1869.

або не дуже то далеко від неї втік. І коли щира праця „студенческой скамьи“ знесила Зіньківського й довела його до передчасної смерті, то що ми повинні думати про працю д. Будиловича, якому доля не тільки зберегла його коштовне життя, а провівши через професуру і ректуру¹⁾, щасливо посадила на посаду члена „ученого комитета при министерствѣ народнаго просвѣщенія“?...²⁾

Але д. Будилович — не тільки великий учений; він ще й велике милосердя в своєму доброму серці має й, не вважаючи на всі гріхи Зіньківського, готов йому їх дарувати. „Считая, — каже він, — упомянутыхъ анонимовъ и псевдонимовъ вполне достойными самого строгаго общественнаго суда и осужденія, мы не рѣшаемся (!) однако сопчислить на ряду съ ними къ свитѣ Мавепы (!) замогильную тѣнь Т. З—аго, ибо онъ не былъ еще ни самостоятельнымъ мыслителемъ, ни вполне созрѣвшимъ и отвѣтственнымъ (?) дѣятелемъ, а скорѣе благородной, хотя и безплодной жертвой (!) нашего общественнаго недомыслия и сложной сѣти иноземныхъ интригъ“ (340). От яку важку грудку землі в ласки свого западто доброго серця жбурнув д. Будилович на могилу Зіньківського, думаючи в своїй ученій наївності, що він справді обороняє небіжчика, виставляючи його „неотвѣтственнымъ дѣятелемъ“, і що, найголовніше, Зіньківський його, д. Будиловича, оборони потребує. Не вагаючись скажу, що коли-б „замогильная тѣнь“ Зіньківського могла промовити своє слово — вона з обуренням одкинула-б від себе ту Будиловичеву ласку і вичитала-б авторови її добрий *pater noster*, більш-менш такого змісту: „взьміть її, сю ласку, назад собі, добродію! Я її не потребую. Що я робив, у чому помиляв ся — робив і помиляв ся чесно. Руки мої не закаляно утисками слабших; уста мої не проповідували ненависти й надусильства; молодий, може „не вполне со-

¹⁾ Дорпатський університет за часів ректури д. Будиловича зажив собі великої слави тим, що вибрав на почесного члена одночасно з Л. Толстим відомого в Росії Івана Сергієва (Кронштадського). На плюс останнього треба поставити, що він краще від темних учених зрозумів ситуацію і зрік ся сидіти разом із „безбожним“ Толстим!...

²⁾ Є чутка, що на сій посаді д. Будилович давав відповідь од міністерства народньої просвіти на сьогорішнє запитання комітету міністрів про утиски українського слова. Кажуть, що в своєму меморіалі д. Будилович висловив ся за те, щоб і на далі zostавити обмеження українського письменства в Росії. Коли сьому правда, то не даром зберегла доля життя д. Будиловича коштом його праць...

зр'явши" розум не вигадував кайданів на думку людську, не потурав звір'ячим інстинктам тих, що гукають дико: „распи, распи його“. Я не торгував наукою, не підроблював її під смак „сильних міра сього“, а тяжкою працею здобував для того, щоб передати темним поневоленим масам; я не був „въ станѣ ликующихъ, праздно болтающихъ“, а навпаки — цілий недовгий вік свій поклав на боротьбу з ними, сил своїх не шкодуючи... Ще раз — не треба мені вашої ласки, вашого прощення. Що доброго чи лихого зробив я — за те сам і готов дати відповідь перед судом науки та історії... Чи зробите з чистим сумлінням те ж саме ви, учений добродію?“

Так, чи більш або менш так, відповіла-б д. Будилловичови „замогильная тѣнь“ Зіньківського і справді мала-б цілковиту рацію. Вже кому-кому, та не Будилловичам усякої масти чинити суд од імени історії й науки, бо перед ними у таких добродіїв — у самих „рыльце въ пушку“ і коли вже діло на суд пішло, то самих суддів насамперед треба посадити там, де їм слід бути — на лаві влочинців. „Замогильная тѣнь“ сього зробити, певна річ, не може, то-ж мусимо се зробити ми, хто ще держить перо в руці.

Цікаво, що такі добродії, як от Будиллович, дуже охочі до повзів і закриваючись хто наукою, хто патріотизмом чи „благом народа, хто „государственностью“ чи попросту жандармським мундиром — не перестають усіх і кожного, хто не з ними, кликати на суд, та ще як кликати: ні відхрестити ся від їх, ні відмолиш ся! Отже насамперед зринає питання: та чи мають же вони на те право? — певна річ, право моральне, а не яке инше, бо юридичне право, право жандармського мундира вони часто посідають (і се — справедливе *jus possidendi*) і з сього боку мають під ногами твердий ґрунт. Адже-ж і д. Будиллович сидить в „ученому комітеті“ російського міністерства народньої темноти і справді може хоч на мент держав у своїх руках долю українського письменства.

Свою розмову про темного ученого я навмисне почав із уваги про науку галицьких москвофілів, сих *homines obscuros per excellence*: тут темнота безпросвітна, темнота без жадної кваліфікації, тим то кожному відразу ясно, яка тут може бути наука. Але користуючись із наукової праці ученого професора, духового брата галицьких москвофілів, я хочу сказати, що у всіх темних людей, якими-б високими навіть із наукового погляду рангами вони

не пишались, не то нема, а й не може бути ніякої науки. Не може бути вже просто тому, що коло науки, як і коло кожної чистої справи, треба ходити з чистими руками, а які-ж можуть бути руки у морально темних людей!... І навіть „масок“ здирати з їх звичайно не доводить ся, бо здебільшого вони не розуміють усього свого духового каліцтва й, піднявши гордо голови, з отвертими обличчями похожують по світу. А як і тямить який, що обличчє у його не конче то великої краси і що варто-б про людей його трохи причепурити, то каліцтво те, як з мішка шило, само ви-ткнеть ся й себе таки викаже. Як се виходить — фактично ми вже бачили се на прикладі д. Будиловича; тепер поглянемо ще в теоретичного боку.

Наука, кажучи загально, має на меті насамперед правду — саму правду, якою-б гіркою вона, правда тая, нам не здавалась; із сього виходить, що ніколи наука не може й не повинна покривати й виправдувати злочинство, насильство, гніт то-що, якими-б пишними іменами се все не називалось. Річ певна, останнє говорить ся тільки про ті науки, що мають на увазі людські відносини, себто соціологію в найширшому розумінні сього слова, бо ті правди, що дають науки про річи мертвої природи, здебільшого не зачіпають нас безпосередно, а лиш на стільки, на скільки практично прикладають ся до людського життя і відносин. За те у кожного ученого, що студіює людські відносини, раз-у-раз мусить бути світоцем моральний критерій, щоб ним освітлювати не тільки усякий практичний висновок із науки, а й теоретичні підвалини; тому то й сам учений повинен мати той моральний критерій, міцні моральні підвалини. Моральність сю треба розуміти не тільки як особисту чистоту духа, — ні, далеко ширше: як чистоту й незакаляність громадсько-політичну. Легко зрозуміти, що темний політично чоловік може бути, скажемо, великим математиком, або хіміком, але економістом — ніколи, бо в останньому разі в його духовій організації як раз бракувало-б того, що потрібно разом із знаттєм фактів для того, щоб осягнути цілу правду. Справедливо кажуть, що Бекон — математик, Бекон — природознавець — річ можлива, але Бекон — соціолог — цілком неможливий; на наших очах Менделєєв — хімік зажив великої слави, але Менделєєв — економіст покрив себе довічним соромом, виступивши з обороною експльоатації робітників. Чого-ж бракує в останньому разі Менделєєву? А от саме тієї чистоти громадсько-полі-

тичної, тієї ширшої моральності, яка дає кожній людині підвалини для її громадського ідеалу. Людські відносини — се така плутана штука, так багато перепліталось тут усяких супротивних інтересів, що особистої чистоти мало, щоб ту плутанину розплутати і сказати правду по щирости. Без певного громадського ідеалу иньший просто не добачить тієї плутанини, иньший же хоч і добачить, то зумисне, хоч може й не свідомо, сфалшує правду, коли рішуче доведеть ся стати на той чи на иньший бік. Візьмімо чоловіка навіть особисто морального, чесного, — яку правду що до сути людських відносин він може дати, коли ідеал тих відносин лежить для його по заду, в тих самих відносинах, що стільки кривди вже зробили людськості? Він просто не зможе стати вище, понад ті відносини, і утворити якийсь иньший ідеал, і кінчить тим, що благословляти-ме їх: що є, мовляв, те й мусить бути. Очевидно, та правда буде лиш для його правдою та для тих, кому вона потрібна; очевидно, та наука буде наукою сфалшованою, зігнутою на користь якоїсь більшої чи меншої групи людей. Ось чому наука мусить мати моральний підклад широкого громадсько-політичного ідеалу, ось чому де-хто з учених (напр. А. Ланге) ставить так високо науку, що вимагає від кожного ученого спеціального морального приготування.

Ми знаємо ідеали темних людей, — вони дуже прості й не мудрі і легко їх можна звести до кількох загально-відомих афоризмів „практичної мудрости“: „що ігумену (себто — мені) можна, те братії (усім иньшим) зась“, „моя хата з краю — нічого не знаю“, „après nous le déluge“ і т. п. Яка-ж правда, особливо правда що до людських відносин, може вийти з такого ідеалу? Що то за наука, що такої правди дошукуєть ся й її підпирає?... В праці д. Будиловича ми зараз бачили гарний зразок такої науки, але на його вона не кінчаєть ся: уся наука темних людей однакова. Візьміть, напр. науковий відділ реакційних російських місячників (їх, правда, дуже не багато) і ви наочно в тому переконаєте ся: науки й сліду ви тут не знайдете. Мало того — не побачите ви ні одного талановитого чоловіка серед їх співробітників, і зі свічкою не надібаєте жадної не то видатної, а просто хоч би цікавої праці. Тут, фігурально кажучи, перед вами дика пустиння, в якій, немов у справжній пустині „терніє і волчці“, виростає тільки безмежна злість та ненависть до всього, що не підходить під троглодитні ідеали мешканців тієї пустині. Усе, що

має талант, хоч сякий-такий хвст, розум, серце — пішло в противний табор, бо тут, серед троглодитів, нема місця талантам, нема простору живій думці, чесному і незалежному слову, — тут задуситись можна. Самі тільки Будилевичі, Флоринські, Филевичі, Никольські під усякими наависьками неподільно панують у тій пустині, голосно кричать „караул!“, обпльовують усяку чесну думку і вчинок, кличуть на підмогу „консулів“, вимагають обмеження усьому, що їм не подобається. Один роззявляє рота на „инородців“, другий цькує спеціально Жидів, третій обороняє експльоатацію робітників, четвертий крокодилячими сльозами плаче над нещасною долею „землевладѣльцевъ“, пятий розпинається за „существующій строй“, шестий... десятій... — кожному діло знайдець ся й кожен те діло так робить, щоб і собі користь своєю „наукою“ здобути і когось там таки та придушити. Сі учені не підірвуть ся щирою роботою, як Зінківський, — о ні, не з таких вони! Покірливим телятам раз-у-раз припадає більше „благодщини“ і доля вже задалегідь призначає таких учених до „степеней извѣстныхъ“... А поки до їх доберуть ся, вони тим часом плекають науку, — як і яку науку, се вже ми бачили. Почуваючи себе на учених становищах ніби на якомусь машкарадї, вони й поводять ся відповідним способом і тільки про те й дбають, щоб заглядати під „маски“, висліжуючи, чи не йде хто проти тієї „матки“, від якої згадані „благодщини“ залежать. Чого варт така „машкарадна“ наука, думаю, розказувати багато нічого; разом із тим видко й те, чого вартий суд отих діячів від „машкарадної“ науки...

8. VIII. 1905. У Ситківцях.

Сергій Єфремов.

Україна мовить...

Від цілого ряду літ відбуваються в Росії кожного третього року археологічні конгреси у різних місцевостях, які мають величезне значіння не тільки для самої науки, але й для її популяризації між широкими верствами населення. Для урядження такого конгресу засновують ся спеціальні місцеві комітети або й товариства, яких задачію є не тільки прийняти гостей і розв'язати ся, як то звичайно буває з ріжними конгресами та з'їздами, але й підготовляти ґрунт для конгресу з наукового боку. Для того розкопують ся кургани в губерніях, в яких столицях має бути конгрес та сусідних із ними, заснують ся археологічні та етнографічні музеї, обробляють ся реферати на місцеві теми, зачерпнені чи то з археології, чи історії, фільології та етнографії. Не брак одначе таким конгресам і ширшого підкладу: на них відчитують ся реферати також на загальні, не локальні теми з царини згаданих наук, виголошувані не тільки російськими, але й иньшими славянськими ученими.

Для нас мають спеціальний інтерес три останні з'їзди, що відбули ся в Києві (1899), в Харкові (1902) і сьогорічний в Катеринославі.

Як відомо нашим читачам, на з'їзд у Києві дістало було запросини Наук. Тов. ім. Шевченка і окремо деякі його члени. Наук. Тов. ім. Шевченка заняло ся з'їздом! серіозно і постановило вислати на нього своїх делегатів із цілим рядом рефератів. При тім виринуло одначе питаня, чи можуть галицькі делегати читати свої реферати в українській мові; а мали вони тим більшу підставу домагати ся сього, що на з'їзді були допущені реферати в иньших славянських мовах, прим. польській, чеській, сербській. Ся справа тягла ся довший час і скінчила ся остаточно тим, що галицьким

делегатам дозволено читати реферати по українськи, але тільки в присутності 25 членів з'їзду. Така постанова уряду, викликана ріжними цькованями Фльоринських, Будиловичів і иньших, рівнала ся забороні української мови на з'їзді; наслідком того галицькі делегати постановили не брати участі в з'їзді, а приготвлені для нього реферати видрукувати у „Записках“, що й вийшли опісля у двох подвійних томах.

В часі київського з'їзду говорила отже Галичина, а російська Україна мовчала... Українці не обізвали ся ні словом протесту проти такої постанови, брали участь у з'їзді і читали свої реферати по російськи...

На з'їзд у Харкові не дістало наше Товариство запросин; із учених поминено тих, хто зголосив ся в більшим числом рефератів, а ті (числом три), що запросини одержали, дістали їх дуже пізно. Супроти того, як і що не можна було знати, чи зможуть галицькі делегати читати реферати по українськи, ухвалено на засіданю історичної й фільольогічної секції Наук. Тов. ім. Шевченка не брати участі в харківським з'їзді, і запрошені повідомили про се президію з'їзду.

Галичина знов сказала своє слово, а російська Україна мовчала... Українці не виступали з ніяким протестом і читали свої реферати по російськи...

Сього року відбуваєть ся археольогічний з'їзд у самім центрі давнього Запорожа, в місті Катеринославі. Він почав ся 15 серпня ст. ст. і потреває до 27 серпня. На сей з'їзд не прошено вже нікого з Галичини і Буковини. Кажуть, що се стало ся головно наслідком заходів председательки московського археольогічного товариства, яке уряджує з'їзди, графині П. Уварової. Супроти того Галичина тепер мовчить, але російська Україна заговорила...

Як се стало ся, ми перекажемо за катеринославським дневником „Приднѣпровскимъ Краємъ“ (ч. 2580, з 18 серпня, ст. ст.).

Дня 16 серпня вибрано почесним председателем з'їзду харківського професора М. Сумцова, який отворив наради такою промовою¹⁾ :

¹⁾ Проф. М. Сумцов, Харковець родом, головним предметом своїх студій має Україну і оголосив цілий ряд праць із української етнографії та літератури. Він був також автором меморіялу, представленого міністерству харківським університетом у справі знесеня заборони української мови в Росії. Подасмо його промову в цілости.

По російськи: „Избраніе меня въ почетные предсѣдатели настоящаго засѣданія глубоко меня тронуло, и я не нахожу достаточно словъ для выраженія моей признательности; моя благодарность обусловлена не только той человѣческой слабостью, которая называется самолюбіемъ, но и сознаниемъ той пользы, которую приносятъ русской наукѣ археологическіе сѣзды.

„Сознаніе это во мнѣ выросло и окрѣпло главнымъ образомъ послѣ XII археологическаго сѣзда въ Харьковѣ, благодаря которому харьковскій университетъ обогатился пріобрѣтеніемъ трехъ музеевъ — музея древностей, который ранѣе былъ лишь въ слабомъ зародышѣ, и двумя зовѣмъ новыми — церковно-археологическимъ и этнографическимъ.

„Вообще, въ послѣднее время стало особенно замѣтнымъ благотворное вліяніе археологическихъ сѣздовъ на возникновеніе и развитіе мѣстныхъ ученыхъ обществъ и учреждений, что выразилось ярко и на XIII археологическомъ сѣздѣ въ дѣлѣ возникновенія въ Екатеринославѣ прекраснаго областного музея имени А. Н. Поля.

„Какъ ни важно научно-систематическое накопленіе матеріаловъ и возникновеніе соответствующихъ музеевъ, еще важнѣе и благотворнѣе то взаимное знакомство и уваженіе, которое развивается и укрѣпляется при посредствѣ научныхъ сѣздовъ, и лично въ приложеніи ко мнѣ сегодня облеклось въ лестную для меня форму почетнаго предсѣдательства, — и все это будетъ служить для меня однимъ изъ лучшихъ воспоминаній о моемъ пребываніи въ Екатеринославѣ, который, къ слову сказать, произвелъ на меня прекрасное впечатлѣніе своими широкими, какъ сосѣднія степи, улицами и площадями и красотой стараго украинскаго батька — Днѣпра-Славути“.

По українськи: „Як спомин про нашу далеку і славу українську старину виривають думки про ті часи, коли по сих степах пишала ся і гарцювала козацька воля, коли вона кохала ся колихала ся на дніпрових хвилях, на човнах, по чайкам та байдакам, та доля і та воля, про которі згадував і співав незабутній Тарас Шевченко.

„Учора, високоповажані добродії, вже згадували про українську старину, сьогодні й мені треба трохи нагадати про неї на її рідній мові, нагадати на березі широкого та дужого Дніпра, — того Дніпра, который колись то носив у море багато козацької крови, а тепер, після великого закона 6-го авґуста, нехай несе на-

родови побільше щастя та любови для доброго пожитку і ясної просьвіти“.

Бесіду проф. М. Сумцова засипали довгі і шумні оплески, по чім почали ся реферати. Перший реферат виголосив проф. М. Сумцов п. н. „Заговори и инкантици“, другий д. Л. Падалка з Полтави п. н. „О единствѣ основныхъ чертъ степныхъ „майда-новъ“, „круглыхъ городковъ“, „робленицъ“ и „раскопанныхъ могилъ“. По обох рефератах була довша дискусія і на ній закінчило ся передполудневе засіданє.

По полудни відбувало ся засіданє секції церковних старинностей, на яким виголосили реферати В. Щербаковський: „Къ вопросу о деревянной архитектурѣ малороссійскихъ церквей Киевской губ. XVIII в.“ і І. Євсєєва: „Древнѣйшіе памятники церковной старины въ орловскомъ краѣ“.

На другий день 17 серпня вибрано председателем „попечителя“ харківського наукового округа М. Алексієнка. Перший реферат виголосив проф. М. Сумцов п. н. „Литературные нравы южнорусскихъ ученыхъ XVII.“, другий добр. Олександра Єфимєнкова п. н. „Къ исторіи землевладѣнія въ галицкой Руси XVI в.“ При кінци реферата авторка висловила жаль, що в тій справі властиво галицькі наукові праці так мало доступні в Росії або навіть зовсім недоступні, хоч праці галицьких учених внесли би багато ясности і докладне освѣтленє питань про давню Русь.

Вечірне засіданє відбувало ся під председательством проф. Вол. Антоновича, що приїхав того дня на з'їзд. Проф. В. Антоновичеви зготовлено великі овації з нагоди його 35-літньої наукової праці. Промовляв цілий ряд бесідників, а між першими графиня П. Уварова. Всі бесіди засипувала публіка оплесками, а коли вони скінчили ся і проф. В. Антонович подякував за них, підніс ся член з'їзду др. І. Луценко з Одеси і прочитав отсей протєст, підписаний 40 членами з'їзду на 106 усіх членів:

„При студіюваню України і уряджуваню місцевих з'їздів на Україні прийшло ся імператорському археологічному товариству завважати цікаву подію, що Україна творить предмет всесторонних студій на території частини тої-ж України, а то в Галичині і Буковині. Наслідком того появило ся природне бажанє використати праці тих учених, притягнути їх до спільної роботи. Рівночасно в тим багато з тих учених заявило охоту прилучити ся до спільної роботи.

„Та ще на XI з'їзді в Києві повстало питання чисто формального характеру про повну свободу участі галицьких і буковинських учених у працях з'їзду супроти того, що їх реферати мали бути предложені на українській мові. Свобода-ж тої мови, свобода вираження духового життя цілого народу показала ся сумнівною навіть у статуті наукового товариства. Конець кінцем условність як найшвидшого вияснення тих запитань міністерством народньої просвіти, з явною шкодою для справи, приневолити київський з'їзд зрештитувати цілковито з можливости слухати реферати галицьких учених у Києві.

„Ідучи на стрічу правильному порішенню того питання в будучности, імператорське археологічне товариство змінило частину статута, що безумовно забезпечувало свободну участь галицьких учених у дальших працях з'їздів.

„Однак на XII з'їзді в Харкові запросили поодиноким ученим хоч і вислано, то так пізно, що вони не мали змоги взяти участі в працях того з'їзду. Ся сумна поява була завважана тоді в Харкові і було висловлене бажанє не допускати чогось подібного в будучности.

„Тепер ми довідали ся, що на XIII археологічний з'їзд, присвячений головню студіям України, згаданим ученим зовсім не вислано запросин.

Маючи на увазі все попереднє, для нікого не буде сумніву, що приїзд галицьких і буковинських учених був можливий при конечній умові запрошення їх на з'їзд.

„Незапрошенє загалом заграничних учених на XIII з'їзд належить уважати дуже сумним фактом, але неприсутність галицьких і буковинських учених по тім, як іще на XI з'їзді признано їх участь пожаданою, по тім, як навіть змінено статут товариства, являєть ся для теперішнього з'їзду не припадковою і неоправною шкодою для цілої справи вистудіюваня минувшини полудневої Руси, історичної України.

„Супроти того всього ми підписані члени XIII археологічного з'їзду просимо ухвалити, що неприсутність на XIII з'їзді заграничних учених приносить дійсну шкоду справі наукового опрацюваня історії нашого рідного краю. А що час минув і вже трудно уможливити присутність заграничних гостей на наших засіданях, то ми просимо: 1) висловити іменем з'їзду глибокий жаль по причині неприсутности посеред нас заграничних учених; 2) ви-

словити крайнє здивованє приготовному комітету з'їзду, що не пороблено заходів, аби бодай на історично-археологічнім з'їзді в центрі Запорожа були присутні всі учені, що посвятили свої сили студіям над історією козаччини і України загалом; 3) вислати іменем з'їзду телеграму ученим історикам Галичини і Буковини, висловивши привіт з'їзда і глибоке поважанє їх науковим працям і крайній жалє по причині їх неприсутности, і 4) поробити заходи, аби на будучих археологічних з'їздах не повтаряли ся більше такі сумні інциденти і щоби інтересів свободної науки не нарушувано більше ніякими чужими для неї впливами і поглядами“.

По сім протесті відчитано другий від української інтелігентної публіки, підписаний 190 іменами. Він звучить:

„Бажаючи взяти участь у засіданнях XIII археологічного з'їзду, ми довідали ся на наше велике здивованє, що в його працях не возьмуть участи представителі наукових сил рідної нам Галичини і Буковини. Як показуєть ся, приготовний комітет не вважав потрібним запросити на нинішній з'їзд, а так само на з'їзди, що відбули ся в Києві і Харкові і були посв'ячені головно археології й історії України, Галичан, що працюють у тій царині і які, як звісно, приготували були багато серіозних рефератів. У звязи з тим і дехто з тих, що бажали взяти участь у з'їзді, на жалє не могли подати своїх рефератів, бо вони були тісно звязані з рефератами Галичан.

„Щоби виправдати приняте такої незрозумілої і обидної для нас постанови, поясняють, що комітет ухвалив у загалі не запрошувати на з'їзд учених ізза границі, з причин ніби-то сумного положеня справ у Росії.

„Археологічні з'їзди посв'ячені оброблюваню науки, а царина наукової діяльности повинна бути чужою для всяких застережень, які проявив у тім випадку приготовний комітет. Але беручи на увагу те, що Галичани на київськім археологічнім з'їзді були поставлені в такі обстанови, в яких не могли читати рефератів, бо вони були написані українською мовою, а на харківській і нинішній катеринославській з'їзді, що зібрав ся на території давного Запорожа, не були навіть зовсім запрошені, а також беручи під увагу звісне всім положенє, в яким є українська мова і література в Росії, — то конечно треба признати, що висше згадана ухвала комітету є результатом звісного систему і подиктована

в дійсности або політичною нетерпимістю, або недостойною науки податністю.

„Але того, що зі сумної конечности терпіло ся давнійше, не можна допустити тепер, коли народ, що пробуджуєть ся до нового суспільного і політичного життя і суспільність рішучо заявляє про свої права на участь у творчій роботі свого суспільного устрою. Проняті такою свідомістю і відповідальністю перед нашим народом, у свідомості наших прав і обов'язків, ми, — що підписали ту заяву — горячо протестуємо проти прийнятої комітетом з'їзду ухвали в відношеню до наукових діячів у Галичині, як обидної для нас і нашого народа; заравом протестуємо і проти тих переслідовань, яким підпадає в Росії українська мова і література“.

Отак промовила Україна, поважно і гідно, і ми маємо надію, що й далі буде промовляти, доки не дістане цілковитої свободи свого національного й культурного розвитку. Чужими руками не виборює ніхто нічого для себе!¹⁾ В.

¹⁾ Наук. Тов. ім. Шевченка вислало на руки проф. М. Сумцова з сього приводу таку телеграму: Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові довідавшись про події на XIII археологічнім з'їзді в Катеринославі пересилає на Ваші руки слова горячого співчуття тим членам з'їзду, що виступили в обороні української мови і науки. Грушевський, голова. Гнатюк, секретар.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Археологічний з'їзд в Катеринославі був визначений на середину серпня с. с., ще перед трьома роками. Перед двома тижнями появила ся й урядова оповістка від председательки московського археологічного товариства гр. Уварової, що з'їзд буде відкритий 14. (21.) VIII. Та кілька день пізніше в петербурських газетах появила ся звістка, що мабуть з'їзд не відбудеть ся зовсім з причини нинішніх обставин, бо „изъ боязни малорусскихъ рѣчей“ не вислано на сей з'їзд запрошень до Галичини й Буковини. Дійсно, запити не дістало сим разом ні Наук. Товариство ім. Шевченка, ні поодинокі учені, скільки знаємо. Як бачимо одначе з висше поданої статі, з'їзд відбуваєть ся.

Нова бібліотека і музей. З початком сього року з'організував львівський гр. кат. митрополит гр. А. Шептицький нову бібліотеку рукописів і старих друків, які зібрав із накладом великого труду в краю і за границею. В тій цілі лідбув спеціальну подорож по головніших російських містах др.

Л. Святицький і зібрав деякі цінні друки і рукописи XVII—XVIII ст. Крім бібліотеки буде з'організований церковний музей, де будуть поміщені цінні образи, різьби і ин. твори штуки від найдавніших часів аж до нині. Бібліотека і музей поміщені в домі гр. кат. Капітули у Львові і незабаром буде вже відданий до публичного ужитку. *Кр.*

Музей П. А. Куліша. За ініціативою д. М. М. Кочубея перенесено дім, де жив звісний український письменник і діяч П. А. Куліш, із хутора Мотронівки до с. Конашівки недалеко міста Борзни, чернігівської губернії. В тім домі буде з'організований музей, де буде зібрано все, що зістало ся після П. Куліша, крім його рукописів, що находять ся тепер у музею ім. В. Тарновського в Чернігові. Відслочене музея назначено на 7 (20) вересня.

Як у нас читають Л. Н. Вістник? В 157 ч. „Діла“ з 28 липня с. р. поміщена статя учителя гімназії в Перемишлі д. Романа Гамчикевича п. н. „Піімеї“, в якій автор обговорює звісний читачам ЛНВ. із книжки за липень с. р.,

лист крилошанина Йосифа Кобилянського против культу Шевченка. Наводячи текст листу, автор робить таку увагу: „Ось случайно попало ся мені в руки слідуєче письмо“. Як уже згадано, лист Кобилянського був друкований у книжці ЛНВ. за липень с. р., яка з початком липня була вже в руках читачів. Коли-ж д. Гамчикевич у статі, надрукованій 28 липня, отже написаній що найбільше кілька днів перед тим, бо днівники не держать статей довго в теці, признаєть ся, що лист Кобилянського пошав ся йому случайно в руки, то з сего його признання виходить, що він до написання своєї статі не мав у руках липневої книжки ЛНВ, хоч вона що найменше 2—3 тижні ходила вже по світі. Очевидно, д. Гамчикевич має повне право якусь книжку читати або ні, але все-ж воно характеристично для галицько-української інтелігенції, коли дехто з її кругів не має понятя, що пише одинокий український літературно-науковий журнал, а тим більше воно характеристичне, що д. Гамчикевич не тільки учитель гімназії, але також автор кількох рецензій і перекладів із Гайне, значить, людина з літературними аспіраціями. Ось чому ми і звертаємо увагу дійсних читачів ЛНВ. на сю появу, як на причинок до характеристики галицько-української інтелігенції.

М. Л.

II. Нові книжки.

Етнографічний Збірник. Т. XVII. Видав Етнографічна Комісія Наукового Товариства імени

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XXXII.

Шевченка. Володимир Гнатюк. Коломийки. Т. I. У Львові, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. XLIII. + 259, 8°. Ціна 4 кор. Зміст: 1) Передне слово. Ст. III—XLIII. 2) Нації й племена. (Українські племена. Польські племена. Моравці. Жиди. Цигани. Німці. Волохи. Вірмени. Мадяри. Італійці. Турки. Татари). 3) Географічні назви. (Краї, ріки, гори, міста, села). Ст. 22—50. — 4) Хрестні імена. (Мужеські імена. Жіночі імена. Мужеські і жіночі імена в суміш). Ст. 51—102. — 5) Музики. Танці. Співи. (Музиканти. Музичні інструменти. Хлопці при танци. Дівчата при танци. Молодиці при танци. Співанє. Співанки. Голос. Коломийки). Ст. 103—154. — 6) Ноша. Строї. (Строї загалом. Сорочки. Штани. Спідниці. Запаски. Пояси. Обувля. Коралі. Стяжки. Дзьобеньки. Спінки. Квітки. Загортки. Сурдути. Камісельки. Капелюхи. Хустки. Ріжні строї в суміш). Ст. 155—168. — 7) Військо. (Перед бранкою. Бранка. Відібрані. Новобранці. Рекрути. Цісарська служба. Жовніри. Ріжні роди оружя. Карабін. Урльопники. Дівчата про вояків. Козаки) Ст. 169—256. — 8) Зміст. Ст. 257—259.

Материяли до українсько-руської етнології. Виданє Етнографічної Комісії за редакцією Хв. Вовка. Том VI. Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 28 + 204 + 10, 8°. Ціна 6 кор. Зміст: 1) Вироби передмікенського типу у неолітичних становищах на Україні, Хв. Вовка. Ст. 1—27. — 2) Годівля, купно і продаж овець у Мшанці, старосамбірського пов., М. Зубрицького. Ст. 1—40. —

19*

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

3) Гончарство у с. Опошні у Полтавщині, М. Русова. Ст. 41—59.
 4) Вироби з дерева у с. Груні у Полтавщині, М. Русова. Ст. 60—73. — 5) Гребінництво у с. Груні у Полтавщині, М. Русова. Ст. 74—82. 6) Олійниця у с. Землянці, глуховського пов. на Чернігівщині, Литвинової-Бартош. Ст. 83—88. — 7) Олійні у північно-східній Галичині, А. Веретельника. Ст. 89—93. — 8) Виріб олію на Волині в Галичині, М. Шишкевича. Ст. 94—99. — 9) Народня медицина у ровенському пов. на Волині, В. Доманицького. Ст. 100—107. — 10) Золотарство у старобільському пов. у Харківщині, Ол. Радакової. Ст. 108—112. — 11) Народний календар валуйського пов., М. Дикарева. Ст. 113—204. — 12) Показчик. Ст. 1—5. — 13) Index alphabétique et analytique. Ст. 7—10.

Петербурська Академія Наук в справі знесення заборони українського слова. Реферат академії, з додатком „Історичної записки“ К. А. Воєнського і вступним словом проф. М. Грушевського. (Передрук в Літ. Наук. Вістника). У Львові, 1905. Накладом українсько-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 48, 8⁰. Ціна 60 сот.

Ольга Кобилянська. До світа. Новелі і нариси. Львів, 1905. Накладом українсько-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 154, 8⁰. Ціна 2·40 кор. Зміст: 1) Valse mélancolique. Ст. 1—50. — 2) Рожі. Ст. 51—53. — 3) Акорди. Ст. 54—55. — 4) Поети. Ст. 56—62. — 5) На полях. Ст. 63—71. — 6) Під голим небом. Ст. 72—87. — 7) Там звізди проби-

вались. Ст. 88—90. — 8) Сумно колинуть ся сосни. Ст. 91—96. — 9) Балаканка про руську жінку. Ст. 97—113. — 10) Сліпець. Ст. 114—116. — 11) Через море. Ст. 117—121. — 12) За готар. Ст. 122—137. — 13) Мої лілії. Ст. 138—140. — 14) Думи старика. Ст. 141—153. — В отсій новій збірці оповідань д. О. Кобилянської є оповіданя, не друковані ще ніде (Сумно колинуть ся сосни, Балаканка про руську жінку, Думи старика) або друковані в недоступних ширшій публіці видавнях, отже незнані в нас (Через море, За готар, Там звізди пробивались) та кілька передруків із нашого журналу, перший раз зібрані разом і видані в хронологічним порядку. Думаємо, що книжка зацікавить не лиш істориків літератури, але й ширші круги нашої суспільности. В.

Іван Франко. Мойсей. Поема. Львів, 1905. Накладом автора. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 104, 8⁰. Ціна 1·60 кор.

Богдан Лепкий. З глибин душі. Вибір поезій. Львів, 1905. Накладом Михайла Петрицького. З друкарні уділової. Ст. 192, 8⁰. Ціна 2·40 кор.

Богдан Лепкий. Над рікою. Поезії. Львів, 1905. Накладом Р. Гординського. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 92, 8⁰. Ціна 1 кор.

Українська справа в європейським освітленю. Збірка статей європейських учених і політиків про русько-українське питання. Впорядкував і видав Василь Яворський. Відень, 1905. Коштом і заходом Василя Яворського. З друкарні тов. „Руска

Рада" в Чернівцях. Ст. 32, 8^о. Ціна 30 сот. Отся брошурка — се переклад із німецького відповідий ріжних визначних мужів західної Європи на питанє, що вони думають про указ із 1876 р., яким заборонено в Росії нашу літературу. До перекладу долучена також гезеза віденського двотижневника „Ruthenische Revue“, написана послом В. Яворським досить несмачно і декуди неправдиво. По його думці „перший, що старав ся познакомити сьвіт з Україною, був покійний Драгоманов. Однак після його смерти довгий час ніхто не брав ся вести дальше розпочате Драгомановим діло. Деякі Галичани пробували вправді писати по віденських часописах, але вони не виходили ніколи поза вузькі галицькі рамки, писали виключно про галицькі відносини (н. пр. Др. І. Франко у віденським журналі „Die Zeit“) і то лише доривочно, від часу до часу. Поза межі Австрії ніхто не пускав ся та про українські відносини в Росії ніхто ніколи не згадував, ніхто не поінформував навіть віденських журналістів про це, що Українці і галицькі Русини це оден народ і т. д. (ст. 28—29). Ми не будемо виписувати тут статей і брошур на російській, польській, чеській, малярській, німецькій і иньших мовах, опублікованих у ріжних часах ріжними людьми, нашими й чужинцями, що познайомявали европейські народи з житєм і побутом українського народа, бо на се треба цілої статі, і то досить великої, але вкажемо хоч на такі популярні і впливові видання, як: Slavische Jahrbücher, (де між иньшими надруковано дуже інтересну

статю Я. Головацького: Zustände der Russinen), Історія славянських літератур Пипіна і Спасовича, (перекладана на ріжні мови, де окремих відділ присвячений нашій літературі), велика статя Ом. Огоновського в енциклопедії Ерша і Грубера про Русинів (а його німецька книжка: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, з широким вступом історично-етнографічним буде ще довгі часи найліпшою працею в тій царині), Archiv für slavische Philologie (де друковано ріжні праці про Русинів), і иньші або такі книжки, як опис подорожи по Україні і Галичині Коля, переклад народніх пісень Боленштета (Die poetische Ukraine), студія Обріста про Шевченка і багато иньших. Якже виглядають супроти того слова д. Яворського? Не ліпше було написати, що „Ruthenische Revue“ — се перший український орган у німецькій мові, що відповідало би цілковито правді, ніж ширити такі неправдиві звістки і баламутити несвідомих річи?

В.

Звіт дирекції ц. к. П. гімназії в Коломні за рік шкільний 1904/5. В Коломні, 1905. Накладом наукового фонду. З друкарні Вільгельма Бравнера. Ст. 82, 8^о. Зміст: 1) Лев Гнатишак: Про вплив „Історії Руссов“ на українсько-руську поезию романтичну (ст. 3—39). — 2) Урядова часть — директора (ст. 41—82). — З урядової части дізнаємо ся, що учительський збір числив 19 учителів і одного помічного, з того 8 заст. учит. (Не вадить замітити, що в гімназії є тільки один германіст, так що наука німецької мови в цілій низшій гім-

назії лежить у нефахових руках: в обох перших учить німецької мови математик, в II а класичний фільольог, в III а і б історик, а в IV а і б учитель кваліфікований до української мови. Цікаво як виглядає та наука? Чи Рада шкільна тримає ся тої засади, що вистарчить служити рік при війську, аби могли учити німецької мови в низшій гімназії?). Заки перейдемо до статистики учеників, приглянемо ся станови бібліотеки для учеників. Звісна річ, що шкільні власти дуже уважають на те, аби ученики не читали книжок із поза шкільної бібліотеки, а всякі провини в тім напрямі карають досить остро — навіть прогнанем. Можна про те сподівати ся, що гімназіальна бібліотека задовольить усі вимоги учеників. Тимчасом із „звіту“ бачимо, що бібліотека учеників числить **344 творів** у 597 томах (розумій: 253 дуплікатів і триплікатів) в руській мові, **339 творів** у 413 томах у польській мові і **257 творів** у 439 томах у німецькій мові. Значить: у руській гімназії руська бібліотека числить о 5 (пять) творів більше як польська. Але то тільки в р. 1904/5 був іще той plus „5“. Бо ось що каже справоздаве: в 1905 р. куплено руських книжок 22, а польських 34. Коли так само закуплять книжки до шкільної бібліотеки і в 1906 р. то польських буде вже о сім творів більше ніж руських. Аби ще яркїше виказати, як дбають у руській гімн. про руську бібліотеку, позволю собі вичислити всі 22 книжки, закуплені в 1905 р.: Тен, філософія штуки, Франко, Захар Беркут і Абу Касимові капці,

Вовчок, Нар. оповіданя, Мирний, Морозенко, Шекспір, Король Лір, Левицький, Хмари і Гуморески, Вазов, Під ярмом, Гавптман, Візник Геншель, а далі: Повістки для молодїжи, Історія куска хліба, Серед цвітїв, Дивні пригоди комаха, Наські українські казки, Шекспір в повістях, Англійські казки, Збиточник Гумфрі, Куліш, Українські оповіданя, Мордовець, Оповіданя, Шаміссо, Петро Шлеміль, Королевський, Дві могилі... з яких 15 можна прочитати в однім дні. Остає проте, що прибуло аж 7 поважїйших книжок у цілім році до руської бібліотеки для учеників. Жаль тільки, що за багато забрало би місця порівнане сих книжок із закупленими до польської і німецької бібліотеки що до якости. Справді як назвати таку байдужність і легковаженє в боку дотичних учителїв руської мови і завідателїв руської бібліотеки! Цікаво, що зробили би ті пани професори, завідателі бібліотеки, др. Макарушка і Л. Гнатишак, як би так одного тижня всі 599 учеників прийшли до бібліотеки і зажадали руської книжки до читаня? Як подїлити між них 344 твори? Навіть як би роздїлено між них по книжці без огляду на те, чи читав, чи ні, всі дублетн, то ще й тоді за мало 597 томів для 599 учеників! О скільки-ж лїпше стоїть завідатель польської бібліотеки! В р. 1904/5 учило ся польської мови 332 учеників і для них мав учитель сеї мови в бібліотеці 339 творів у 413 томах. Цікаво, чим оправдує дотичний учитель закупино 22, а зглядно 7 книжок? Чи тим, що нема що ку-

лити, чи може тим, що вже й так досить книжок у бібліотеці, чи може скаже стереотипове: ученики й так не хочуть читати! Бо й таке наївне оправданє доводить ся чути! Як би справа читаня книжок лежала більше на серці учителям, то ми бачили би в їх справозданю більше щирости. Вони не вагались би признати ся в окремії рубриці, скільки учеників і в яких клас користало з книжок із бібліотеки, скільки книжок перечитали і т. д. Та дарма жадати такої отвертости. А цікаво, що зробилиб вони, як би Рада шк. зажадала виповнення сеї рубрики? Чи признали би ся до тих страшних мінусів, чи сфабриковано би статистику? Ми говоримо се так певно тому, що знаємо, як ученики деяких клас не читають цілком гімназіяльних книжок. А шкільні власти дивують ся і сердять ся, що цікавіші зичують книжки в приватних бібліотеках! А потім... те, від чого ми вийшли: ревізії, конференції, протоколи... прогнаня...

Ми порушили сю болючу справу ширше тому, бо знаємо що в руських бібліотеках руських, а тим більше польських гімназій, є по 3 і 4 ті самі примірники видань Просвіти, бібліотеки Насальського і Педагогічного товариства, а по за те кількадесят, як не кільканацять поважнійших книжок, які ученик висшої гімназії прочитає з приємністю і користю.

В дальшій части справозданя є статистика учеників і абітурієнтів. Займемо ся сими останніми. Тут кидаєть ся в очи цікаве явище: До VIII кл. було записаних 19 публ. учеників; з то-

го при кінці шк. р. відзначених не було, перший степеню одержало 14, другий 1, третій 1, а поправку 3. Значить на 19 учеників допущено до матури 14. Що правда всім признано сьвідощтво зрілости. Але крім сих 14 публичних сїдали до іспиту ще 4 екстерністи і з них 1 відступив від устного іспиту, 1 дістав поправку, а 2 репробовано. 19 пушено до VIII кл. а з того п'ятьом сказано при кінці: не лязя! А з 23 кандидатів на зрілих признано сьвідощтво зрілости аж 14! Ще раз: цікаво!

Троха инакше виглядає статистика загалу учеників: Принято до гімназії в р. 1904/5 учеників 599 і 9 приватистів: до пригот.: 50, Ia: 70, Ib: 63, II: 52 і 50, III: 46 і 46, IV: 36 і 35, V: 62, VI: 40, VII: 30, VIII: 19. Найчисленнійші обі перші і пята — як там ішла наука, особливо в V при 62 учениках (у віці: 15 літ — 9 уч., 16 — 10, 17 — 15, 18 — 13, 19 — 3, 20 — 4, 21 — 2 уч.) — не беремо ся рішати. З тих 42, що виступили серед року, припадає по 6 на пригот., Ia і V, а 7 на Ib — зрештою по 4 — 1, а в обох IV і VIII ані одив. З класифікованих при кінці шк. року 555 з усіх 557 одержало перший степеню із відзн. 43, перший 406, другий 26, третій 17, поправок 63. Коли поправки причислити до евентуально доброго степеня, то перепало 43 на 555, з некласиф. і з тими, що виступили, 87 на 599. Перепало з кінцем шк. р. в поодиноких класах: Пригот.: 3, Ia — 5, Ib — 5, IIa — 5, б — 2, IIIa — 4, б — 3, IVa — 1, б — 2, V — 6, VI — 4, VII —

1 (не вчисляючи в те поправки, яких найбільше було в III і V по 8, IIa, VI і VII по 6). Вислід доволі добрий як на такі численні класи. Треба піднести, що в класах найчисленніших проти всяких побоювань із боку щоденної преси, вислід класифікації доволі корисний. В обох перших на 133 вписаних із початку року, перейшло до другої класи 110 (вчисляючи в те 8 поправок), в V на 62 з поч. р. переходить (з 8 попр.) до VI кл. 49 учеників (Тут треба узглядити трудний матеріял класи і те, що ученики в двох відділів IV кл. заливають ся в один у V). *Не-педагог.*

И. С. Нечуй-Левицький. Повисьти й оповидання. Томъ II. Третє видання. Київ, 1905. Изданіе Э. П. Череповскаго. Лито-типографія И. И. Чоколова. Ст. 552, 8°. Ціна 1.50 руб. Зміст: 1) Старосєвицьки батюшки та матушки. Повість-хроника. Ст. 5—352. — 2) Бурлачка. Повість. Ст. 353—550.

И. С. Нечуй-Левицький. Бурлачка. Повість. Третє видання, Київ, 1905. Изданіе Э. П. Череповскаго. Лито-типографія И. И. Чоколова. Ст. 198, 8°. Ціна 60 коп. (Се окрема відбитка з попередньої книжки).

Почынокъ. Писня, думы та жри Галины Комаровой (1900—1904). Одесса, 1905. Типографія Е. И. Фесенко. Ст. 72, 8°. Ціна 50 коп. (1.40 кор.).

Страик. Сценічний образ в трох діях з життя хліборобів в Галичині. Написав Н. Струтинський. (Слово. Видавництво ім. А. Бончевскаго. Ч 15.). Scranton, Pa., 1905. З друкарні „Свободи“. Ст. 48, 8°. Ціна 20 центів.

М. Н. Кочубей. 5 театральнихъ пьесъ на малоросійскомъ языкѣ. 1883—1900. Київ, 1904. Типографія Петра Барскаго. Ст. 63+49+57+67+55,8°. Ціна 1.50 руб. Зміст: 1) Халена. Пьеса въ I дѣйствіи. Передѣланная изъ разсказа И. В. Гоголя „Сорочинская ярмарка“. Ст. 1—63. — 2) Оксана. Комедія въ 3-хъ дѣйствіяхъ. Передѣланная изъ разсказа И. В. Гоголя. „Ночь передъ Рождествомъ“. Ст. 1—49. — 3) Челядныкъ. Пьеса въ I дѣйствіи. Сюжетъ заимствованъ изъ народнаго разсказа. Ст. 1—57. — 4) Хома у прыгоди, або: На те Хома, и ярмалокъ, щобъ не зивавъ. Пьеса въ 2-хъ дѣйствіяхъ. Ст. 1—67. — 5) Мааунъ або зъ лыхого торгу абы зъ носомъ. Пьеса въ 2-хъ дѣйствіяхъ. Ст. 1—55.

А. Киричекъ. Люды. Драма въ 5-ти дѣйствіяхъ и 6-ти картинахъ. Сумы, 1905. Типо-литографія К. М. Пашкова. Ст. 86, 8°. Ціна 45 коп.

Олександръ Пивень. Торбына смиху та мишокъ реготу. Зборныкъ смиховынокъ, брехеньокъ, выдумокъ, приказокъ, поговорокъ, писень и дѣ-чого ыншого зъ побыту козакивъ Черноморського (Кубанського) війська. Москва, 1905. Типографія Т-ва И. Д. Сытина, Ст. 48, 8°. Ціна 10 коп.

Александръ Пивень. Черноморськи вытребеньки, або три мишки гречанойи вовны. Збирныкъ і т. д. (як висше). Москва, 1905. Типографія Т-ва И. Д. Сытина. Ст. 48, 8°. Ціна 10 коп.

Александръ Пивень. Симъ кипъ брехеньокъ. Торбына смиху людямъ на потиху. Збирныкъ і т. д. (як висше). Москва, 1905. Ти-

пографія Т ва П. Д. Сытина. Ст. 48, 8°. Ціна 10 коп.

Грамота Гедеона Балабана основуєча братство церковне для передміщан адамовецких в Бережанах. З нагоди тристалітя 1603—1903 видав о. Йосиф Застирець. (Жерела до історії церкви в Галичині. Вип. I.) У Львові, 1905. Відбито в літографії А. Андрейчина. Ціна 1 кор.

Перші розмахи, нові руські переписні листки, видані накладом Т. Ілевича. Рисував Яків Струханчук. Львів, 1905. Ціна серії 80 сот. В серії є 10 таких листків: 1) Іван Підкова. 2) Шинкарко молода, дай пива, дай вина. 3) На постою. 4) Заздрість. 5) Сенько. 6) З орудкою у пароха. 7) Косар. 8) В читальни. 9) Шевченко у неволи. 10) Львівські типи.

Статі Українців в чужих мовах. В ч. 133. часоп. „Сынъ Отечества“ появилася стаття проф. М. Грушевського п. т. Децентралізація и національний вопросъ (про потребу національно-територіальної автономії в Росії).

В ч. 207 час. „Кієвскіе Отклики“ надрукована стаття тогож автора Pro domo — до польсько-українських відносин у Росії, з поводу попередніх його статей.

В 8 кв. „Вѣстника Европы“ (ст. 811—813) надрукована рецензія на книжку проф. М. Сухомова: „Изъ украинской старины“.

В 9 вип. „Ruthenische Revue“ надрукований перший розділ із німецького перекладу I тому Історії України-Руси проф. М. Грушевського, що виходить за кілька тижнів у Липську.

В 7 кв. „Русскаго Богатства“ (ст. 180—182) надрукована за-

мітка д. С. Єфремова п. н. „Изъ истории крестьянскаго представительства“.

III. Некрольоґ.

В серпні умер оден з голоснійших німецьких істориків Вільгельм Онкен. Популярність його полягала на колективнім історичнім видавництві Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, яку він в співробітництві з численними иньшими істориками публікував в р. 1878—1894. Зрештою ж науковий доробок пок. історика невеликий. Перші праці його належали до старинної (грецької) історії; пізнійше звернув ся до новійшої історії Німеччини, являючи ся горячим прихильником Пруссії і відновленої Германії. Такі його праці: Oesterreich und Preussen im Befreiungskriege (1876—9), Das Zeitalter Friedrichs d. Grossen (1881—3), Das Zeitalter der Revolution, des Kaiserreichs und des Befreiungskrieges (1884—6), Das Zeitalter Kaiser Wilhelms I (1890—92). Остатні три праці вийшли в згаданім колективнім видавництві Онкена.

М. І.

Д. 2 серпня с. р. помер у Грацу б професор тамошнього університету д р. Григорій Крек, що своїми науковими працями поклав великі заслуги на полі славянознавства. Він уродив ся 1840 р. в Країні; в 1864 р. покінчив студії на віденськім університеті, а в три роки пізнійше габілітував ся в Грацу на доцента славянської філольоґії. В 1874 р. був іменований звичайним професором. Ще будучи студентом університе-

ту, видає Гр. Крек збірку своїх поезій п. з. „Pesmi“ (1862 р.), а в рік пізніше широку поетичну повість п. з. „Na sveti večer“. Тим він замітний у словінській белетристиці. Та далеко важніші його наукові праці, які, будучи професором німецького університету, мусів видавати по німецьки. Згадаємо тільки деякі: „Uiber die nominale Flexion“ (1866 р.), „Uiber die Wichtigkeit der slav. trad. Literatur“ (1869 р.), „Beiträge zur slavischen Mythologie“ (1878 р.) і ин.; та найважливішою є „Einleitung in die slavische Literaturgeschichte“ (1874 р.), що довгий час була підставою для наукових праць на славянських семінарах. Пізніше видав він у Штуттгарті „Slavische Anthologie“ і сам переклав для неї дещо з словінських поетів; брав також участь у звісним виданю „Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild“, де помістив розвідку про словінську літературу. Та крім літературно-наукової праці розвинув він також широку суспільну діяльність. Заснував у Грацу товариства для підпомагання словінської шкільної молодіжи „Podpiralna zaloga slovenskich vseučiliščnikov“, брав живу участь у товаристві „Slovenske Matice“, був членом-основателем „Društva Književnikov i časnikarjev“ і ин. В 1881 р. заложив у Целівці науково-артистичну часопись п. з. „Kres“. В 1902 р. покинув університетську катедру і перенісся до Любляни; тут вибрали його членом мійської ради і віддавали йому реферат у справі шкільництва. З початком 1905 р., за браку здоров'я, зрікся він того мандату і зашкнувся в тіс-

нійшим родинним кружку. Тут заскочила його смерть. *Кр.*

IV. З громадського життя.

Пам'ятник Т. Шевченка. Полтавське губернське земство віднесло ся до иньших українських земств із проєктом, зарядити складки на поставлене пам'ятника Т. Шевченкови з нагоди 50-літньої річниці його смерті. Цікава річ, як приймуть сей проєкт иньші земства.

Плеханов і російська соціально-демократична робітницька партія. По другім з'їзді російської соціально-демократичної робітницької партії, який відбув ся 1903 р. (vide „Три з'їзди“, ЛНВ 1904, кн. VI, стор. 159—169), партія розпала ся на „більшість“ під проводом Леніна і „меншість“ під проводом Плеханова. В руках меншости остали всі партійні інституції й центральний партійний орган „Искра“, більшість заложила свій орган „Впередь“, а по третім партійнім з'їзді, який відбув ся за її ініціативою з початком с. р., почала видавати центральний партійний орган „Пролетарій“. Незабаром по з'їзді „більшости“ „меншість“ відбула свою конференцію, на якій, видно, проявили ся, поважніші різниці поглядів між Плехановом і рештою конференції, і наслідком тих різниць Плеханов опублікував у „Искрі“ заяву, що виступає з редакції „Искри“, складає свій уряд у партійній раді, а своє становище в міжнароднім соціалістичнім бюрі задержить тільки за згодою „більшости“ й „меншости“. Плеханов, звісний соціально-демо-

кратичний теоретик марксіського напрямку, знавний із своєї просто фанатичної нетолеранції против усякого відмінного погляду. Про його пасквіль на анархізм (Anarchismus und Sozialismus), прибралий в тогу науковости, вже й не згадуємо, але з неменьшим фанатизмом та нетолеранцією поборював він також своїх противників у соціально-демократичнім таборі: „економістів“ (Кричевський і „Рабочее „Дѣло“), соціалістів - революціонерів, „Жизнь“, у кінці „більшість“, так що шкода, яку він таким чином наносив російському революційному рухови, чи не зрівноважить його заслуг на полі соціально-демократичної теорії. А ті його заслуги справді чималі: він промостив дорогу соціально-демократизмови до Росії, сотворив цілу соціально-демократичну літературу. Та в міру зросту руху його нетерпимість почала давити рух неначе змора. Се було звисне і в інтернаціональнім соціально-демократичнім руху, що зацитуємо тільки слова д-ра Віктора Адлера з Відня, який підчас дискусії на амстердамській конгресі сказав до Шлеханова: „Коли всі опозиційні елементи викидасть ся з партії, то легко дійти до одноцільної тактики“.

А тепер той, що не зносив ніколи чужої думки, сам вилімінував ся з партії... *М. Л.*

В справі заснування приватних шкіл. З початком липня с. р. завязав ся в Бережанах комітет для збирання датків на приватну семінарію учительську в Коломиї. Головою вибрано д-ра Томашівського, секретаром д-ра В. Бачинського, а касієром д. Паш-

ковського. До тепер зібрав комітет 83·90 кор., які переслано коломиїській філії Руського Товариства педагогічного. Ми маємо надію, що за прикладом Бережан підуть і иньші наші міста та повязують комітети для збирання складок на заснування приватних руських шкіл. Дивно нам тільки, що така важна народня справа не викликала досі більшого заінтересованя в ширших кругах. Так само дивно нам, що Коломиїці, маючи вже призиралий гріш і вигляди на дальші складки, проволікли справу заснування семінарії, хоч кождий занедбаний рік у сім напрямі, се наш мінус. Чи не можна би її так отворити з запізненими вписами, як се було свого часу й у Львові?

З Надвірної повідомляють нас: На приватну семінарію в Коломиї зголосили ся платити з надвірнянського округу отсі учителі на руки Мат. Остапчука в Добротові: Павло Кирчів 24 к.; З. Матковський 100 к.; І. Зубаль 12 к.; Ю. Мельник 12 к.; І. Недільський 12 к.; Ст. Чесник 20 к.; Юлія Дмитриківна 18 к.; М. Тимчина 12 к.; К. Рішка 10 к.; Ю. Микитчин 12 к.; К. Тарантас 12 к.; Д. Бойчук 12 к.; Р. Майковський 12.; М. Остапчук 20 к.; С. Яворовська 12 к., надто: О. Колянковський, урядник подат. 12 к. і о. П. Городецький 40 к. Всі мають складати з'обовязані датки в довільних ратах. *В.*

Субвенція на хутір Лисенка. Полтавське губерніяльне земство постановило видати із своїх засобів 500 карб. на купно хутора М. Лисенкови, як національного дарунка з приводу 35-літнього ювілею його музичної і громад-

ської діяльності. Губерніяльне „присутствіє“, на затверджене якого пішла ся невинна ухвала, відкинуло її. З яких мотивів — невідомо. Очевидно із страху перед проявами національного „сепаратистичного“ руху українського! Цікаво, яке буде поведжене далі земства. Чи воно прийме „со смиренієм“ резолюцію „присутствія“, чи зважить ся на більш рішучі і актуальні кроки в справі здійснення своєї постанови?!

Український голос в аграрній справі. В 151 ч. „Сына Отечества“ помістив д. Е. Чикаленко цікаву статю п. в. „Голосъ землевладѣльца“, де подає проєкт розв'язки актуального тепер аграрного питання в Росії. Зміст її такий: Аграрні рухи стають у Росії чим раз ширшими, селяни чим раз більше відбирають у дідичів землю, а ті знов звертають ся до правительства і жадають від нього війська й ужитя терору. Тою дорогою хочать вони зберегти всі прерогативи дідичівського стану і його передову роль в державі. А між тим, каже д. Чикаленко, у нашого народа є ясна свідомість того, що земля повинна належати до того, що її обробляє; крім того бажає він стати за всяку ціну незалежним господарем. Тому старають ся добути собі землю, зразу легальною дорогою, при посередництві банків і ин., а коли наслідком загального попиту ціна землі пішла високо в гору, почав ся в богатях околиці грізний рух і селяни стали силою відбирати землю у дідичів. Не треба бути пророком, каже д. Чикаленко, щоби побачити, що при

такій тенденції вся земля в Росії мусить опинити ся в руках селян. Треба тільки бажати, щоби в інтересі обох сторін той процес відбув ся легальною дорогою, а не насилом: „не знаю, як инші дідичі, каже він, але я волю, щоби землю у мене відобрало правительство на все, ніж народ має відбирати її періодично, хоч тільки на декілька днів. Я зовсім не хочу бути все в воєнній стані в відношеню до окружаючого населення, бути з ним вічно в ворожих відносинах. Найраціональнішою розв'язкою того питання була б така, щоби земля була в розпорядимости місцевої правної самоуправи, вибраної цілим населенням. Дідичі можуть лишити собі загороди в роді віль або й невеликий простір землі для ведення звірцевого господарства. Тим питанням повинен зайняти ся перший російський парламент. *Кр.*

Від Редакції.

Дня 11 вересня пічнеть ся у Львові перед судом присяжних процес д. М. Губчака проти відповідального редактора нашого журналу д. В. Гнатюка о обиду чести поповлену тим, що д. В. Гнатюк надрукував у IV кн. статю д. С. Чарнецького про відносини в наших театрі. По процесі ми повернемо до сеї справи.

Редакція „Артистичного Вістника“ подає інтересованим до відомости, що 6 число сего журналу появить ся коло 10-го с. м., а кілька днів по тім вийдуть дальші два числа. „Артистичний Вістник“ буде виходити до кінця року.